سُهڻي

ڪتابي سلسلو

منتو
ورمبد

'ادب لو' جو
سُهڻي
(ڪتابي سلسلو)
ڪتاب نمبر ١٧

يادن جي زنجير
پيڳوان تلوائي

ترتيب ڏيندڙ
نسيم احمد ڪرل طارق اشرف
ظفر حسن

قيمت: هڪ رپيو
سال لاءِ: ڏهه رپيا

اداره ادب نو
ويسٽ ڪچا، F/45-750
حيدرآباد، سنڌ

ترتيب

پنهنجي طرفان... ترتيب ڏيندڙ

ڪهاڻيون

يادن جي زنجير	يگوان تلواڻي	٦
موالي	نديم قاضي	٢٤
ڦشپ	ولي رام ولڀ	٣٦
آٿت	نسيم احمد کرل	٤٣
ويران ـ آولداهو گهر	طارق اشرف	٥٤

شعر

غزل، نظم	ارجن حاسد	٧٠
غزل	قيوم صائب	٧١
وائي	زيب پتي	٧١
نظم	عبدالجبار جوڻيجو	٧٢

هڪڙو شاعر

آزاد نظم، هيڪو، تعارف	عبدالحق عالماڻي	٧٣

مضمون

مختصر ڪهاڻيءَ جو فن ۽ ارتقا	شمس الدين عرساڻي	٧٨

تنقيد ۽ راءِ

پڙهندڙن جا خط	پڙهندڙن وٽان	٩٨
ٽائيٽل ڊزائين	عاشق حسين	

(سڀ حق ۽ واسطا قائم)

سول ايجنٽ: اديبات، ٥ـ سول اسپتال روڊ، حيدرآباد، سنڌ.
پارٽ ٢: ڪولج پبليڪيشن، ع ـ گريٽ ويسٽرن بلڊنگ، اپالو اسٽريٽ
بمبئي نمبر ١، پارٽ.

ڇپائيندڙ: اداره 'ادب نو'، ڇپيندڙ: جمالي پرنٽنگ پريس مدينه مارڪيٽ
گاڏي ڪاتو، حيدرآباد سنڌ، ٽائيٽل: واحد پريس، نوڙي چاڙهي، حيدرآباد، سنڌ.
تعداد: ٻه هزار ١٠/١٩٦٧

پنهنجي طرفان...

اسان وٽ اهو دستور آهي تہ انسان جو قدر مرڻ کانپوءِ ڪريون ٿا، چاهي اهو ڪيڏو بہ عظيم فنڪار هجي. جيستائين هو جيئرو آهي، سندس لکڻين ۾ اسانکي هزارين عيب ڏسڻ ۾ ايندا. لکڻيون تہ ٺهيو، پر سندس شخصيت مان بہ ڪولهي ڪولهي اوڻايون ڪڍبيون جيستائين هو جيئرو رهندو، اسين پنهنجي طرفان ڪيس پوريءَ طرح اهو يقين ڏيارڻ جي ڪوشش ڪنداسين تہ هنجي لکڻين ۾ ڪا بہ جاذبيت ڪانهي، نواڻ ڪانهي، ڪو بہ سجاڳيءَ جو پيغام ڪونهي، مطلب تہ ڪا بہ خوبي ڪانهي. هنجي لکڻين تي جڏهن بہ تنقيد ڪبي، فقط خاميون ڳولهڻ جي ڪوشش ڪبي. ساڳئي اديب جي مرلدي ئي، اسانکي ساري جڳ جون خوبيون هنجي لکڻين ۽ شخصيت ۾ ڏسڻ ۾ اينديون. اهي تنقيد نگار، جن هميشه هنجي لکڻين مان خاميون ڪڍيون، هاڻ ڪين هنجي هر شيءِ شاهڪار ڏسڻ ۾ ايندي. اها حقيقت آهي تہ اسين مرده پرست آهيون. اسانجو سنڌي ادب دنيا جو بدنصيب ترين ادب آهي، جنهنجي اديبن کي، ادب تخليق ڪرڻ مان ڪو بہ مالي فائدو لٿو ملي. مالي فائدو نٿو ملي تہ گهٽ ۾ گهٽ شهرت تہ ملي. پر اسان وٽ اها بہ ڪانہ ٿي ملي. اها انسان جي فطرت آهي، تہ هو چاهيندو آهي تہ جيڪو ڪم هو ڪري، انهيءَ جو ڪيس معاوضو ملي. پوءِ يا تہ اهو مالي هجي يا شهرت. پر ويچاري سنڌي اديب کي ٻئي نصيب ڪونهن. پنهنجي اها آرزو اندر ۾ سانڍيندو رهي ٿو، ۽ پوءِ هاڻ مان ئي دنيا مان ڪنيو وڃي، تہ جيڪو ڪجهہ هن لکيو آهي، ماڻهو انهيءَ کي پڙهي ڪيس داد ڏين، هنجو لکيو سجايو . پر اسانجي سنڌي اديب جي ڀاڳ ۾ اها نديڙي ا ري ٿيڻ ڪانهي (سندس حياتيءَ ۾) ڪي. سلام ٿا ڪريون اسين ڪونج مخزن (ممبئي)، جنهنکي احساس ٿيو، جنهن پنهنجو فرض سڃاتو، ۽ اديبن جي جيئري ئي انهن جا شاندار نمبر ڪڍي انهنکي خراج

تحسين ڏلو. ”کونج پهرين سنگهارام ملڪاڻي، ﭘوءِ نارائڻ شيام ۽ هاڻ ليکراج عزيز ﭘرچو ڪيو آهي. اسانجا اهي ٽئي بزرگ اديب آهن. انهن ٽنهين سنڌي ادب جي بيش بها خدمت ڪئي آهي. ملڪاڻي صاحب اسانجي سنڌي ادب جي اهم ترين شخصيت آهي. جيستائين ﭘاڻ جيئرو آهي، اسانوٽ سنڌي ادب جي جيئري جاڳندي تاريخ موجود آهي. نارائڻ شيام اسانجي انهن شاعرن مان آهي، جنهن تي سنڌي شاعري فخر ڪري ٿي. جهڙي ﭘياري شيام جي شاعري آهي، سندس شخصيت به اهڙي ئي عظيم. ليکراج عزيز سان سنڌي شاعريءَ جو نئون دور وابسته آهي. انهن ٽنهين اديبن جي عظمت جو اعتراف ڪرڻ اسانجو فرض آهي. شڪر آهي جو کونج مخزن اهو سهڻو ڪم ڪيو. اسين کونج کي انهن شاندار سوکڙين تي مبارڪباد ڏيون ٿا. ساڳئي وقت ﭘين مخزن کي ﭘڻ درخواست ڪريون ٿا ته اهي به اديبن جي حياتيءَ ۾ ئي سندن ﭘيش ڪيل ادب تي خراج تحسين ﭘيش ڪن. سهڻي سلسليوار جي هن نمبر ۾ ﭘهرين ڪهاڻي ﭘڳوان تلواڻي جي آهي. ﭘڳوان تلواڻي ﭘارت جو ﭘهريون سنڌي ڪهاڻيڪار آهي، جنهن جيون ڪافي ڪهاڻيون هڪ ئي سال ۾ سنڌ ۾ ڇپيون آهن، ۽ ﭘسند ڪيو ويون آهن. ادب دوستيءَ جو اهو سلسلو جيترو وڌي اوترو چڱو. انهيءَ نموني ﭘارت ۽ سنڌ جي ڪهاڻي جي ﭘيٽ به چڱيءَ طرح ڪري سگهبي. اسانوٽ سنڌيءَ ۾ مضمونن جي کوٽ آهي، خاص ڪري ڪهاڻي، ناول ۽ ڊرامي تي ته نه هئڻ جي برابر آهن. انهيءَ ڪري شمس الدين عرسانيءَ جو مختصر ڪهاڻيءَ تي لکيل مضمون اهميت رکي ٿو، ۽ جنکي مختصر ڪهاڻيءَ جي بابت ﭘوري ڄاڻ نه آهي، تن لاءِ ته اهو مضمون ڪارائتو ثابت ٿيندو. اسانوٽ معياري تنقيد جي شروع کان اڻاٺ آهي، ۽ اڄ به انهيءَ جي ڪميءَ جو شدت سان احساس آهي. هر ڪجهه وقت کان تنقيد

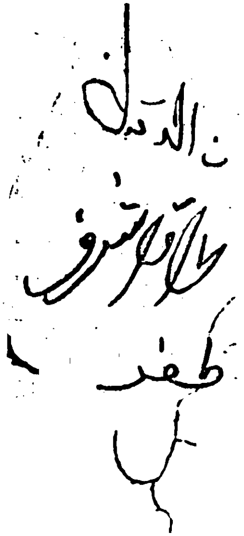

جو ڪم ﭘڙهندڙن ﭘاڻ تي کنيو آهي. هو جيڪا به شيءِ ﭘڙهن ٿا، انهيءَ تي بيباڪ تنقيد ڪن ٿا. انهيءَ جو ثبوت اسان وٽ آيل تنقيدي خط آهن. انهن خطن جو تعداد ايترو گهڻو آهي، جو سڀ شايع ڪجن ته سهڻيءَ جا چار سؤ صفحا به گهٽ ٿيندا. جاءِ نه هئڻ ڪري اهي خط فقط ستن صفحن ۾ ڏنا ويا آهن، جيڪي ﭘڙهندڙن ۽ اديبن لاءِ نه فقط دلچسپيءَ جو باعث بڻبا، بلڪ ڪارائتا ﭘڻ ٿيندا. اسانجي ڪوشش اها آهي ته آئينده اسين اهڙن تنقيدي خطن کي گهڻي ۾ گهڻا صفحا ڏيون.

یادن جي زنجير
سوالي
پشپ
آڌت
ويران - اونداهو گهر

ڪهاڻيون

پيگوان ٽلواڻي
نديم قاضي
ولي رام ولڀ
نسيم احمد کرل
طارق اشرف

ڀڳوان ٿلواڻي

يادن جي زنجير

”ڪنهن پنيان سڏ ڪئي،“ موهن چيو.
۽ ايتري ۾ مون ٻه ٻڌو، ڪو سڏي رهيو هو. هڪدم سائيڪل موڙي ڏٺم، ٿورو ئي پريان گوپال نوٽ ٻاٽ تي لهي سڏي رهيو هو. مان ويجهو وڃي، سائيڪل تان پير هيٺ لاهي ڪانئس ڪجهه پڇان ئي پڇان، تنهنکان اڳ بنا ڪنهن تمهيد ٻڌڻ جي هن چيو، ”سدرشنا نمستي لکي اٿيئي.“
”هٽ ڪوڙو!“
”سچ.“
”Impossible، ناممڪن -“ مون هنجي منهن جي ڀاون کي جاچيندي چيو.
هنجي منهن تي ڪابه شرارت ڪانه هئي. بلڪل ساڌارڻ.
”وشواس نٿو اچيئي، نيڪ آهي. مان خط ڏيکاريندو سانءِ.“
”چڱو چڱو،“ مون سائيڪل موڙيندي چيو، ”منهنجي ٻه نمستي ڪيس لکي ڇڏج.“ ۽ مان اڳتي وڌي ويس. ۽ سدرشنا! درشنا ٻه مون سان گڏ هلندي رهي. مان هڪدم ٻنهي ڏڪجي ويس. اڄ ڪان اٽڪل ڏهه سال اڳ. جڏهن اڃا الهڙ هوس. زندگيءَ جي ناوَ ڪنهن ۽ طوفانن ڪان آجي هئي.

وڏيءَ جفاڪشيءَ بعد ڪاليج ۾ داخلا ملي ۽ ان سان گڏ هاسٽل ۾ روم، ۽ الائي ڪيئن چولڊجي ويس يونين جو سيڪريٽري.
آگسٽ جو مهنو آيو. برسات، جهڙ، ساوڪ ۽ دليون؟ پنل پنل بي چين! جو پهلا پڙهڻ ڪنهن ڪان پڇي! ۽ پوءِ رٿيا ويا پروگرام پڪنڪس، ايڪسڪرشنس جا. پورو هفتو الائي ڪيئن گذري ويو. آهو ڪفتو جنهن ۾ مان... نه نه اسان ٻئي هڪ ٻئي جي ويجهو اچي وياسين.

Zoo ۾ چڪر ڪاٽيندي مان ضرورت کان وڌيڪ چنچل ٿي پيو هوس. هر ڪنهن جانور سان ڇيڙ ڇاڙ. اسين ڦيبرا جي پڃري وٽ بيٺا هئاسون. مون ڪمل ڏي نهاري رڙ ڪئي. ”رام اڄڪلهه ڦيبرا به ماڻهن جهڙا ڪپڙا ٿا پائين. ڪير ٿو چوي دنيا ترقي ڪانه ٿي ڪري. ڪملا کان ٽهڪ نڪري ويو. ميني، جون نگاهون ڪملا ۾ وڃي کتيون، جنهنڪي ٻنا ٻٽي ڪڙتو پاتل هو. ۽ مان رام جي هٿ کي ڇڪيندو اڳتي ويس. گينڊي، هرڻ، شينهن، واڳوءَ، ڳوهه ۽ لڌڙي وٽان ٿيندا آدم جي ابن وٽ وڃي پهتاسين. مان پنهنجي سوڙهي موٽ جي کيسن مان ڪاڄا ڪڍي هنن کي ٽڪائي رهيو هوس. هڪ باندر هٿ ٻاهر ڪڍي، منهنجي ترڻيءَ تان ڪاڄا کنيا ۽ مون سندس هٿ کي ڪٺي جهليو. بس چين چين، زوءَ ۾ شور مچي ويو ۽ مون سندس هٿ ڪٺي ڇڏيو. هو هڪدم اڇل ڏئي پنتي هٽي ويو ۽ ڏند شيڪي نهارڻ لڳو، مان کيس آنگوٺو ڏيکاري مسڪرائيندو پنتي هٽيس... ۽ ڪنهن کان رڙ نڪري ويئي. ’... آئي... الا...،‘ مان ڇرڪي پري ٿي ويس. ڪنهنجي پير جون آڱريون منهنجي بوٽ جي کڙيءَ هيٺان اچي ويئون هيون. باندر کي ڇيڙڻ سان جيڪي مسڪراهٽون منهن تي مڙي آيون هيون سي هڪدم ڇوُ ٿي ويئون، ۽ بي اختيار منهن مان نڪري ويو: ”Excuse me,“ نرم نرم پيرن جون گوريون گوريون آڱريون رتائجي ويئون هيون. مان اڳتي وڌي ويس چپ چاپ. هڪ ٻه ٽي ۽ پنج ڇهه پڃرا پٺتي رهجي ويا ۽ رام ٻانهن کان ڇڪيندي چيو، ”پٽ هن ڪارمنهين کي ڇيڙ نه خبر پوندئي،“ ۽ مان سچ پچ اڳتي وڌي ويس، پڳڙا ڪڍيم. هڪ پيرو ٻه پيرا هنکي ڪارايم ۽ هٿ واپس ڪسڪائي ورتم. هن مُرمُر ڪري هٿ سان اشارو ڪيو ’ٻيا ڏي.‘ مون ٻيا پڳڙا ڪڍيا. هن هڪ هٿ سان منهنجي آڱرين کي جهليو ۽ ٻئي هٿ سان هڪ هڪ پڳڙو ڪري کائڻ شروع ڪيو. پڳڙا کپي ويا. هن هٿ نه ڇڏيو. مون ڏک الاريومانس. هن جهٽڪو ڏنو منهنجي ڪنيل هٿ ڏانهن ۽ ٻانهن تي ڇاپجي ويئون سنهيون سنهيون ڳاڙهيون ليڪون، ۽ مان ٻانهن کي ڦوڪون ڏيندو پٺتي هٽي ويس ۽ هوا ۾ گونججي اٿيو شانت ساگر جي چنچل لهرن جي مٺڙ آلاپ. مون هڪدم پٺتي نهاريو، گول گول چنبڙ جهڙو منهن، موڪريون اکيون، ياقوتي چپ، هيرن جهڙا ڏند. هڪ سيڪنڊ لاءِ اکيون ٽڪرائجي ويئون ۽ هنجي ڪل بند ٿي وئي. پر هنجي ڪل گويا مونکي چيو. ’ڪرڻيءَ جو ڦل ملئيءَ.‘

اسين اڳتي وڌي وياسين. رام چيو، "بک لڳي آهي."

"بک! تہ هل." مان ڪيس اتي وٺي آيس، جتي ڪاليج جو پٽيوالو ٽفنن جي چوڪيداري ڪندي ڪولگهرا هٽي رهيو هو. چپ چاپ ٻہ ٽفن کنيم ۽ اڳتي وڌي آيس. رام چيو، "هي پنهنجا نہ آهن." مان هنکي ٻانهن کان ڇڪيندو سڌو ولين جي منهن ۾ هليو آيس ۽ مون ٽفن کولي مزي سان روٽي کائڻ شروع ڪئي. هن اعتراض ورتو، "پرائي روٽي نہ کائيندس."

"اڙي پاڳل آهين، مال راشنر جو آهي." مون سنبوچ ۾ وڏو چڪ هڻندي چيو. هن اجا بہ هٿ نہ وڌايو. ٿورو رُعب سان چيم، "نہ کائيندي تہ هي سڀ مال سامهون ڦوهاري ۾ اڇليندس. اڙي چريا، ڪنهن نازڪ هٿن جو ڪاڌو آهي. آها...ها... واه، هن جليبيءَ ۾ ڪيڏي نہ لذت آهي."

ٿوريءَ دير ۾ ٽفن خالي ٿي ويا. مون پين ڪڍي ڊائريءَ مان پنو ڦاڙيو ۽ رام کي چيو، "اڇي هن تي وڏن اکرن ۾ لک "THANKS" هن کنڊ لوڏيو، "نہ."

مون رُعب ڏيکاريو، "پٽ وينو اتي چوڪيداري ڪج، مان تہ هلان ٿو." هن ڪياڙي کنهي ۽ لکيو. مون هڪ هڪ ٽڪري ٽفن ۾ وڌي ۽ ٽفن کڻي اچي ساڳيءَ جڳهہ تي رکيا. "ڪير آهي." پٽيوالو جاڳيو. 'اوف!' مولڪان ڇرڪ نڪري ويو. هڪدم پڇيو سانس، "چو اجا ڪير بہ نہ آيو آهي ڇا؟" هن پيڙي دکائيندي چيو، "نہ." ۽ مان ڪيسن ۾ هٿ وجهي سيٽي وڄائيندو هليو ويس.

مون فوٽ پاٿ تي اچي ڏٺو، سامهون سڀ رستو ڪراس ڪري پکين واري پاسي هڪ جهنڊ ۾ وڌي رهيا هئا. پکين جي چهہ چهہ ۾ هنن جي چهہ چهہ بہ ملي ويئي ۽ هڪ چڱو خاصو گوڙ پيدا ٿي ويو. آخر آٽ پکيءَ وٽ پهچندي پهچندي سوچي رهيا هئا، روٽي هينئر کائجي يا پوءِ. هر بک سيني کي لڳي هئي ۽ سڀ روٽيءَ لاءِ اتي پهتا. سڀ پنهنجا پنهنجا ٽفن کڻي پنجن پنجن ڇهن ڇهن جي ٽولين ۾ وراهجي وياسين. اسان بہ پنهنجو گروپ ٺاهي ويٺاسين. اوچتو رام اکين جي اشاري سان ڏيکاريو، مس ريتا ۽ ڪماري پشپا مسٽر گپتا کي شڪايت ڪري رهيون هيون. گپتا جي منهن تي ڪاوڙ اُمودار هئي. پر ڪري ڇا؟ خبر نہ آهي ڪين کهڙو دلاسو ڏيئي روانو ڪيائين ۽ پنهنجو ٽفن کڻي، پنهنجي جڳهہ ڳوليندو اچي اسان جي اڳيان لانگهائو

ٽيو. رام جو منهن لهي ويو. مون ڪيس سڏيو، ”سر، اڄ اسانکي پنهنجو پاڪ ساٿ ڏيو.“ هو ٿورو هٻڪيو ۽ مون هڪدم پڇيو. ”ڇو ڪهڙي شڪايت هئي سر؟“ مسٽر گپتا ويهي رهيو.

”اڙي هنن جي ڪوئي روٽي ڪاٽي ويو آهي ۽ ٽفنن ۾ Thanks ڇڏي ويو آهي.“ سڀني ڪان ڪل نڪري ويئي. منهنجي وڏي ٽهڪ هنن جي ڪل کي ڍڪي ڇڏيو. گپتا کلي چيو، ”ماڊرن چور ڏاڍا حريف آهن. مال هضم ڪري وري انسانيت ڏيکارڻ لاءِ مهرباني مڃيو وڃن.“ ۽ مون کلي گويا جملو پورو ڪندي چيو، ”جيئن مالڪ کي ڏک جو ڏيکاءُ ڪرڻو نه پوي.“ هڪ پيرو سڀني وري ٽهڪ ڏئي کليو. مون هڪدم هڪ ڪٽوري ۾ اسانجي ٽفنن مان ڪاڏي جون شيون وجهي مسٽر گپتا کي چيو، "If you don't mind Sir, give them please" هن عجب مان نهاريندي چيو، ”مگر...“

”ويچاريون ليائيون بکيون... مان ٿي جيڪر ڏئي اچان، مگر موالڪان نه وٺنديون سر. توهانکي هو نه موٽائينديون.“

مسٽر گپتا هڪ پيرو ويچارين نگاهن سان مون ڏانهن نهاريو ۽ هڪ ڇڪيدار ٻار جيان ٽفن کڻي هليو ويو. مگر پنجن منٽن بعد گنج جو ٻکهر اگهندو واپس آيو. ”هو نه ٿيون وٺن، بک مرنديون مگر مردن جي مدد نه وٺنديون.“ ۽ هڪدم جنبي ويو ڪائڻ کي.

ميوزم ۾ ٿهلجي وياسين. اسان ڪاٻي پاسي واريءَ گيلريءَ ۾ تيرن، تلوارن، ٻڇين ڀالن جا ڪمرا لتاڙيندا وچ واري ڏکهي ڪمري ۾ لهي وياسين. وچ ۾ هڪ وڏي شيشي جي ڪٻٽ ۾ هڪ ڪاٺ جو گهوڙو بيٺو هو. جنهنجي رڳ رڳ ظاهر ڏيکاريل هئي ۽ انجي هيٺ رکيل هئا. Roman Statues پريون، ٻار، پيدا... ۽ مان انهن سفيد پتلن کي ٿالا ڏئي رهيو هوس ته نظر پئي گرڀ (Womb) ۾ ٻار جي حالتن تي. مان ڦيرو ڪائي آيس. منهنجون نگاهون حالتن جو جائزو وٺي رهيون هيون ۽ نونت هٿندي رام کي چيم، ”اڙي ڏس، پنهنجي ابتدائي حالت کي.“ نونت لڳي مگر رام جواب نه ڏنو. هڪدم مڙي ڏٺم ته ڇرڪ نڪري ويم. آهو ٿي گول منهن، آهي ٿي موڪريون اکڙيون مسڪرائي رهيون هيون ۽ مان ... ۽ هوءَ مسڪرائيندي اڳتي وڌي ويئي.

انڪل نوين بجي سڀ بسون رامگره پهچي ويون. هڪ طرف شاهي تلاءُ ٻئي طرف ساون وڻن سان ڇاليل اوچو پهاڙ. وچ ۾ ور وڪڙ

لانگ جھڙو ڪارو رستو. سامھون بورڊ لڳل ھو. ’ڪنھن بہ قسم جو شڪار ڪرڻ منع آھي.‘ اڳتي وڌي مسٽر گپتا کان پڇيم، ”سر ڪنھن بہ قسم جو، ڇا معنيٰ؟“

”مطلب ھرڻ، مڇي، شير...“

”شير!“

”ھا شير! ھن گھاٽي جھنگ ۾ ھت راجا شڪار لاءِ ايندو آھي، مٿي ڪير بہ نہ وڃي.“ ۽ مسٽر گپتا اڳتي وڌي ويو. مون رڙ ڪري چيو: ”چوٽيءَ تي ملڪ جو جھنڊو جنھنکي جھلائڻو ھجي، سو ھليو اچي.“ تي چار ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون منھنجي ٻيٽا ۽ اسان مٿي چڙھڻ شروع ڪيو. سوڙھن، ڏنگن، ڦڏن پيچرن تي وڻن جي جھومندڙ ٽارين کان پاڻ بچائيندا اڳتي وڌي رھيا ھئاسين. ڪٿان ڪٿان اوکڙو بہ ھلڻو تي پيو. رام ٿوڪجي ويو. ”الائي مٿي ۾ ڪھڙو فتور اٿيئي. رڳو ھڻ پٽ، رڳو سرگرداني!“ ۽ مان پنھنجي مستيءَ ۾ ڳائيندو جھومندو مٿي وڌي رھيو ھوس ۽ ھو شخص اچي چنڪيو منھنجي ڳلائن ۾.

آخر پھاڙ جي چوٽيءَ تي پھچي وياسين. مون اطمينان سان اسڪائوٽ وارو چاڪو ڪڍيو ۽ وڻ جي ٽِڱي ۾ ڪرڙي جھنڊو ٺاھيو ھيٺان پنھنجو نالو لکيو ۽ ان بعد سڀني پنھنجا نالا لکيا ۽ سڀ ٿڌا ساھ کڻي ويھي رھيا. ڪن جھونگاريو. ڪن آلاپيو. مون ڪپتاني ڏيکاري، ”ڇڱو ھلو،“ ۽ سڀ منھنجي پٺيان. چڙھڻ کان بہ لھڻ ڏکيو. ھلندي ھلندي سان رڪجي ويس. گويا پٿر بنجي ويس. سامھون ڪجھہ وال تي ڪو جانور ليٽيو پيو ھو. ھو پٺيان ڪلندا اچي رھيا ھئا. مون چپن تي آڱر رکي کين چپ رھڻ جو اشارو ڏنو ۽ ھوءَ اڳتي وڌي آئي، ”ڇا ھي؟“

ڪيس آڱر جي اشاري سان سامھون پيل جانور ڏيکاريم. ھنڪان ذري گھٽ رڙ نڪري ويئي ۽ مونکي چنبڙي ويئي. اسان پويان پير ڪيا. دل ڌڪ ڌڪ پئي ڪري. رامڳڙھ جو جھنگل، راجائي شڪار جو جھنگل، شيرن جو جھنگل. پيچرو بہ نہ پيو لڀي ۽ آسمان بہ گرجي گرجي پيو ڏھڪائي. ڊپ وچان ڪير ڪڇي بہ نہ. مٿي بہ مان ۽ ھيٺ بہ مان. الائي ڪيئن مستيءَ وارا سور سھندا اچي ھيٺ پھتاسين ۽ ھيٺ ڪير نہ ھئي. اھوئي پٺيوالو ڪونگھرا ھٽي ٿفنن جي چوڪيداري ڪري رھيو ھو.

مون ھنکي جاڳائي پڇيو، ”سڀئي ڪيڏانھن ويا آھن؟“

”سڀ — مندر ۾ ويا آهن. سامهون رستو ڦري ٿو ۽ — پهرين ننڍيءَ ديويءَ جو مندر پوءِ وڏيءَ ديويءَ جو مندر.“

اسان اڳتي وڌياسين ۽ ٻيا سڀ واپس موٽي رهيا هئا. مندر ۾ هينئر پيو ڪير به ڪونه هو. پوڄاري واپس وڃڻ جي سعاين ۾ هو. مندر ڇا هئا تمام شاهي ڌرمشالائون هيون. وچ ۾ ديويءَ جو استان. مون ٻِسو ديويءَ ڏانهن اڇليو. پنڊت نرڙ ۾ گهنج وجهي چيو، ”سوٽ بوٽ، ٻسو هڪ!“ مون آلو ڪڍيو، پنڊت جون واڇون ٽڙي پيئون.

”مان پرساد ڪٺي اچان ٿو.“ پنڊت ويو هليو. مون اندر گهڙي جيڪي به اٺ ڏه سڪا پيا هئا ڪٺي وڌم کيسي ۾ ۽ هڪ ٻسو ڇڏي نڪتس ٻاهر. هوءَ عجب مان نهاري رهي هئي. ’هيءُ ڇا ٿو ڪريان!‘ رام چيو، ”پاپي ڪنس.“ ۽ مون مشڪي ڏنو. تڏهن پنڊت بانسي ڏولکهين جو پرساد ڪٺي آيو.

ڳاڙهي ٽڪي، ڳاڙهي تلڪ ۽ ڳاڙهي سندري ٻڌل ٽيوالي ٻڌايو، ”هيءُ جنتر منتر آهي. هي ٻارنهن راسيون آهن ڪنڀ، سيڪر، ڪنيا، ڌن، ميٿن... ۽ هتي رات جو چانڊوڪيءَ ۾ ٽائيم ڏسبو آهي، هتي اولڌه ۾، هتي سج جي روشنيءَ ۾. هن وقت ٿيا آهن ٻارنهن لڳي ٻارنهن منٽ. ان مان چاونجاه منٽ گهٽايو ته باقي بچيا يارهن لڳي سورهن منٽ. ڏسو ڏسو پنهنجون واچون ڏسو.“ پر واچون... ڪير ڇاٽي ڪير صحيح؟ ”هو سامهون گرهه آهن، گرو، شڪر، شني... “”پر پنڊت جي سامهون ڦاسي تي ڪنهن کي لٽڪايو ويندو آهي.“ مون کيس اڌ ۾ ڪٽيندي چيو. ٽيوالي کان ڇڻ ڇرڪ نڪري ويو. سيني کان ٿڪ نڪري ويو ۽ هن هڪ مها پنڊت ۽ گيانيءَ واري گنڀيرتا منهن تي آڻي چيو، ”اهو سمي سوچڪ ينتر آهي— ۽ سامهون ڏينهن رات، زمين جي گردش ڏسبي آهي. اچو اچو اندر اچو. اوهو ڏسو- او هو جيڪو سنهو ترورو ڏسو ٿا نه پٽ تي وڌندو پيو اچي. اهو ٻڌائي ٿو زمين ڪيتري رفتار سان ڦري رهي آهي.“ ۽ مان چڙهي ويس قطب مينار جهڙي اوچي رات ٻڌائيندڙ ڪونيءَ تي. جتان اهو ڀي رنگو ٽيوالو ِتڏ جهڙو لڳي رهيو هو ۽ جيئن ٽي چاڙهين ۾ لهاريم ته هوءَ اچي رهي هئي. مون هڪدم هيٺ لهڻ شروع ڪيو.

”۽ هيءُ آهي ٽڪسال. هتي راجا جا سڪا ٺهندا هئا. آنا ٻيانيون... ۽ هت تور جا وٽ. خبر اٿو راجائي زماني ۾ سير ۾ پورا هڪ سؤ تولا هئا ۽ اسانجي سرڪار توريندي هئي اسي تولا. پر هاڻي ته آهي سير به ڪونه آهن، آهن ته ڪلو، هين هين... ۽ هيءُ آهي زنان خانو.

هن ۾ راجا جون نظر چڙهيل ۽ خاص ٻالهيون رهنديون هيون. هن ۾ ڪڏهن به واڳن، موريون، ڪدو وغيره ٻاڄيون نه وينديون هيون!" ۽ ٻيدي ٻنيوالي جون واڇون ٽڙي ويئون ۽ سندس ٻان جي ڪٽي ۾ لتل اڌ ٻيگل ڏند ٻاهر نڪري آيا. ۽ مان سوچيندو رهيس، 'چو نه؟'

"هي راجائن جون ڇتريون آهن. هت راجائن ڪي مرڻ بعد پوربو آهي. هرهڪ ڇتريءَ ۾ هڪ راجا آهي."

مون وچ ۾ چيو، "مطلب مقبرا آهن."

"مقبرا؟" ٻڏائيندڙ ڏڪي ويو،"نه نه ڇتريون آهن. ۽ هي نا هرڳڙه جو قلعو آهي. هت راجائون پنهنجو خزالو رکندا هئا ۽ هو سامهون پهاڙ جي چوٽيءَ تي ڪرشن جو پير آهي."

"ڇگو هلو." رڏن جي جهنڊ جيان. ان وڻن جي جهڳٽي ۾ ويڙهيل مندر ۾ پهچي وياسين. جيئن ڇيڪيءَ مٽيءَ ۾ ڪنير جا ڳوهيندي ڳوهيندي پير نهي ويندا آهن، ٺيڪ ائين پٿر ۾ هڪ پير جو لشان هو. "ڪرشن جڏهن دوارڪا طرف ڀڳو هو، تڏهن هتان لنگهيو هو."

"اوه، ته پهاڙ جو هيءُ ٽڪرو تڏهن ڇيڪي مٽي بنجي ويو."

مونکان بي اختيار نڪري ويو. گائيڊ مونکي تڪيندو ٿي رهجي ويو ۽ مان ان پيڙ مان نڪري پهاڙ جيڏي اوچي مينار تي چڙهي ويس. هوا گهوگهٽ ڪري لڳي رهي هئي. ڪپڙا ڦڙ ڦڙائي رهيا هئا. هيٺ لهارڻ مان مٿو چڪرائجي ويو. 'آتم هتيا ڪرڻ لاءِ هي موزون جڳهه آهي.' مان سوچي رهيو هوس.

مان ويهي رهيس. ڪنهنجي آهٽ ٿي. مڙي ڏٺم ته هوءَ بيٺي هئي. هوءَ به ويهي رهي، "ڪرشن سڀ اهڙا ٿيندا آهن!" هن چيو.

"ڪهڙا؟"

"ڪارا، چور، ننگ!"

"پر مان ته سهڻو آهيان، پڙهيل ڳڙهيل آهيان، آزاد ديس جو باشندو آهيان، سو چور ۽ ننگ ڪيئن ٿي سگهان."

رام اچي ويو. اسان ٻنهين کي ڏسي هڙٻڙائجي ويو، سوچي نه سگهيو ته وهي يا وڃي. ايتري ۾ ٻه چار جڻا ٻيا به اچي ويا.

هتي جي راجائن جي راڄڌاني 'امبر.' سڀ ٽيڪسون وٺي قلعي ۾ وياسين. ۽ ٽڙي پکڙي وياسين.

"هيءَ دربار عام. هت اڳئين جنم ۾ مهاراجا ڌيرج ڪرشن چندر راڄ ڪندو هو."

۽ مان وڏي وڇڙ تي ويٺس. ”هتي شاهي هيرن جواهرن سان جڙيل تخت پيل هو. ان تي وهندو هوس ۽ پاسن کان ۽ هرهڪ ٻيلپائي اڳيان ننڍن ننڍن تختن تي وزير ۽ امير وهندا هئا ۽ سامهون او - هن مٿان هن جهروڪي مان، منهنجي راڻي ويهي منهنجو درشن ڪندي هئي.“ ۽ ڪملاڪان ٽهڪ نڪري ويو. منهنجون نگاهون هن طرف ڪجي ويئون ۽ هنجون جهڪي ويئون، ”۽ هيءُ آهي چيمبر جنهن ۾ دربار وقت اگر آرام جي ضرورت محسوس ٿيندي هئي ته وڃي وهندو هوس يا ڪا وزيرن سان صلاح مصلحت به ڪرڻي هوندي ته ڪندو هوس. ۽ هن پوئين دروازي کان سڌو محل ۾ ويندو هوس. اچڻ يا وڃڻ وقت چوبدار چلائي اٿندا هئا. ’هوشيار خبردار، مها راجا ڌيراج پڌار رهي هئن.‘ ۽ ها هن دروازي کان ٻوء پهري تي خوبصورت پريون بيٺل هونديون هيون. ۽ هيءُ آهي دربار خاص. هتي مان وهندو هوس ۽ منهنجي پٽيان وهندي هئي...“ ۽ منهنجون نگاهون هڪ پيرو وري هن طرف ڪجي ويئون. ۽ هڪ ڪن لاءِ چار ٿيون. ”هتي مان ۽ منهنجي راڻي ڳالهيون ڪندا هئاسون. او - هن ننڍڙيءَ دريءَ مان سرڳ جهڙي هوا ايندي هئي، تلاءَ مٿان ترندي ٿڌي ٿڌي هير.“ ۽ دري کوليندي چيم، ”ڏس اچي تي نه مٺڙي مٺڙي هير.“ هنجي رخسارن تي لالي ڦهلجي ويئي. ”۽ هيءُ آهي شيش محل ايڪ کي انيڪ روپ ڏسو.“ ۽ ڪجهه ياد اچڻ سان ٻوڙي ٻاهر لڪتس. سامهون بيٺل ٻٽيوالي کي آلو ڏيندي چيم، ”بابا ميڻ بتي آڻي ڏي.“ هن جهٽ ٻه ڪيسي مان بتي ڪيڏي ڏني. مان واپس پڳس. اتي باقي ٻه ٽي ڇوڪريون هيون. مون سيني کي ٻاهر ڪيڏي چيو، ”ترسو ته تماشو ڏيکاريانوَ.“ هڪ کي سڏي اندر ۽ در ڪٽي بند ڪيم. هوءَ گهٻرائجي ويئي ”اوف اونده.“ ميڻ بتي ٻاري ورتم ۽ هڪ ئي وقت هزارين ميڻ بتيون روشن ٿي ويئون. هن اڇا جيءُ پري ڏنو ٻه ڪوڻ هو ته مون ڦوڪ ڏئي ميڻ بتي وسائي ڇڏي. ”ڇڱو نڪر ٻاهر.“ ٻي، تي ۽ چوٿين سڀ ٻاهر— باقي هوءَ. ”جلدي ڪر اندر اچ.“ وري ساڳي ڪار. دروازو بند، اولده، گهٻراهٽ ۽ جڳ مڳ روشني ۽ مون سُس پُس ۾ چيو، ”ڏس، هڪ هڪ شيشي ۾ ڏس.“ هنڪان چڻ ڇرڪ نڪري ويو. هڪ هڪ شيشي ۾ لاتعداد، شيشن ۾ اسين گڏ هئاسين. ”هت مان ۽ منهنجي راڻي...“ مون ڇاتيءَ تي هٿ رکي، ذرا ادب سان جهڪندي چيو، ”... هڪ ٻئي...“ دروازي کلڻ جو آواز ٿيو. اسين ٻاهر لڪري آياسين. ”۽ هت محفل ٿيندي هئي،

رالديون ٽينديون هيون. راڻين ۽ راجا وچ.“ ۽ ٽپ ڏئي هيٺ لٿس. هڪ ڳل پٽيم. دل چيو هنجي خوبصورت وارن ۾ وجهان مگر همٿ نہ ٿي، هٿ ۾ ڏنومانس. هن ڳل ڏانهن نهاري مسڪرائي ڏنو.

”هتي هر چانڊوڪيءَ رات ۾ محفل لڳندي هئي. راجا جا منهن لڳا. ڳائيندڙ ۽ ڪلائيندڙ اچي جمع ٿيندا هئا. ۽ هت هر خوبصورت رات جو راجا پنهنجي خاص راڻيءَ سان ورونهن ڪندو هو. اڙي تون وري اتي ڇا ٿي ڪرين؟“ هوءَ پٽ تي ڪجهہ لکي رهي هئي. نوڪدار ننڍڙي پٿر سان، جن جي صدين کان برسات سبب ڪاريءَ پٽ تي لکيو هئائين، ’ڪرشن‘. مون ڪانئس پٿر وٺي اڳيان لکيو ’چور.‘

هن کان ٽهڪ نڪري ويو، ”نہ ائين نہ، مونکي ڏي پٿر.“ ۽ وري ٿورو هيٺ لکيائين ’سدرشنا.‘ مون ڪلمي ڏنو. ”اڙي پائي ڪرشن کي هاڻي سدرشن جي نہ درشن جي ضرورت آهي.“ ۽ ٿلهن اکرن ۾ لکيم ’درشنا.‘ ۽ اکر پٽي هڪ ٻئي جي ويجهو اچي ويا ڪرشن - درشن.

هوءَ ويهي رهي، ”هاڻي مان ٿڪجي پيئي آهيان.“

مان بہ پرسان ويهي رهيس. هڪ گهڙيءَ لاءِ اکيون چار ٿيون ۽ هنجو ڪنڌ جهڪي ويو. مون سندس هٿ مٿان هٿ رکندي چيو، ”ڇو راڻي صاحبہ محل نہ گهمندي؟“ ڪنڌ لوڏي ناڪار ڪيائين. ”اوه تہ اڄ راجا صاحب مان ورونهن ڪندي.“— منهن ڳاڙهو ٿي ويس.

وقت گذري ويو. اسان هڪ ٻئي جي ويجهو اچي وياسين. هر خالي پيرڊ ۾ گڏ، لائبريءَ ۾ گڏ، ٻئي منٽن ۾ گڏ، نيروز ۾ گڏ، سئنيما ۾ گڏ، ننڊ ۾ سپنن ۾ گڏ. هرهڪ جي زبان جي گڏ ’ڪرشن - درشن.‘

رڪشا هلندي رهي، اسانجي شريرن ۾ هڪ جنبش هئي. انگ انگ پڙڪي رهيو هو، هڪ ٻئي کي ڇهي رهيو هو. منهنجون نگاهون هنجي جسم تي اٽڪي ٿي ويئون ۽ منهنجي سيني ۾ اٿل پٿل مچي ويئي. هٿ از خود وڌي ويو. هنجي هٿ کي زور ڏنم. هن پنهنجو ڪنڌ منهنجي ڪلهي تي لڙڪائي ڇڏيو. هاسٽل اچي ويئي. هو لٿي. هٿن ۾ جنبش هئي. ٿورو ڇڪيم ڊگهي ٽيل پانهن ٽڪنبو ٿا هي ننڍي تي ويئي، هوءَ ويجهو اچي ويئي. مون پڇيو، ”هاسٽل جلد اچي ويئي.“

هن هٿ کي ٿورو زور ڏيندي چيو، ”ها! تمام جلد!“ ۽ هڪ ٿڌو ساهہ کڻي چيائين، ”چڱو شب خير.“

شو چالو ٿي چڪو هو. انڌيري ۾ هٿوراڙيون ڏيندا پڇاڙيءَ ۾ وڃي ويٺاسين. پڙدي تي هيرو هيروئن جي پهرين ملاقات. اسان ٻنهين جا هٿ ڪسڪيا هڪ ٻئي سان راند ڪرڻ لڳا. مون هنجي هٿ کي ٿورو زور ڏنو. هُن مسڪرايو ۽ ڪنڌ منهنجي ڪلهي تي لڙڪائي ڇڏيو. منهنجي ٻانهن سندس گرد گهمي ويئي. ٻانهن جو گهيرو مون ننڍو ڪرڻ چاهيو. ان وقت ڪرسين جي وچ جي ٻانهن مونکي ڏاڍي خراب لڳي رهي هئي. ڪاش! آها نه هجي. مون اڃا به وڌيڪ زور سان، هنکي پاڻ ۾ چاهيو ٿي. پاڻ ۾ سمائڻ چاهيو ٿي.

شو ڪيڏي مهل پورو ٿيو، مونکي سُڌ نه رهي. رڪشا ڪيڏيءَ مهل هاسٽل پهتي، مونکي خبر نه پيئي. چاڙهيءَ جي ڦيري ۾ ذيرو بلب جي روشنيءَ ۾ مان مان نه رهيس... هوءَ منهنجي ٻانهن جي گهيري ۾ جڪڙجي ويئي.

مان نشي جي حالت ۾ رڪشا مان لٿس، ”بابوجي پئسا.“

”اوه!“ مُڙي سوٽ جي پٺين کيسي مان پرس ڪڍيم ۽ هڪ نوٽ، هنکي ڏئي واپس مڙي پيس. روم کوليم. اوف... اڄ...اڄ...چپ خشڪ ٿي ويا. پاڻي گهٽ— گهٽ— ڪري گهڪيءَ مان نڪتو ۽ گٽ گٽ ڪري گلاس پي ويس..۽ پاڻکي کٽي ڦٽو ڪيم بستري تي، بنا ڪپڙن مٽائڻ جي— ننڊ نه آئي.

اڄ جي رات خواهش پڙڪو کاڌو هو. ڪاش! ۽ وهاڻو ٻانهن ۾ نپوڙجي ويو.

نيلي آڪاش ۾، چنڊ ڦوه ۾ چمڪي رهيو هو. صبا خوشبوءَ جا گيت ڳائي رهي هئي ۽ مان سنگمرمر جي ٿلهي تي سڌو ئي سڌو ليٽي چنڊ ۾ اکيون اٽڪائي هن جو انتظار ڪري رهيو هوس. هوءَ نه آئي... ”اف!“ مان ڇرڪي ويس. ڪجهه گل پکڙجي ويا منهنجي مٿان ۽ وايو منڊل ۾ گونججي وئي، هڪ مڌر کل کلا هٽ.

”بس! ايتري ۾ گهبرائجي وئين.“ ۽ هڪ ئي جهٽڪي سان، هوءَ منهنجي ٻانهن ۾ سمائجي ويئي.

هڪ ٻئي کان پري، ٻانهون ڦهلائي، سڌا ئي سڌا ليٽيا پيا هئاسون. صرف ٻنهي جا هٿ پاڻ ۾ مليل هئا.

”ڪرشن“

”درشن“

”چا؟“

”چا!“

”ها ها ها...،“ هڪ ٽهڪ ڳونججي اٿيو هوا ۾.

”چا ٿو چوين؟“

”چا ٿي چوين!“

”پهرين تون چؤ“

”جيڪي تو ٿي چيو.“

”ٻڌاءِ نه؟“

”ٻڌءِ ڪوله!“

...

چپ —

”ڪرشن“

...

”ڪرشن.“

”هون.“

”هو چنڊ.“

”ڪٿي؟“

”مٿي.“

”ل ل.“

”تڏهن!“

”هتي، منهنجي پرسان.“

”ڪنا.“

”ٻڌ.“

...

درشنا ٻڌ.“

”ٻڌاءِ.“

”هوءَ ول ڏس.“

”ها وڻ ڪي جڪڙجي ويئي آهي.“

...

”خاموشي — گهري خاموشي.

رڪشا هلي رهي هئي ۽ رڪشا جي جهوٻن ۾ نون هنڪي پاڻ سان جڙي ڇڏيو.

چانڊوڪيءَ جي ڏنڌلي روشنيءَ ۾. وداع ٿيڻ جي جڳهه اچي ويئي.

روز جيان هٿ مليا، ٻانهون هڪ ٻئي سان جڪڙجي ويئون. سر جهڪيا ۽...!

هڪ ٻئي کان الڳ ٿيندي ٿيندي، مون وري ڪيس چڪي ورتو. هن ٻنهنجو مٿو منهنجي سيني تي رکيو ۽ لرزندڙ آواز ۾ چيو، "ڪرشن."

"درشن —"

"هاڻي هي يادون، هي راتيون، هيءَ هڪ هڪ منٽ جي جدائي... مٿي نه ٿي وڃي. رات، رات توکي ڏاڍو ياد ڪيم."

"مون به."

"سچ."

"ٻوءِ."

روئيءَ بعد اسين باغ ۾ هڪ ٻئي جي ڪمر ۾ ٻانهون وجهي گهمندا هئاسون ۽ جڏهن ٿڪندا هئاسون ويهي رهندا هئاسون. اوستائين جيستائين ننڊ نه ستائي. هاسٽل جي قاعدي قانون جي ڪنهنکي پرواه. چوڪيدار مشڪي دروازو کوليندو هو. هوءَ منهنجي ڪلهي تي هٿ رکي آهلي پئي هئي. مٿي چنڊ مشڪي رهيو هو. سامهون ڦوهاري مان پاڻي تمام مٿي وڃي وري قطرا قطرا ٿي واپس هيٺ ڪري رهيو هو. پاسن جون رنگين روشنيون انهن شفاف قطرن کي هيرن جو ڏيک ڏئي رهيون هيون. هوءَ ُچپ ُچپ.

"درشنا."

"هون."

"ڇا پئي سوچين؟"

"ڪجهه نه."

"ڪجهه ته آهي."

"نه نه ڪجهه به نه — ڪرشن."

"جي."

"سيان اسين گڏجي فوٽو ڪڍائينداسون."

"ڇو."

"دل ٿي چوي."

"آهي جو."

"ڪهڙو؟"

"هو گروپ وارو."

”اُهو گڏ ڪتي آهي؟“
”گڏ، هڪ ٻئي جي پرسان ته وينا آهيون!“
”ائين نه.“
”ته ڪيئن.“
”جيئن هينئر وينا آهيون.“
”تنهنجون ڇوڪريون ڇا چونديون؟“
”ڇا چونديون؟ ڏورو وڏيڪ جلي ونديون.“
”جلنديون ڇو؟“
”توکي خبر نه آهي.“
”ڇا!“
”هڪ هڪ تنهنجي...“
”ائين ته انهن جا به ڪير...!“
”پر تڏهن به!“
”تڏهن به ڇا؟“
”ڪرشن...“

...

”هيءَ منهنجي دل ۾ تنهنجي لاءِ پيار به انهن جي پيدائش آهي.“
”سو ڪيئن؟“
”ڇاڪاڻ ته مونکي توکي چاهيو آهي، ڪنهن تنهنجي وارن کي، ڪنهن رنگ کي، ڪنهن تنهنجي پرسنالٽيءَ کي ۽ ڪنهن...“
”۽ تو؟“
”ڪنهنکي به نه، فقط توکي.“ هنجي ٻانهن، منهنجي گرد گهمي وڪوڙجي ويئي. ”توکي خبر ناهي ڪرشن؟ توکي ياد آهي، جڏهن تون ڪاليج ۾ آيو هئين. ڪاليج شروع ٿي چڪا هئا. تون دير سان آيو هئين— تون اسٽاف روم مان نڪتين، فل اڇو سوٽ ۽ ڪارو چشمو. اسان لان تي ويٺيون هيونسين. ان وقت توتي ٻولي لڳي. ريتا مونکي اشارو ڪري ڏيکاريو ‘What a wonderfull personlity’. ڪملا چيو، ’شايد نئون ليڪچرار آهي ۽ ڪيترو چيو، Nice handsome, الائي ڪير ڀاڳ واري هوندي.‘ ۽ مونکي هڪ نظر سان ڏٺو ۽ ٿڌو ساهه ڀري ماٺ ٿي ويئي. اسان مونجي نگاهون تنهنجو پيڇو ڪري رهيون هيون. تون ٻئي پاسي سان گڏ ساهون وڏي ميدان کي پار ڪندو باسڪيٽ بال جي اسٽينڊ پٺيان ٽنگيل نيٽ بعد ڏسڻ ۾ ڪونه آئين. شام جو ٻئي منٽ

وقت ڏنوسين. بلڪل ڪورٽ يارڊ جي سامهون وارو هاسٽل جو سنگل بيڊ روم صاف ٿي رهيو هو. ٻئي ڏينهن پوڇي لڳي رهي هئي ۽ ٽئي ڏينهن ڪمري جي سامهون وارو وڻ ڪٽجي رهيو هو ۽ تون سامان سوڌو اچي وارد ٿئين سامان رکائي وئين هليو. اسانکي پڪ ٿي ويئي. تون ڪو ليڪچرار آهين.“

مونکان ٺهڪ نڪري ويو.

۽ ٻئي ڏينهن جڏهن سيني ڪان اڳين ۽ ڪرسي ۽ تي ويٺل توکي ڏنوسين ته عجب ۾ هڪ ٻئي کي اشارا ڪنديون رهجي ويئون سين. تون ته اسان جو ڪلاس ميٽ نڪتين.

”اچا ڏهه پندرهن ڏينهن مس گذريا ته خبر پئي ته رشيا جا شاگرد ايندا ۽ اسانجي رهٽي کهٽي ڏسندا ۽ ٻن ٽن ڏينهن بعد لوٽس بورڊ تي پڙهيوسين. ڪمرو نمبر چاليهون جنهن ۾ مسٽر ڪرشن آهوجا رهندو آهي، آهو رشين شاگردن کي ڏيکاريو ويو. ٻين هاسٽل ۾ رهندڙن کي ٻه ڪرشن جي رهٽي ۽ کهٽي ۽ مان سبق سکڻ گهرجي.

”چوندون آيون. آن ۾ سيني ڇوڪرين جا ووٽ توکي مليا. هرروز هاسٽل ۾ فقط تنهنجي نالي جو جاپ ٿيندو هو. ڪڏهن ڪنهنکي ته ڪڏهن ڪنهنکي تنهنجي لائق بنايو ويندو هو. تنهنجي ايڏي ساراه منهنجي دل ئي دل ۾ گهر ڪندي ويئي. ۽ مان... هاڻ ته تنهنجي آهيان ئي ۽ هو سڀ مون تي سڙن ٿيون. توکي خبر نه آهي ڪرشن. هاڻي توکان سواءِ ڪن ٻين تي ٻه ساراه جي ورڪا ٿيندي آهي. ڪونه ڪو ڪنهنجو نه ڪنهنجو آهي ۽ هو بيحياءُ ٻنجي هڪ ٻئي کي ڇيڙينديون آهن چنبڙنديون آهن — ۽ لڪنديون آهن.“

الائي ڇو مونکي ڇا ٿيو، ڇڻ منهنجو دم گهٽجڻ لڳو. درشنا جي هٿ کي ڇڪيندو اٿي بيٺس، ”هل درشنا دير ٿي رهي آهي.“

واچ ڏنم ٿي. ’هون ٿي!‘ زوريءَ اکيون پوريم، ’ننڊ ڇو نٿي اچي. اوف هنن خيالن کان نجات ڇو نٿي ملي هيءُ زنان خالو. راجائن جون خاص — منهنجا وار، شڪل، شخصيت، ڪو نه ڪو ڪنهنجو پيارو ڇيڙڇاڙ، شرارت، ميس.

’ننڊ، لنڊ ڇو نٿي اچي. هي واهيات ڳالهيون پيڇو ڇو نه ٿيون ڇڏين.

’استري! استري ايڏي جذباتي ٿيندي آهي ڇا؟ جذباتي نه! مرد جيان ڪليل. اهڙيون لنڪيون ڳالهيون، هوءَ سوچي سگهي ٿي، ڇٽي سگهي ٿي. هو گندو نالو، ماڻهن جو گوڙ، ۽ پوليس وارا—هي سڀ ڪنهن جا ڪرتوت آهن؟ پرش جا! نه نه پنهين جا! جيڪي اهڙيون ڳالهيون سوچين ٿا، ڪن ٿا.‘

”ڪرشن ڪيڏو انتظار ڪرايءِ؟ خبر اٿيئي هڪ هڪ منٽ...“

”ها درشن. مٿي ۾ سور هيم،“ مان ويهي رهيس.

”سچ؟ ڪوڙو،“ ۽ هڪدم منهنجي ڪڇ ۾ ليٽي پيئي. ٻانهون آڀيون ڪري ڪنڌ ۾ وڌائين.

...

”خاموش ڇو آهين، ڳالهاءِ نه! مونکي دپ ٿو لڳي.“

”اڙي ڇري ۽ هنجا گرم گرم سوانس ڳلن، ڇپن ۽ ڪڙتي ڪنڌ تان ٿيندا هيٺ ٿي ويا ۽ منهنجي رڳن ۾ زهر ڀرجي ويو.

”آخر ڳالهه ڇا هي، تون خاموش ڇو آهين؟“

”درشن منهنجي مرضي آهي... مان چاهيان ٿو... ته...“

”... ڇا تنهنجي مرضي آهي؟ ڇاٿو چاهين تون!“ هوءَ منهنجي سرد آواز ڪري گهٻرائجي ويئي.

”اسان هيئن ملڻ جلڻ گهٽائي ڇڏيون،“ مون پنهنجي طاقت گڏ ڪندي چيو.

”پر ڇوا هنڪان گويا رڙ نڪري ويئي.“

ڇا جواب ڏيان؟ مان سمجهي نه سگهيس. بنا ڪنهن اور ڇور جي چيم، ”درشن استري ۽ ايتري جذباتڻ ٿيندي...“

”آخر ڳالهه ڇا هي؟ صاف چؤ!“ هن جهنجهلائي چيو.

”درشن!“

”ائين نه ٿيندو، مان توکي چاهيان ٿي. پيار ٿي ڪريان. هيءُ چنڊ، هيءَ فضا، سڀ شاهد آهن.“ ۽ هن مولکي پنهنجي ٻانهن ۾ جڪڙي ڇڏيو. ”اهو مونکان نه ٿيندو، مان مري ويندس مري ويندس.“ هنجون اکيون ڀرجي آيون

”تون سمجهين ڇو نه ٿي، اهو پيار نه آهي. جذبات آهي. جوانيءَ جو وهڪرو آهي، مليا آهيون وڇڙي ويندا سين، وسري ويندا سين، جذبات جو انجام سوچيو اٿئي؟ تمام پيالڪ ٿيندو آهي. دلين تي داغ بنجي

رهجي ويندو آهي. هن پيارن خوبصورت ۽ مڌر يادن کي قائم رکڻ
لاءِ. اسان اتي ئي بهي رهون بس.“

”تون ڪمزور آهين! نبل آهين! بزدل آهين. پنهنجي بيوفائيءَ
کي بچائڻ لاءِ، جذبات آڪر جو سهارو ٿو وٺين...“

”درشن!... مان... ڪجهه سمجهه.“

”تون چوين ٿو زندگيءَ ۾ جذبو نه هجي! ته پوءِ زندگي،
هڪ بيٺل پاڻيءَ مثل آهي، جنهن ۾ سينور جمي ويندي آهي، بدبوءِ
ٿي ويندي آهي.“

”درشنا، سمجهين چو نٿي. مان تو کي چاهيان ٿو، توکي پاڻ چاهيان
ٿو، هميشه هميشه لاءِ پنهنجو بنائڻ چاهيان ٿو. جنم جنم تائين ساٿ...
پر هتينءَ ريل ڇيل ملڻ، هيءُ جذبات... طوفان! درشنا هيءُ جذبوئي
اهڙو آهي جنهنجو انجام خطرناڪ آهي.“

”انجام خطرناڪ آهي! هون، ڪمزور— ڇا آهي ان جو انجام؟“

”تون پڌي نه سگهندينءَ.“

”چو؟“

”تو ۾ ايتري طاقت نه آهي.“

”اهو تون ڪمزور آهين، پنهنجي ڪمزوري مون تي نه مڙهه.“

”ها، اها منهنجي ڪمزوري آهي. جنهنکي سوچي مان ڏکي
ويو آهيان، ڏجي ويو آهيان ۽ اڄ ان فيصلي تي پهتو آهيان...“

”ته اسان ملڻ جلڻ بند ڪري ڇڏيون. اسانجو پيار پيار ناهي...
خوب...“

”پڌڻ ٿي چاهين، ته پڌ. اسانجي هن طرح ريل ڇيل ملڻ سان،
اسين پاڻ تان ضابطو وڃائي ٿا سگهون ۽ هڪ ڏينهن تون...“

”نه —.“ هوءَ اڇلجي پري ٿي ويٺي.

چئني طرف خاموشي ڇانئجي ويئي، هوا جو زور منهنجي بنگالي
ڪڙتي کي ڦڙڦڙائي رهيو هو، ٿانئم ڏنم، پارهن. هوءَ گوڏن ۾ منهن
وجهي سڏڪي رهي هئي.

”درشنا، هلون.“

هوءَ بنا ڪجهه ڪڇڻ جي اٿي پيئي.

رڪشا بيني، هوءَ لٿي، مون هٿ کان جهليو مانس. ٿڌو بي جان.
هڪ پيرو پلڪون ڪٿي مٿي نهاريائين ۽ آهستي آهستي هٿ ڇڏائي
هلي ويئي.

الائي ڪيترا ڏينهن گذري ويا. هن مونسان ڳالهايو بہ ڪونہ. مولڪي ڪٿي بہ ڏسندي هئي تہ ڪنڌ هيٺ ڪري هلي ويندي هئي. ڏهنجي هيءَ بي رخي مونکي پسند نہ هئي. شام جو لائبريريءَ جي پٺينءَ ٽيبل تي ويٺي هئي، مان بہ اتي وڃي ويٺس ۽ هوءَ اٿي وئي.

اسانجي بي رخي ڪاليج ۾ ڪجهہ ڏينهن لاءِ بحث جو باعث بنجي پيئي. ان وچ ۾ گوپال هن طرف وڌي ويو. هن بہ هنکي Lift ڏني. شايد مونکي ٻڌائڻ لاءِ تہ تون بيوقوف آهين ڪمزور آهين ڊڄڻو آهين. ۽ گوپال جتي بہ مونکي ڏسندو هو، هنجي ڳالهہ ڇيڙيندو هو ۽ مولڪي اهو سڀ ڪجهہ ٺيڪ نہ لڳو. هو هڪ چاپلوس ۽ موقعي پرست هو.

مون درشنا سان ملڻ چاهيو، پر هن هميشه پٺي ڏئي ڇڏائي. مون لڪي چاهيو هوءَ جذبات وهيٽي تي وڃي. ڪيس هڪ خط لکيم.

درشنا،

سچ ٻڌاءِ. تو مونسان سڀ ناتا ٽوڙي ڇڏيا؟ مونکان ايترو پري ڇو ٿي ڀڄين؟ تو تہ ڪرشن - درشن جي هڪ آسٽ جوڙي ناهڻ ٿي چاهي. پوءِ هيءَ نفرت ڇا جي؟ خير اڄ مان توکي هڪ ڳالهہ چوندس. حالانڪ توتي اڌڪار تہ ڪونہ اٿم. پر پراڻي وشواس جي آڌار تي. گوپال سان رستو گهرو نہ ڪر. شايد سمجهين تہ مان جلان ٿو. نہ ائين نہ آهي. تون ڪنهنجي بہ ٿي ويندينءَ. مونکي ڏک نہ ٿيندو، پر هيئن ڪنهن غلط ماڻهوءَ کي Lift ڏيندينءَ تہ سهي نہ سگهندس.

درشنا، مان وساري نٿو سگهان آهو صبح، جنهن ۾ مون آهو درشيہ ڏٺو ۽ سنهنجي دل تي آڪرجي ويو ۽ ڪڏهن بہ نہ مٽجندو. مان صبح جو اٽڪل ساڍي ڇهين بجي اسٽيشن تي وڃي رهيو هوس. مين روڊ جي موڙ تي پنج ڇهہ ماڻهو بيٺا هئا ۽ ٻہ پوليس وارا بہ. مان بيهي رهيس. ڏٺم هڪ مهاسندر ٻار گندي نالي جي پڪي ڪناري پيو آهي. مون اهڙو سهڻو گل ڪڏهن بہ نہ ڏٺو آهي. ۽ شايد ڪڏهن بہ نہ ڏسان. ٻار مثل هو. شايد هن جهان ۾ آئي ۽ وئي ڪلاڪ ڪن مس ٿيو هوس. هڪ هڪ ٿي ماڻهو وڌي رهيا هئا ۽ هنجي جنم داتائن کي گهٽ وڌ ڳالهائي رهيا هئا. ان وقت سنهنجي دل ۾ آن اياڳيءَ ماءُ لاءِ همدردي جاڳي. پر اڄ سوچيان ٿو ان ٻار جا ماءُ پيءُ بہ اسان جهڙا هوندا، تو ۽ مون جهڙا جن پيار ۽ پاوڪتا ۾ فرق نہ سمجهيو هوندو ۽ ڪائڻ هڙي غلطي تي ويٺي هوندي ۽ دنيا انجي مٿان پاپ جي مهر لڳائي

ڇڏي هوندي. پلا ٽون ٽي پڏاءِ اهو پاپ ناهي!

بس.

فقط،

ڪرشن.

امتحان ٿي ويا. سڀڪو پنهنجي پنهنجي گهر پهچي ويو ۽ الائي ڪيترا ڏينهن گذري ويا. ڪاليج جي هر ڳالهه دماغ جي ڪنهن ته ۾ دٻجي ويئي هئي. هڪ ڏينهن گوپال آيو. مشڪي رهيو هو.”اڙي ڀائي ٽون ته وڏو ماڻهو آهين. ڪڏهن ملين ٻه نه ٿو. پلا سدرشنا جا ڪهڙا حال آهن؟ توکي ته خط پٽ لکندي هوندي؟“ مان معنيٰ پريل لڳاهن مان ڪيس ڏسي رهيو هوس. هن ڪڙتي جي جيب مان هڪ لفافو ڪڍيو ۽ ان مان خط. خط اونڌو ڪري ڏيکاريندي چيائين،”ڏس ڪنهنجو آهي؟“ پڙهيم، هيٺيان لکيل هو ’سدرشنا‘. هن مشڪيو ۽ خط سڌو ڏيکاريائين ’پريہ گوپال!‘ ۽ ٺهڪ ڏئي خط موڙي ڪٽي جيب ۾ وڌائين.

۽ وري ڪافي ڊگهي عرصي بعد وري آيو.”اڙي ڀائي وڌايون هجئي — سدرشنا جي شادي ٿي رهي آهي.“ ۽ هڪ ڊگهو لفافو ڪٽي مون ڏانهن اڇلايائين.

۽ جڏهن اڄ ڪاليج جي هرهڪ ذري پرزي ڳالهه هميشه لاءِ دل جي تهن مان موڪلائي چڪي آهي. تڏهن گوپال هڪ ڀيرو وري اچي انکي اڪوڙي ڇڏيو آهي.

تنقيد

— ڪتابن تي تنقيد ڪرڻ مان گهڻائي فائدا آهن. هڪڙو ته اهو، جو انهيءَ مان اسانجو ادب ترقي ڪري ٿو، ۽ جيڪر مان اهو چوان ته تنقيد بنا ادب جي ترقي ناممڪن آهي، ته اهو وڌاءُ نه ٿيندو. پلا جيستائين اديبن کي گهٽ وڌ نه ڳالهائجي، اهي ادب جي خدمت ڏوڙ ڪندا. ٻيو فائدو اهو ته انهيءَ مان اديب ۽ پڙهندڙن کي جدا جدا موقع ملن ٿا. مثال طور: اديب کي اهو سولهري موقعو ملي ٿو ته هو بيزار ٿي لکڻ ڇڏي، ۽ پنهنجو وقت ڪنهن سٺي ڪم ۾ ڪتب آڻي. ۽ پڙهندڙن کي ڪلڻ جو موقعو ملي ٿو. پڙهندڙ ڏاڍا خوش ٿين ٿا، جڏهن ڏسن ٿا ته تنقيد ڪندڙ، هڪ چڱي خاصي ادبي پهلوان کي منٽن ۾ پٽ پر ڪيرائي وڌو.

— شفيق الرحمان

(اردو ڪتاب ’لهرين‘ تان ورتل)

نديم قاضي

مـــوالـــي

هنجو نالو تہ سليمان هو، پر ڳوٺ وارا سڏيندا 'موالي' هوس. ڳوٺ کان سلطان آباد واري اسٽيشن تائين گاڏي گهوڙو وهائيندو هو. مڙئي ست اٺ رپيہ ڪمائي ٿيندي هوس. اڪيلو سر هو، وقت چڱڙو گذرندو هوس. ماءُ تہ ننڍي هوندي ئي مري وئي هوس، پيءُ هوس، اهو بہ ٻہ سال کن ٿيا تہ دم جي بيماريءَ ۾ فوت ٿي ويو هوس. مواليءَ کي نشي جي ڏاڍي عادت هوندي هئي. ٻہ اڍائي روپين جو چرس روز پيئندو هو. جيستائين ليرالي سلفيءَ جا ٻہ ٽي سوٽا نہ هڻندو، تہ اصل گاڏي ئي ڪونہ هڪليندو. کيسي ۾ چرس جون ٻہ ٽي گوليون ۽ گاڏيءَ ۾ سلفي هميشہ موجود هونديون هيس. وقتي جيڪڏهن گاڏي ڪجهہ ليٽ ٿيندي تہ اسٽيشن جي ٻاهران ئي ويٺي ويٺي وزم هڻي وٺندو هو. چرس پيئڻ کان منع ڪبي هوس تہ مشڪي جواب ڏيندو هو، "ماستر، چرس تہ اسانجي خوراڪ آهي، هيئنر ڪٿي ٿو ان ڪالسواءِ مزو اچي ... وزم هڻندو آهيان تہ محسوس ڪندو آهيان تہ ساري دنيا جو حاڪم آهيان..." دل جو ڏاڍو صاف، طبيعت جو مانيٽو ۽ ڪل - مڪ هو. سرڪ سدائين چپن تي ڪيڏيندي هوس. ان وقت سو خدا پناهہ ڏئي، جڏهن سواري گهٽ لڳندي هوس ۽ وزم لاءِ پئسا ٿورا بچندا هوس. معمولي معمولي ڳالهين تي مائهن سان اٽڪندي ويرم نہ ڪندو هو. باقي عام حالت ۾ سدائين چڱي رخ ۾ هوندو هو. وس ويندي ڪنهنکي رنجايو ڪونہ هئائين، ان ڪري سڀئي ڏاڍو پائيندا هوس. هنجي دوستي رکيو مون سان، مجن ۽ حيدر سان هئي. شام واري آخري گاڏيءَ جي سواري لاهي، گهوڙي کي کهائي، طنبيلي ۾ ٻڌي يا تہ اچي رزاق واري هٽ جي ٻاهران پيل صندل تي ويهندو هو. يا وري مونکي يا مجن ۽ حيدر کي سڏ ڪري طنبيلي ۾ ڪلاڪن جا ڪلاڪ رهاڻ ڪندو هو. ڳالهين جو ڍير هو. هنجون مزيدار ڳالهيون ٻڌي اسانجو ساري ڏينهن جو ٿڪ بہ دور ٿي ويندو هو.

ميلن ملاڪڙن جو بہ ڏاڍو شوقين هو. ڳوٺ ۾ يا ڳوٺ جي پسگردائيءَ ۾ جيڪڏهن ڪو ميلو، راڳ يا ملاکڙو ٿيندو تہ موالي اتي ضرور پهچي ويندو هو. خاص طور تي جهن شاهہ جي ساليانی ميلي

تي تہ ضرور ويندو هو. ’جمن شاهہ‘جي درگاهہ اسالجي ڳوٺ کان ستن ڪوهن جي پنڌ تي آهي. ڳوٺ بہ سندس نالي پٺيان’جمن شاهہ جو ڳوٺ‘ سڏبو آهي. سال ٻسال درگاهہ تي ميلو لڳندو آهي، ٻريان ٻريان جا ماڻهو ميلي تي ايندا آهن. ميلي ۾ هڪ ٻہ ڏينهن پيا هئا. مواليءَ تہ ٻہ ٽي ڏينهن اڳ ئي تياري شروع ڪري ڏني هئي.

ميلي کان هڪ ڏينهن اڳ، مان رزاق جي هٽ ٻاهران ويٺو هوس. موالي ڪاڏي کولي، ڪهوڙي کي کهائي واپس اچي رهيو هو. ڏاڍو خوش ٿي نظر آيو. مونکي ڏسي ٻريان ئي هڪل ڪيائين، ”يار ماستر، آهين ڪٿي؟ ڏڪو ٿو ڳولهيندو وتانءِ...“

”چو خير تہ آهي!“

”ها، مڙئي خير آ،“هن ڪهوڙي کي صندل جي ٻائي سان ٻڌلدي چيو، ”سڀاڻي جمن شاهہ جو ميلو شروع ٿيڻ وارو آ. چئو، ٿون ڪولہ هلندين ڇا؟... هيل ٻڌجي ٿو تہ ملاڪڙيءَ ۽ راڳ جو اڳي کان بہ ڻاهوڪو بندوبست آ. چون ٿا، زليخا بہ ڳائيندي...“

زليخا جو نالو ٻڌي منهنجي وات ۾ بہ پاڻي ڀرجي آيو. مونکي زليخا جو آواز ڏاڍو وڻندو آهي. شڪل جي بہ چڱڙي آهي. پر شڪل کان وڌيڪ هنجي آواز ۾ قدرت اهڙو جادو ڀريو آهي، جو ٻڌڻ سان اکين تي ڪيپ چڙهندا ويندا آهن. خاص طور خواجہ فريد جون ملتاني ڪافيون تہ اهڙي مينڊ سان ڳائيندي آهي جو ٻڌندڙن تي هڪ قسم جو وجد طاري ٿي ويندو آهي. مون هنجو راڳ هڪ دفعو اڳ بہ وڏيري علي مراد جي پٽ جي وهانءَ تي ٻڌو هو. هينئر زليخا جو نالو ٻڌم تہ طبيعت خوش ٿي ويئي، پر مواليءَ کي چيڙائڻ لاءِ منهن ڦڪو ڪري چيم، ”نہ يار موالي، مان هلي ڪونہ سگهندس. مونکي ڏاڍو ضروري ڪم آهي.“

”ماستر، ڇڏ لا ڇرچا. هيدرءُ مجن بہ پيا هلن. باچاهہ، ڪم ڪي هڻ ڪڏ ۾. ڪم تہ ٿيندا رهندا سڀاڻي تہ ائين بہ آچر آهي، اسڪول بند اٿيئي يار، جي لہ هلندين تہ سمجهبو تہ لنوائي وئين.“

”اتي رهبو ڪنهن وٽ؟“

”رهڻ جي پرواهہ نہ ڪر. رهڻ جو بندوبست غلام رسول جي وطاق تي آ.“

”چڱو، ڪهڙي وقت هلبو؟“ مون کان وڌيڪ ڳالهائي نہ سگهيو.

”فجر جو نماز مهل،“ موالي خوش ٿي ويو، ”مان پاڻهي اٿارڻ ايندو مانءِ... تون رڳو رات تياري ڪري سمهجانءِ، جيئن فجر جو دير نہ ٿئي.“

”چڱو، اٿارڻ اچجانءِ.“

موالي سنجن کي چمڪائڻ لاءِ رزاق جي هٿ تان ٻي آني جو تيل وٺي طنبيلي ڏانهن هليو ويو.

ميلي تي هلڻ جي تڪڙ ايتري جو اچي اڌ رات جو ئي ننڊ مان اٿاريائين. مونکي ننڊ مان اٿاري، تيار ٿي طنبيلي تي پهچڻ جو حڪم ڏئي، پاڻ مجن ۽ حيدر وارن ڏانهن هليو ويو. طنبيلي تي پهتس تہ گهوڙو سنجي رهيو هو. مجن پهچي ويو هو. حيدر اڃا ڪونہ آيو هو.

”ماستر، اڃي وٺين ٿي،“ مونکي ڏسي چيائين.

”موالي، تنهنجي بہ آڏيءَ جو اچي ڦٽي آ. اڃا سا ڏا چار مس ٿيا آهن.“

”تنهنجي واچ ڪراب آ، ماستر،“ گهوڙي تي زين رکندي چيائين، ”رات پوري ٿيڻ تي آ. غوثڻ بہ پهري تان لهي ويو آ.“

”غوثڻ تہ ائين ئي اڌ رات جو پهري تان پيچي وڃي چنڊوءَ اوڏ جي گهر جا چڪر هڻندو آ... اڃا تہ ٻانگ بہ ڪانہ آئي آ.“

”ٻانگ وري ڪيئن ٿئي. ملان نصير کي تہ صبح جو گهيرت وٺي ويندو آ.“ موالي‌ءَ کلندي چيو، ”يار، مان جو توهالجي ڪري اڄ گاڏي بہ ڪونہ ٿو وهايان. توهان وري ايترا نخرا ٿا ڏيکاريو!“

”ڪير ٿو نخرا ڏيکاري؟“ مجن ٻيڙي دکائيندي پڇيو.

”ڏس نہ، حيدر کي اٿاري آيو آهيان تہ ڪونہ آيو آ...“

ايتري ۾ حيدر بہ دروازي کان منهن ڪڍيو.

”ڇا هي؟“ پنهنجو نالو ٻڌي پڇيائين.

”تنهنجي ڳالهہ آ، رئيس. اڃي وٺين؟ اهو لگام تہ ڪٽ تان ڪٽي ونجانءِ.“

حيدر لگام ڪڻڻ لاءِ اڳتي وڌيو، ”ڪٿي آ لگام؟“ حيدر هيڏي هوڏي ڏسڻ لڳو.

”يار، اکيون ڦاڙي ڏس. اتي رکيو اٿئي.“

”هتي ڪولهي، پاڻ اچي ڏس.“

”تنهنجو تہ حال ئي ڪولهي،“ موالي پاڻ اڳتي وڌي آيو، ”اڙي

هتي رکيو هو، کيڏانهن ويو. ماستر، ايڏانهن ڏسجانءِ، گاڏيءَ ۾ تہ ڪونهي."

"هائو، هيڏي هودي ۾ پيو آ."مون لڳامَ ڪٽي هن ڏانهن وڌايو.

"يار، اسانجو ديماگ بہ هاڻي ڦيل ٿيندو ٿو وڃي."

"هاڻي چڙائي وٽ، هوڏانهن ايتري ابهار، وري اجائي ڏيکھ شروع ڪئي اٿئي."

"بس هاڻي ڪم تيار آ."، گاڏي ہڌي طنبيلي کان ٻاهر ڪيدي بيهاريائين.

"هاڻي هلون؟"

"منت ترس ماستر، وڙم هٽي وٺان." هو مشڪڻ لڳو.

مان خاموشيءَ سان هن ڏانهن ڏسندو رهيس. جاري تان سلفي لاهي صاف ڪيائين. جلدي جلدي، پراڻي ڪت مان واڻ ٽڪر ڇني ويڙهوٽو ٺاهي ٻاهہ ڏنائينس. کيسيءَ مان ڪُنڇي سگريت ڪيدي. ان جي تماڪ ۾ ڪرم ڪيل چرس جي گولي وجهي؛ تريءَ تي مهٽڻ لڳو. ساڻ ساڻ 'جيڪي پيئن، سي جيئن'جو نعرو بہ هڻندو رهيو. تماڪ سلفيءَ ۾ وجهي پريل واڻ جو ويڙهوٽو مٿس رکي زور زور سان سوٽا هڻڻ لڳو. ٻن منٽن ۾ ئي تماڪ ساڙي ڇڏيائين. دونهين کان بچڻ لاءِ مون نڪ تي رومال رکيو تہ موالي مشڪڻ لڳو. سلفي زمين تي اونڌي ڪري، سڙيل تماڪ هاري اٿي ڪڙو ٿيو.

اسان اچي گاڏيءَ ۾ ويٺاسون. 'يا علي مدد' جو نعرو هڻي مواليءَ گهوڙو هڪليو. جهاڪن جهوڪن سان گاڏيءَ جا ڦيٿا لهر هڻندا اڳتي وڌندا رهيا. ساڍي اٺين بجي ڏاري جمن شاهہ جي ڳوٺ پهتاسون. مواليءَ گاڏي سڌو ڪاهي هلي غلام رسول جي اوطاق جي ٻاهران بيهاري.

غلام رسول سندس ننڍپڻ جو يار هو. ڪڏهن ڪڏهن مواليءَ وٽ بہ ايندو هو. ان ڪري اسان سان بہ چڱي ڏيٺ ويٺ هوس. بازار جي چيڙي تي ڪپڙي جو دڪان هوس. اصل ۾ تہ غريب هو، پر چار-پنج سال ٿيا جو سُهري ڪپڙي جو دڪان کولي ڏنو هوس. چالاڪ ماڻهو هو، ڪجھ عرصي ۾ ئي چڱو پئسو گڏ ڪري ورتو هئائين. مڙس هو رنگين مزاج، اوطاق تي سدائين ڪچهري لڳي پئي هوندي هوس. ميلي جي موقعي تي تہ خاص يار دوست وٽس اچي رهندا هئا. ان ڏينهن ميلي جي ڪري دڪان ڪونہ کوليو هئائين. پاڻ بہ اوطاق تي دوستن سان محفل مچايو ويٺو هو. مواليءَ کي ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو، اسانجي

۽ چگي آجيان ڪيائين. موالي گاڏي ڪولي، گهوڙي کي گهمائي، داڻو وجهي اچي غلام رسول سان ڪل - پوڪ ۾ جنبي ويو.

سلطان آباد کان طوائفن جو هڪ ٽولو ميلي تي مجري پڙهڻ لاءِ آيو هو، ۽ غلام رسول وٽ رهيو هو. اهو ٽولو ٻه اسالڪان ڪلاڪ کن اڳ اتي پهتو هو. غلام رسول کين اوطاق جي مٿين حصي ۾ رهايو هو. ليڻ کان فارغ ٿي غلام رسول اسانکي مٿي وٺي ويو، ٻه ڇوڪريون هيون. ٻئي ناهوڪڙيون هيون. زمرد قد جي ٿوري ڊگهي ۽ بدن جي سنهڙي هئي. اکيون وڏيون، ڪاريون ۽ پرڪشش هيس. ياسمين زمرد کان سال ۾ ننڍي ٿي لڳي ۽ زمرد جي مقابلي ۾ قد ۾ ٿورو ننڍو هئس. پريل بت، ڪڻڪائون رنگ، ڪارا ۽ ڊگها وار، جي وهنجڻ کان پوءِ کليل ٿي ڇڏيا هئائين جي سندس ٻنهي ٻنيان پکڙجي کيس وڏيڪ پرڪشش بڻائي رهيا هئا. هٿن تي ميندي اڳل هئس. طبيعت جي ڪجهه چنچل ٻئي لڳي، ڳالهه ڳالهه تي ٽهڪ پئي ڏنائين. ڪلڻ وقت سندس اکيون ٿورو بند ٿي ٿي ويون، جنهنڪري وڌيڪ نشيليون ٿي لڳيون. ڪجھ وقت تائين غلام رسول هنن سان ڪل مذاق ڪندو رهيو. ۽ اسين ته اچي هيٺ ويٺاسون. ٿوري دير کان پوءِ همراهن مسڪو گهوٽڻ شروع ڪيو. موالي ٻه وارو وٺائڻ لاءِ وڃي سندن پرسان ويٺو. جڏهن پنگ گهوٽجي تيار ٿي، ته پياڪن وڃي پاسو ورتو. ساقي موالي ۽ کي بڻايو ويو. ڪونڊي مان جمنيون پريندو ويڻلن ۾ ورهائيندو ويو. ان سموري عرصي ۾ موالي خاموش هو. مونکي حيرت ٿي پئي ٿي ته هونئن موالي پنگ گهوٽڻ يا چرس پيڻ وقت نعري تي نعرو هڻندو رهندو آهي، اڄ الائي ڇو خاموش آهي! وري سوچيم ته شايد ڏارين ماڻهن جي ڪري خاموش آهي.

هنجي خاموشيءَ جو سبب ته ان وقت سمجهه ۾ آيم، جڏهن رات جو راڳ مهل ياسمين کي رهين ٻنيان رهيا ڏيندو رهيو. اچا راڳ شروع ٿيڻ ۾ چگڙو وقت پيو هو ته اچي ڪکين تي ڪنيائين، ”يار، هلو نه راڳ تي. دير ٿي ويندي ته ويجهو جڳهه به ڪونه ملندي...“ زمرد ۽ ياسمين ڪان اڳ ناچو ڇوڪرن کي وارو ڏنو ويو. ڪلاڪ کن ڇوڪرا ڳائيندا رهيا. اهو سمورو وقت موالي پئي پاسا ورايا. ڇوڪرن ڳائڻ بند ڪيو ته زمرد وارن ۾ چرپر پيدا ٿي. موالي پنهنجي جاءِ تي ٺهي ويٺو. سازندن سازن کي سُر ۾ آڻڻ شروع

ڪيو. باجي جي ٽون ٽون، طبلي جي ٽون ٽون ۽ سارنگيءَ جي رون رون جي آوازن سان گڏ زمرد ۽ ياسمين اٿي بيٺيون. طبلي جي تال ۽ هارمونيم جي سرن سان گڏ زمرد ۽ ياسمين جي پيرن ۾ ٻيل ڇير جي ڇم ڇم تيز ٿيندي وئي. هنن هڪ فلمي گانو شروع ڪيو.

”غلام رسول، زليخا نہ آئي آهي ڇا؟“ مون آهستي چيو.

”نہ ماستر، هيل زليخا نہ آئي آهي. ڪٿي شاديءَ جي ڪا نينڊ هئس، اوڏانهن وئي آهي.“ مان مواليءَ ڏانهن گهورڻ لڳس.

”ماستر، ڏس تہ نچي ڪيئن پئي...؟“ مواليءَ ياسمين ڏانهن اشارو ڪندي چيو، ”ظالم کڻي ٿي کڻي...!“ مواليءَ ڪيسي مان رپئي جو نوٽ ڪڍي ياسمين کي ڏيکاريو، ياسمين هنجي ويجهو اچي گاني جي مصرع دهرائڻ لڳي. مصرع پوري ڪري، رپيو وٺي موٽڻ جي ڪيائين تہ مواليءَ ٻيو رپيو ڪڍي ڏيکاريس. هوءَ ساڳي مصرع وري دهرائڻ لڳي. اڌ ڪلاڪ اندر موالي پنڌرهن رپيا کن ڏئي چڪو هو. وڌيڪ پئسن ڪڍڻ لاءِ ڪيسي ۾ هٿ هنيائين تہ نوٽ هٿي منع ڪئي مانس.

”ماستر، اڄ تہ ڪيسو خالي ڪري اٿبو. هيءَ پتلي نچندي رهي ۽ پاڻ خاموش ٿي ويهون...!“

”ستو نہ هڻ موالي،“ مون شوخيءَ سان چيو، ”وڌيڪ حاتم نہ بڻج.“

موالي مون ڏانهن ڏسي مشڪڻ لڳو، ”ماستر، هي پنج رپيا ڏيڻ ڏي. وڌيڪ نہ ڏيندس.“ هن پنجين رپئي جو اوٽ ڪڍي ياسمين کي ڏيکاريو.

اٽي ٻارهين لڳي راڳ بند ٿيو. اوطاق تي اچڻ سان مان تہ سمهي پيس صبح جو وري سوير اٿيو هو. صبح سان موالي اچي ڏونڌاڙيو. اکيون مهٽيندو اٿي ويٺس، ”ماستر، هلبو ڪونہ ڇا؟ اٿي، ڏينهن ٿيڻ وارو آ.“

غلام رسول ڪان موڪلائي واپس ڳوٺ روانا ٿياسون. اسڪول پهتس تہ هيڊماستر ٻڌايو تہ آءِ. ايس. صاحب انسپيڪشن تي اچي رهيو آهي. ۽ ڏينهن اسڪول جي ڪم ۾ مشغول رهيس ۽ موالي سان ملاقات ٿي ڪونہ سگهي. ٽئين ڏينهن رات جو مالي ڪاٺي مواليءَ جي طنبيلي تي ويس. ڪٽ تي ليٽيو پيو هو. مولکي ڏسي ٽپ ڏئي اٿي ويٺو.

”اڄ ماستر، اسڪول جي ڪم مان واندو ٿئين؟“

”ها يار، اڄ مس مس جان ڇڏائي آهي.“
”توهانجي پگهار جو ڇا ٿيو؟“
”اڃا ته ڪجهه ڪونه ٿيو آ. حالي ته رڳو اضافي جا هلاءَ آهن، ڏسجي ڇا ٿو ٿئي.“
”ٿيندو وري ڇا! ادا، سرڪار به ايترو پئسو آٿي ڪٿان جو پگهارون وڌائي. حڪومت جا پيا ٿي ڪنڊ پگها خرچ لڳا پيا آهن.“
”تون ڏي خبر موالي. گاڏي ٻڌي هيءَ؟“
”ها يار، ٻڌي هيم. پر...،“ موالي چپ ٿي ويو.
”پر ڇا؟“
”ماستر، مزو نه ٿو اچي. اها به ڪا حياتي آ...! گاڏي ٻڌڻ، سواري ڪڍڻ... روز ساڳيوئي قصو. هر ڪنهن جو حڪم، ’جلدي هل گاڏيءَ تي پهچڻو آ.‘“
”پر گاڏي تون ٿئينءَ مان ته ڪونه ٿو وهائين؟“
”تڏهن به، الائي ڇو، هينئر ڳالهه نٿي وڻي.“
”پاڻنجي ٿو ته اڃا دماغ تي پاسمين جو اثر اٿئي،“ مون مشڪندي چيو.
”يار، ان ڪافر جو ٽالو نه وٺ... ان ته اسانکي ماري رکيو آ...،“ موالي ٿڌو ساهه کڻي چيو.
”موالي، مغز ته خراب ڪونه ٿيو اٿئي!“
”نه ماستر، مگز ته کراب ڪونه ٿيو آ، پر دل چئي ٿو نه رهي آ.“
”ڪجهه هوش ڪر موالي. تون غريب گاڏي وارو آهين ۽ هوءَ هڪ رلڻي...! هنن جي در تان ته امير به فقير ٿي لڪرلدا آهن،“ مون هنکي سمجهائيندي چيو.
”ڪجهه سمجهه ۾ نٿو اچي، ماستر جڏهن هن جو ڪلنڊڙ چهرو اکين اڳيان ٿو تري اچي، ته الائي ڇا ٿو ٿي وڃي،“ موالي اکيون ٻوٽيندي چيو.
مان ان وقت هنکي ڪجهه وڌيڪ چوڻ مناسب نه سمجهي گهر هليو آيس.

صبح جو موالي منهنجي گهر آيو.
”ماستر، پنجاهه رپيا کپن. هڄڻي ته ڏي.“

مان هنجي منهن ۾ ڏسڻ لڳس، ”ڇا ڪندين؟“

”بس گهرجن...“ هن ڪنڌ جهڪائي چيو. مون هنڪي پنجاهه رپيا آڻي ڏنا.

”موالي، ڏس، تون منهنجو دوست آهين. مون وٽ جيڪي ڪجهه آهي، اهو تنهنجو آهي. مان چڱيءَ طرح سمجهان ٿو ته تون ڇا جي لاءِ ٿو پئسا وٺين. منهنجي مڃين ته هنجو خيال دماغ مان ڪيڍي ڇڏ.“ هو پئسا وٺي خاموشيءَ سان هليو ويو. مان هنکي ڏسندو رهيس.

ڏينهن گذرندا رهيا. مواليءَ جي حالت ڏينهون ڏينهن خراب ٿيندي وئي. اڳ کان به گهڻو چرس پيئڻ شروع ڪيو هئائين. هينئر ته ڪڏهن رات جو به سلطان آباد ۾ رهڻ لڳو هو. مونکي ڏاڍي پريشاني وئي وئي. مان هنکي سمجهائڻ جي ارادي سان گهر کان نڪتس. هو اڃا سواري کڻي ڪولهه موٽيو هو. رزاق جي هٽ تي ويهي رهيس. حيدر به اتي ويٺو هو.

”ماستر، هي پنهنجو موالي ته هوش کان نڪرندو ٿو وڃي،“ حيدر چوڻ لڳو، ”ڪالهه وڏيري علي مراد جي ڪمدار سان اٽڪي پيو هو. وڏيري گهرائي پڇيس ته اُن کي به ابتا سبتا جواب ڏئي آيو آ...!“

”حيدر، هنجي دماغ تي ياسمين جو ڀوت سوار آ. سمجهائي سمجهائي ويٺو آهيانس، ته به سمجهي ڪونه ٿو.“

”مون به ڪالهه چيومانس ته مونکي ته رهڙ ڇتايائين. اڃايو پاڻکي خراب ٿو ڪري...“

ٿوري دير کان پوءِ موالي سواري کڻي سلطان آباد کان موٽيو. مان ڪيڍ طنبيلي تي ويومانس.

”موالي، اڄ اچڻ ۾ دير ڪيءِ.“

”ها ماستر، گاڏي ڪجهه ليٽ هئي.“ هو جوٽ کولڻ لڳو.

”هڪڙي ڳالهه ٻڌاءِ موالي. ياسمين وٽ روز ويندو آهين؟“

”نه ماستر، روز ڪٿي ويندو آهيان... روز ايترا پئسا ڪٿي هوندا آهن.“

”آخر وڃين ڇو ٿو؟ اهو ڪاريءَ تي پير ڪيئن آيو آ تنهنجو...!“

”ماستر، دل اٽڪائڻ ڏوهه آ...،“ هن سادگيءَ سان پڇيو.

”ها،“ مون سخت لهجي ۾ جواب ڏنو.

”ماستر، دل تي ڇٽي... اهو ڏوهه گهڙيءَ گهڙيءَ ڪيان. ڏاڍو مزو ٿو اچي.“

"تنهنجي اچي ُمت ِ ُمنجهي آ."

موالي ڪلڻ لڳو. منهنجي ڳالهين جو هن تي ڪوبه اثر ڪونه ٿيو. مان گهر هليو آيس. ٻئي ڏينهن هو ڪوٺ ڪونه آيو. صبح جو رزاق ٻڌايو ته موالي هن وٽ ُڪنن جون واليون ويهن رپين ۾ ِگهه ُ رکي ويو آ. منهنجي دل جي ڌڙڪ تيز ٿي وئي. اسڪول جي ڪم ۾ به دل ڪانه ٿي لڳي. رکي رکي هنجي خيال ڏاڍو پريشان ٿي ڪيو. مان سوچڻ لڳس ته همراهه هتي ڪان لڪري ويو آ. شل نه ڪنهنجي متي ۾ عشق جي هوا پرجي، اڪين آڏو اولده اچيو وڃي. پنهنجا پراوا سڀ وسريو وڃن. نه حال جو فڪر نه مستقبل لاءِ پريشاني. عشق ته ماڻهوءَ کي بلڪل ناڪارو بڻايو ڇڏي. عشق ۾ ته چڱن ڀلن جا گهر اجڙيو وڃن، هي ڪمبخت ته مسڪين هو.

شام جو ڏسان ته ڪانڊيري جي گاڏيءَ ۾ چڙهيو ٿو اچي. رزاق جي هٽ َ وٽ گاڏيءَ مان لٿو.

"اڙي پنهنجي گاڏي ڪاڏي ڪيءِ؟" مون تکڙ مان پڇيو.

"وڪٽي آيس ماسٽر..."

منهنجي متان چڻ بجلي ڪري پئي. گهڙيءَ لاءِ ته ُسڪتو وئي ويم. "موالي هي تو ڇا ڪيو...!" مون سندس اکين ۾ گهوريندي چيو.

"ماسٽر، اچ ته طنبيلي تي هلون."

طنبيلي تي اچي روئڻ لڳو. مان حيرت ۾ ڪاوڙ مان هنکي ڏسندو رهيس، ڪجهه وقت تائين سڏڪا ڀريندو رهيو.

"ماسٽر، مولڪي سمجهه ۾ لٿو اچي ته ڇا ٿو پيو ڪريان. روڪڻ جي باوجود به پاڻکي پاسمين وٽ وڃڻ ڪان روڪي نٿو سگهان. اڄ مونکان پنج سو َ رپيا گهريائين. هنجي ڳالهه ٻڌي منهنجو مٿو ڦرڻ لڳو. ڪلاڪ ٻن جي مهلت وٺي هن وٽان هليو آيس. سمجهه ۾ ڪونه پئي آيو ته پئسا ڪٿان آڻيان. نه ڏيانس ها ته مهڻو ڏئي ها. گاڏي گهوڙي وڪڻڻ جو خيال ڪيم. وري سوچيم ته کائيندس ڪٿان...! خيال آيو، الله ڏيندو. اهو روزي ته بند نه ڪندو."

مان خاموشيءَ سان هنجي ڳالهه ٻڌندو رهيس. "ماسٽر، تون سمجهندين ته مان چٽ آهيان... ائين ٿي ڪٽي سمجهه. واپارين وٽ ويم ته نخرا ڪرڻ لڳا. پهرين ته گاڏي گهوڙي وٺڻ کان ئي انڪار ڪيائون. ڏاڍا ايلاز منٿون ڪيون مان، هڪڙو ڄڻو ساڍي ڇئين سوين تي راضي ٿيو. وڏيءَ ِ گهيل َ کان پوءِ پنجين سوين ۾ ورتائين."

”موالي، تو پنهنجي پير تي پاڻ ڪهاڙو هنيو آ... پنهنجي روزي تي لت هنئي آ... اڙي ڪمبخت، ڪجهه ته سوچين ها...“

”ماستر، ڪجهه سوچي نٿو سگهان. ياسمين وٽ پئسا ڪٿي ويس. پڇڻ لڳي، ’ڪٿان آندا اٿئي؟‘ چيومانس، ’گاڏي گهوڙو وڪڻي آيو آهيان‘. هوءَ ڪلڻ لڳي. مونکي ڪاوڙ به ڏاڍي پئي آئي، پر زهر جو ڍڪ پيئي ويس... ڇا ڪريان... مجبور هيس. دل جو قاسائي هيم...“

هينئر هنکي سمجهائڻ اجايو هو. هو ايترو اڳتي وڌي چڪو هو جو هنجو واپس موٽڻ ڏاڍو ڏکيو هو. خيال ڪيم ته سلطان‌آباد وڃي ياسمين کي چوان ته هنکي پاڻ وٽ اچڻ کان منع ڪري. وري خيال آيم ته هوءَ هڪ طوائف آهي، هنجو دروازو ته هر انهيءَ شخص لاءِ کليل آهي، جنهنجي کيسي ۾ چار ڏوڪڙ هجن. تنهنکان سواءِ جيڪڏهن، هوءَ موالي‌ءَ کي ڪٿي منع به ڪري پر موالي‌ءَ جي حالت ويتر خراب ٿي ويندي. جيڪڏهن موالي‌ءَ کي اهو معلوم ٿيو ته اها منهنجي حرڪت آهي ته هو مونکان به بدظن ٿي ويندو. هي معاملو ئي اهڙو آهي نه...! ڪهڙي خبر دل - شڪستو ٿي ڪو غلط ڪم ڪري ويهي. مونکي گلاب وارو واقعو ياد هو. جڏهن سيا‌ڳي‌ءَ هن سان بيوفائي ڪئي ته سينڪيو ڪائي پاڻکي هميشه لاءِ ختم ڪري ڇڏيو هئائين.

موالي هينئر گهٽو ڪري طنبيلي ۾ ئي وينو هولدو هو. مون وٽ به ڪونه ايندو هو. هڪ ڏينهن رات جو هن وٽ ويم ته طنبيلي جي دروازي کي تالو لڳو پيو هو. حيدر ٻڌايو ته موالي صبح کان ئي غائب هو. رزاق جي هٽ تي وينا هئاسون ته مجن ڊڪندو آيو.

”اڙي ماستر، غضب ٿي ويو...! موالي‌ءَ ياسمين کي ماري وڌو آ... پوليس ٻڌي وٺي اٿس... سلطان‌آباد واري ٿاڻي تي آ...!“

مون محسوس ڪيو ته رڳن ۾ رت هڪ هنڌ ٻيهي رهيو اٿم. پنواتيون پئي آيون. اڪيون ڦاڙي مجن کي ڏسندو رهيس. هو سهڪي رهيو هو. چوڻ لڳو، ”هينئر ڪانڊيري ٻڌايو ته شام جو خون ڪيائين. زمرد ۽ ٻين عورتن جي رڙين تي ماڻهو اچي مڙيا، ۽ ڪٿي سو گهو ڪيائونس.“

مون اها رات پاسا بدلائيندي گذاري. صبح سان سوير ڪالديري جي گاڏي‌ءَ ۾ چڙهي سلطان‌آباد ويس. ٿاڻي تي پهتس ته اجا صوبيدار ڪونه آيو هو. اڌ ڪلاڪ انتظار ڪرڻو پيو. صوبيدار آيو ته اجازت وٺي موالي‌ءَ ڏانهن ويس. لاڪپ ۾ وينو هو. مونکي ڏسي ٽپ ڏئي

اٿي بيٺو.“

”ماستر، اڃي وڃين لڌا مولڪي پڪ هئي ته خبر پيء ته ضرور ايندين.“

”نياڳا، هي ڇا ڪري ڇڏيئه... ائين اندو ٿي وڃين...!“

”ها ماستر، هن مولڪي بي گيرت سڏيو ۽ چماٽ به هنيائين. صبح سان هن وٽ ويم ته ان وقت وهنجي ويٺي هئي. مونکي ڏسي چوڻ لڳي، ’موالي اڄ صبح سان ئي آيو آهين...! خير ته آهي.‘ مون چيو ’ها، ياسمين اڄ مان توسان لبيرو ڪرڻ آيو آهيان.‘ چيائين، ’نبيرو، ڇا جو لبيرو؟‘ چيومانس، ’ياسمين مان توڪان پري رهي نٿو سگهان. مان توسان شادي ڪندس.‘ هوءِ کلڻ لڳي. مان چوندو رهيس، ’ياسمين، مولڪي تنهنجو هتي ويهڻ ڏاڍو خراب ٿو لڳي. هيءَ به ڪا رهڻ جي جاء آ. جهڙو ’هٽ‘...! هرڪو پيو اچي وڃي. توڪي ڀاڻ اها ڳالهه وڻي ٿي؟‘ چيائين، ’هي منهنجو ڌلڌو آهي موالي، هتي ڪيئن ماڻهو ماڻهو ايندا ويندا رهن ٿا. هو پئسو ڏين ٿا، مان جسم وڪڻان ٿي... تو وٽ جيڪڏهن پئسو آهي ته تون به مونکي خريد ڪري سگهين ٿو...‘ چيومانس ته ’مان توکي هميشه لاءِ پنهنجو بنائڻ چاهيان ٿو. مان جوان جماڻ آهيان، ڪمائيندس، تون ويٺي کائجانءِ.‘ پوءِ ٽهڪ ڏئي چيائين، ’بيوقوف.‘

”ماستر، منهنجي ڪنن جون پاپڙيون ڳرم ٿي ويون. مون هنکي چيو، ’ياسمين مان توسان پوڳ نٿو ڪيان. سچ ٿو چوانءِ، توسان شادي ڪندس.‘ کلي چيائين، ’ڪنهنجو منهن ڏسي آيو آهين؟‘ مون هنکي دڙڪو ڏنو ته ’جيڪڏهن مون سان شادي نه ڪندينءَ ته مان توکي زوري پڃائي ڪٽي ويندس.‘ رڙ ڪري چيائين ’مان ڪا تنهنجي ويهاريل آهيان ڇا؟ نڪر هتان ته ڪيانءِ نه بيعزتو. بيغيرت ڪنهن جاء جو... پڃائي ڪٽي ويندس. هون!‘

”هوءِ موڙو ڏئي هلڻ لڳي. مون هنکي کلهي کان ورتو. هڪدم پوئتي وري هن مولڪي چماٽ وهائي ڪڍي... منهنجي اکين م رت چڙهي آيو. مگز ڦرڻ لڳو. مون به پرُ ڪڍائي هنکي چماٽ هنئي. هن منهنجي منهن م ٿڪ اڇلائي، منهنجو هٿ قميص جي کيسي ڏانهن وڌيو. چاقو منهنجي هٿ م هو. انکانپوءِ ياد ڪونهي ته ڇا ٿيو... رڳو ياسمين جي رڙ ٻڌي هيم، هنجي رڙ تي زمرد ۽ ٻيون عورتون ڊوڙنديون اندر آيون ته ياسمين جو لاش رت م ٻڏو فرش تي اونڌو پيو

هو. منهنجي هٿ ۾ رت هاڻو چاقو هو...!"

مون موالي ڏانهن ڏٺو. هو سلاخن واري روشندان مان آسمان ڏانهن ڏسي رهيو هو. منهنجي اکين مان گرم ڳوڙها لڙڪندا ۽ ڳلن تان ترڪندا زمين ۾ جذب ٿي ويا.

'موالي' نديم قاضيءَ جي نئين ڪهاڻي آهي. سندس پهرين ڪهاڻي 'ڪهاڻي' مارچ ١٩٦٧ع ۾ 'روح رهاڻ' مخزن ۾ ڇپي هئي ۽ سندس ٻي ڪهاڻي به ساڳي مخزن ۾ ڇپي هئي. نديم قاضيءَ جو پورو نالو نثاراحمد قاضي آهي. نديم ١٩٤٢ع ۾ شڪارپور ۾ پيدا ٿيو. ١٩٦٠ع ۾ اتي جي نيوايرا هاءِ اسڪول مان ميٽرڪ پاس ڪيائين. ١٩٦٤ع ۾ گورنمينٽ ڪاليج شڪارپور مان بي-اي ۽ ١٩٦٦ع ۾ سنڌ يونيورسٽيءَ مان انگريزيءَ ۾ ايم-اي ڪيائين. پهرين شاهه عبداللطيف گورنمينٽ ڪاليج ميرپورخاص ۾ ليڪچرار هو ۽ هاڻ مسلم ڪمرشيل بينڪ شڪارپور ۾ هڪ سٺي عهدي تي آهي. سندس هيءَ ڪهاڻي پهرين ٻنهين ڪهاڻين کان وڌيڪ سٺي آهي. نديم جي هن ڪهاڻيءَ ۾ فني پختگي آهي. ۽ ڪانئس اها اميد رکي سگهجي ٿي ته اڳيان هلي نديم وٽان سٺيون ڪهاڻيون ملنديون.

—ادارو

وليرام وليپ

پُشپ

”تون جلدي ناراض ٿي وڃين ٿي،“ جيون جي لهجي ۾ ايندڙ طوفان جا آثار هئا.

”ناراض ڪٿي ٿي ٿيان،“ آشا پنهنجو پاڻکي قابو ۾ رکندي چيو، ”پر اوهان ئي ڪٿي ٻڌايو ته جيڪڏهن روز روز توهانکي ڪو ساڳي ڳالهه پيو ٻڌائيندو ته توهان تي ڇا گذرندي؟“

جيون اجا ڳرجڻ وارو ئي هو ته آشا پنهنجي صفائي ۾ وري چوڻ لڳي، ”انهيءَ ۾ مون اڪيليءَ جو قصور ڪوڻهي، توهانجو حصو به ته آهي.“

”ڇا چيئه؟“ جيون ڀاڻيءَ سان نڪري ويو. هٿ سان قابو ڪيل بغل وارو فائيل ڪٿي ڪٿ تي اڇلايائين، ”جڏهن آئي آهين، ڇورين جي پويان پرسار اٿيئي.“

”آهي ته ڇا ٿي پيو؟ پنهنجي گهر جو ٿيون ڪائين، ڪنهن ٻئي وٽ گهرڻ وئيون آهن ڇا؟“ آشا پڻ ڀڻ ڪئي.

”زور سان ڪڇ، ڇا ٿي چئين؟“ جيون جو پارو چڙهي ويو هو.

”چوان ٿي ته انهيءَ جي خبر توهانکي شادي کان اڳيئي هئي، ذرو سوچي ڪريو ها.“

”مونکي ڪهڙي خبر؟“

”توهانکي اها به خبر هجي،“ آشا هٿ ۾ ڪنيل چانورن جي ٿالهي هڪ پاسي رکندي چيو، ”ته ٻٽ يا ڏيءَ ڄمڻ، ٻيءَ تي ئي مدار رکي ٿو.“

”توکي ڪهڙي خبر؟“

”ڪنهن به ڊاڪٽر کان پڇي ڏسو ڪٿي.“

”نهيو گهڻو ٿيو، آئي آهي وڏي ڊاڪٽرياڻي.“

آشا جي دل ۾ آيو ته انهيءَ جو منهن ٽوڙ جواب ڏي. پر وري ڪجهه سوچي چپ ٿي ويئي. ڪيس خبر هئي ته انهيءَ بحث جو نتيجو ڪهڙو نڪرندو.

اهڙو بحث سندن گهر ۾ ڪو نئون ڪونه هو، بلڪ جڏهين کان

پشپا جائي هئي، تڏهن کان اها ٻاهه آهستي آهستي دکندي رهي هئي. ۽ هاڻي جڏهن سندن ٻي ٻه ڏيءَ 'آمرتي' ڄائي، تڏهين اها ٻاهه ڀڙڪي اٿي. آشا کي ڪو عجب ڪونه لڳو، ڪيس ڀهرين ئي خبر هئي. سماج ۾ ڪا نئين ڳالهه ڪانهي، ماڻهو جي اهڙي حالت آهي جو ڪيس پُتلين جيئن بيوس ۽ مجبور ٿي نچڻو پوندو آهي. وٽهن ۽ ڀرمن جو اثر ايڏو تہ آهي جو جيون جهڙو آزاد خيال انسان بہ اوچو ڳاٽ ڪري نٿي هلي سگهيو.

غم جي گيتن جي ڀياڪ آشا، روز رنڊٽي ۾ رڌ پچاءُ سان گڏو گڏ گهر جي گهٽيءَ سان تنگ ٿي پيئي، پر ائين نٿي چاهيائين تہ ڪو سندس ڏيئرون سندن 'تون چا تون چا' ٻڌي وٺن، ۽ سندن ڪومل دلين ۾ ڪمزوري جو ڪو انگ پنهنجي جاءِ والاري ويهي. جڏهن جيون انهيءَ موضوع تي بحث ڇيڙيندو هو، آشا انهيءَ کي ٽارڻ جي ڪوشش ڪندي هئي. ائين تہ ڪونہ هو تہ وٽس جيون جي دليلن جي جواب ۾ ڪي دليل نہ هئا، يا عورت هئڻ جي حيثيت سان پنهنجو پاڻ کي ڪمزور سمجهيائين ٿي، پر هن ٻارن کي ٻي سمجهہ نٿي سمجهيو. انهيءَ ڪري وڏي آواز سان ُهڏي ڏيئي ڳالهائڻ ۾ هٽڪي ٿي.

آشا پڙهيل لکيل هئي، پنهنجي حيثيت ۽ شخصيت کان خوب واقف هئي. جواني ۾ هن بہ خواب ڏٺا هئا، خواب جي وقت کان ڪافي اڳ پنهنجي منزل ماڻي وٺندا آهن. هن پڙهيو هو تہ عورت پنهنجي ٻارن ۾ پنهنجي ذات جي چوٽڪاري جي طاقت رکي ٿي. ڪيس اها بہ خبر هئي تہ زمانو بدلجي چڪو آهي، دنيا تيز رفتاريءَ سان پنهنجي ناديده منزل طرف سرگردان آهي ۽ هي ملڪ بہ تيز رفتاري سان دنيا جي قدم سان قدم ملائڻ لاءِ ڪوشان آهي. پر سندس بي‌سمجهہ ۽ خوابي دماغ اهو نہ سوچيو هو تہ پاڻيءَ جي اها اوجلتا ۽ نرملتا سطحي هئي ۽ انهيءَ جي هيٺان گندگي بہ آهي. جتي وقت جون لهرون پهچي بہ نہ سگهيون آهن.

آشا کي ڳالهہ جو اندازو انهيءَ ڏينهن ٿي ويو هو. جڏهن پشپا اچا گرڀ ۾ ئي هئي تہ جيون 'پشپ' نالو رکي ڇڏيو هو.

'پشپ نالو تہ ڏاڍو سٺو آهي،' آشا من ئي من ۾ سوچيو هو، پر سندس چهري تي آيل مشڪ هڪدم ئي غائب ٿي ويئي هئي. جنهنجو ڪارڻ جيون جي من ۾ 'پٽ' جي تمنا هئي، ۽ تنهنڪريئي سندس منهن مان 'پشپ' جو نالو نڪتو. جيڪڏهن اهو ٻار پٽ نہ ٿيو ۽ ڌيءَ ٿي ڄمي، تہ آشا کي سڌ هئي تہ جيون جي دل کي ڪيڏو ڏڪو رسندو.

ائين ته اصل ڪونه هو ته ڪو جيون دل جو خراب هو. يا عورت کي ڪنهن نموني برو سمجهندو هو، پر اهي سنسڪار اسانجي رت ۾ ائين رچي وسي ويا آهن، جو انهن کان پلؤ آجو ڪرائڻ ئي مشڪل ٿي پيو آهي. جيون آشا جي چهري تي آيل مشڪ ۾ ڪنهن نراشا جو نشان نه ڀاتو هو. ۽ پنهنجي ڌن ۾ چولدو پئي ويو،"اسانجو 'پشپ' ايندو تڏهن اسانجو گهر ڪيئن نه ڀريل ـتريل لڳندو."

"ها،" آشا آهستي جواب ڏنو.

سندن شادي کي اجا هڪ سال ئي مس ٿيو هو ۽ هڪ سال ڪو عرصو ناهي جو اولاد لاءِ سڪ پيدا ٿئي، پر جيون کي ٻارن سان غير معمولي لڳاؤ هو. هو آفيس مان سڄو ڏينهن ڪم ڪري ٿڪجي ٽٽجي اچي، پر پاڙي وارن جا ٻار پاڻسان ضرور گڏ وٺي ايندو هو، ۽ ساڻن اڳڻ ۾ ڪيڏڻ لڳندو هو. ڪڏهن لڪ لڪوٽي، چڊن، ڪڏهن وري منڊي ماڪوڙي راند. ٻار به ساڻس جلد هري مري ويا هئا.

"انڪل، مونکي به ميائون ميائون ٻلي ڪر"

"انڪل تون مولسان ٻسر ملائي ڳاءِ."

چا چوڪريون، چا چوڪرا 'انڪل انڪل' چوندي ٿڪبا ڪونه هئا. آشا سوچيندي هئي، جڏهن ڪيس پنهنجا ٻار ٿيا، تڏهن سندن گهر هڪ 'آئيڊيل فئميلي' هوندي. پر ڪيس ڪهڙي خبر ته سپيئي خواب سچا نه ٿيندا آهن.

جنهن ڏينهن جيون کي سڌ پيئي ته آشا اميد سان آهي، سندس تصورکي ڄڻ پر لڳي ويا. هو جاڻي ٻجهي آشا کي چيڙڻ آيو،"مان خود ئي ته اجا ٻار آهيان آشي. ايترو جلدي ڇو!"

"سوچيم ٻارن سان توهانکي پيار آهي نه."

"توکي به ته آهي."

"ته مان ڪو پيچان ٿي چا."

"ڪهڙي خبر. پٽ پتيءَ کان وڌيڪ پيارو هوندو آهي نه."

"پٽ؟" آشا دهرايو، "ڌيءَ ڇو نه؟"

"ساڳي ڳالهه آهي."

"ساڳي ڳالهه ڪٿي آهي؟"

"ڇو، ڪهڙو فرق آهي؟"

"مون لاءِ ته نه، پر اوهان من ۾ جو آشا رکي ويٺا آهيو، ڪٿي

اراس نہ ٿيڻو پوي.“

جيون وڏو ٽهڪ ڏنو، جنهنجي گونج گهر جي چوديواري کان ٻہ ٻاهر گونجڻ لڳي.

”توهان تہ مذاق ڪرڻ لڳا آهيو،“ آشا سنيهہ وچان مشڪي منهن ڦيرائي ڇڏيو.

جيئن جيئن وقت گذرندو ويو، تيئن جيون جي تصور ۾ رنگ گهرو ٿيندو ويو. آشا کي بہ چڱيءَ طرح خبر هئي تہ جيون جي خوابن جو ’پشپ‘ سندس ڪک ۾ ڪيئن اسري رهيو آهي... ۽ پل ۾ هن ڪيئن فيصلا ڪري ورتا تہ پشپ جي شڪل ۽ صورت سندس پيءُ جهڙي هوندي مگر سندس هٿ پيءُ جهڙا ڪهرا نہ هوندا، پنهنجي ماءُ جهڙا هوندا. گهٽ ۾ گهٽ آڱريون پنهنجي ماءُ جي خوبصورت آڱرين جهڙيون هونديون ۽ چپ پنهنجي ماسي جيئن هوندا. اهي احساسات آشا لاءِ بلڪل نوان ۽ عجيب هئا هو پنهنجي پٽ سان خيالن ئي خيالن ۾ ڳالهيون ڪرڻ لڳندي هئي. ڪڏهن گود ۾ وهاري ڪلايائين ٿي، ڪڏهن پينگهي ۾ وجهي لوڏيائين ٿي، باغيچي ۾ ساڻس کيڏڻ لڳي ٿي، کير جي بوتل پيارپائين ٿي، ۽ ڪڏهن وري ڪاڌمس اکي ٿي ويني، تہ پشپ رڙندي کيس ڳولڻ لاءِ هيڏانهن هوڏانهن پنهنجون ننڍڙيون تيز ۽ معصوم اکيون ڦيرايون ٿي ۽ خوشيءَ جي رڙ ڪري جڏهن ڳولي ورتائين ٿي، تڏهن آشا کيس ڪٺي آسمان ڏانهن اڇلي وري پنهنجي هنج ۾ وٺي سيني سان لڳائي پيار پريون ٿڦڪيون ڏيئي لولي ڏنائين ٿي. جلدي کيس پنهنجي اڪيلي هئڻ جو احساس ٿيندو هئس ۽ چرڪ ڀري ٿي ويني. ۽ پوءِ هو پٽي هٿ ٻڌي ڀڳوان کي ٻاڏائيندي هئي تہ ’هي ڀڳوان، پٽ ئي ڏجان، نہ تہ منهنجي جيون جا خواب اڌورا رهجي ويندا.‘

ڏيءَ جي ڄمڻ جو ٻڌنديئي سندس ڏيان جيون طرف هليو ويو. انهيءَ ڪري نہ، تہ ڪو اهو ٻار ڏيءَ هئڻ سبيان ڪو گهٽ وڻندڙ ۽ پيارو نہ هوندو پر...

’هو چپ چاپ مُستي رهي. هن ڏيءَ کي ڏسڻ جي خواهش بہ نہ ڏيکاري. جيون ئي ڀهرئن ٻار کي، ڀهريون پيرو منهنجي هنج ۾ ڏي، اها ئي سندس اِڇا هئي.

’هن بہ چاهہ وچان ٻار کڻي آشا جي هنج ۾ ڏيندي چيو،”هان آشا، تنهنجي گڏي.“

آشا جي چهري تي مشڪ وري آئي، سندس ليٽڻ ۾ هرس ۽ هيج چمڪي اٿيو، ڏيءُ کي چميائين ۽ سندس هيءُ جي اکين ۾ لهارڻ لڳي، جتي به ڪيس سوهه جي جهلڪ نظر آئي. سونهن ۽ ڪوملتا کي ڏسي پيو کهڙو ويچار تي اچي سگهيو.

ڇوڪري ڏاڍي خوبصورت هئي، گوري سونهري رنگت، سنهڙا چپ، تکو نڪ، چنچل ۽ نيرون اکيون.

”هنجو نالو اسان ’پشپا‘ رکنداسين،“ جيون چيو.

۽ پشپا وڏي ٿيڻ لڳي. ڏاڍي ذهين هئي، پٽس کي ٻچ ٻچ ۾ ئي تنگ ڪري ڇڏيندي هئي ۽ ماڻس لاءِ ته وندر جو سامان هئي. پر آخر جيون ته سچ پچ تنگ ٿي پيو، ڪيس ته بيجان رانديڪن جي ضرورت هئي، جن سان دل جڏهن چاهي تڏهن کيڏجي، نه ته ڪٽي الماري ۾ رکي ڇڏجي. آخر ٻار کي بيوقتو رڻ ۽ ڪاڻ جي کهڙي خبر؟ ڇا ڪيس وقت جي به خبر نه آهي، ڇا ڪيس انهيءَ ڳالهه جو به احساس نه آهي ته سندس پيءُ آفيس مان ٿڪجي موٽيو آهي؟

آشا چپ چاپ جيون جي هلت مان هنجي دل مان آيرندڙ ويچارن کي چڪاسيندي رهندي هئي. هاٺي ٻاهران پاڙي وارن جو ڪو به ٻار ماڻس گهر ۾ کيڏڻ نه ايندو هو ۽ نه ئي وري پشپا پٽس جي دپ ڪان زور سان ڳالهائيندي هئي. ننيڙي معصوم جان به اهو سمجهي وئي ته سندس پيءُ غصي تي ويندو جڏهن جيون گهر ۾ هوندو هو، تڏهن سندس پتڪڙا پير فرش تي بنا آواز جي چرندا هئا، سندس کلڻ به دٻيل هوندو هو، ۽ پاڻ منجهيل منجهيل لڳندي هئي.

۽ پوءِ کين وري هڪ ڌيءَ ڄائي.

آشا جي دل ۾ دڌڪو پيدا ٿيو.

’وري به ڌيءَ!‘ هوءَ سوچڻ لڳي. هاءِ! هي کهڙو سماج آهي جنهن ۾ عورت جي جنم تي عورت ماتم ڪري ٿي. شايد انهيءَ ڪري جو هوءَ عورت جي بيوسيءَ کي خوب سمجهي ٿي يا شايد هوءَ به مرد جي دنيا ۾ رهندي مردن جيئن سوچڻ لڳي آهي.

امرتي کي هنج ۾ کڻي آشا پيار ڪيو ۽ من ئي من ۾ سندس سؤيانڪيه لاءِ ڀڳوان در پاڏائڻ لڳي. هن محسوس ڪيو ته ڄڻ جيون جو اتساهه ختم ٿي ويو هجي، ڄڻ جيون جي من ۾ آشا جي خلاف ڪا شڪايت جاڳي اٿي هجي.

هوءَ سندس منهن مان تسلي جا ڪي اکر ٻڌڻ جي اميد رکي ويٺي هئي پر ائين نه ٿيو.

هن دفعي ڪيس ذرو ڀر ننڊ به نه آئي ۽ هوءَ ڪري به ڇا ٿي سگهي. ٻه ننڍڙا ننڍڙا ٻار سنڀالڻ ۽ ساري گهر جي ڪڻ ٻاءُ ۽ پوءِ وري ٻاهر...

جيون من ئي من ۾ جلندو رهيو، پر ڪڇيو ڪي به نٿي. انهيءَ کان بهتر هو ته پنهنجي دل جي ڳالهه ڪري غصو ته ڇنڊي ها.

”اوهين ناراض ٿا ڏسجو مونسان؟“

”مان؟ نه نه...“

”ته پوءِ ڳالهايو ڇو نٿا؟ ڪڏهن مشڪو به نٿا، ڪڏهن دل جي ڳالهه به نٿا ڪريو. ڇا انهيءَ ڪري ته امرتي ڌيءُ آهي.“

”پڳلي آشا!“ جيون آشا جي وارن ۾ آڱريون ڦيرائيندي چيو.

’نه هو اهڙا ته ناهن،‘ پر وري سوچڻ لڳي ته پوءِ من ۾ اهڙا خيال ڇو اڀريا. ڌيءُ ۽ پٽ ۾ اڄ ڪلهه فرق ئي ڪهڙو آهي. ڌيئرون پنهنجي گهر هليون وڃن ۽ پٽ پنهنجي گهر. باقي سندن ماءُ پيءُ آخر اڪيلا ئي ته رهجيو وڃن ٿا، پر آشا کي انهن ڳالهين مان تسلي نه ملي. ڪيس سڌ هئي ته اهي ڳالهيون سطحي آهن، جيئن ڪٿي پڙهيون آهن تيئن وري دهرائي ڇڏيون آهن، ۽ سندس دل جي حالت ڪهڙي وري ٻي هئي. هو جتي به وئي هئي، جنهن سان ملي هئي يا ڪو به سندس گهر آيو هو، کانئس اهو ئي پڇيو ويو.

”ٻئي ڌيئر اٿيئي؟“

”جي ها.“

”پٽ ٿيوئي ڪونه؟“

”جي نه.“

”ڀڳوان ڪندو، پٽ ملندءِ.“

دل ۾ جواب ڏيڻ جي خواهش ٿيڻ جي باوجود هو چپ ٿي ويٺي ٿي. ۽ ڪيس ضرورت به ڪهڙي هئي هر ڪنهن اڳيان ٻول ڪوٺڻ جي. ڪيس خبر هئي ته سندس هڪ آواز ڪو سماج کي بدلائي نٿي سگهيو، ۽ وري هو اڪيلي ته ڪونه هئي جو انهيءَ ڏک جي پيڙا ڀوڳي رهي هجي. اڌ دنيا ته عورتن جي آبادي آهي ۽ اهي سڀئي وقت بوقت اهڙين ئي

حالتن کي منهن ڏين ٿيون.

ڪڏهن ڪڏهن جيون چوندو هو، ”ڪاش، جيڪڏهن ’آمرتي‘ پٽ هجيم ها. هڪ ڌيءُ، هڪ پٽ. ’آئيڊيل فئميلي‘ هجي ها اسانجي.“

”اڄ ڪلهه ٻه ٻار ڪافي آهن،“ هو ڪجهه دير رکي چوندو هو، ”ٽئين ٻار کي جنم ڏيڻ پنهنجي ملڪ سان غداري ڪرڻ آهي، ۽ وري اسان وٽ ڪهڙي ملڪيت پيئي آهي جنهن سان بعد ۾...“ آشا جي منهن ڏاڍهن ڏسندي هڪڪي ٻيهي رهندو هو.

”آشا تنهنجو ڪهڙو خيال آهي؟“

”سان چا چوان! مونکي مستقبل جي ڪهڙي خبر. مونکي جيڪر مڏ هجي ته ٽيون ٻار ضرور پٽ ٿيندو ته سان توهان کي ضرور ٻڌايان ها.“

آشا جي جواب ۾ ڏنگ هوندو هو ۽ جيون ڏنگجي ويندو هو.

”تون ته جلدي ناراض ٿي وڃين ٿي.“

۽ پوءِ اهائي روز واري ’تون چا تو چا‘ ٿيڻ لڳندي هئي.

آشا کي پٽ لاءِ سڪ ڪا گهٽ هئي، پر هوءَ پنهنجي ڌيئرن کي ڪڏهن به ڪنهنجي پٽن کان گهٽ نه سمجهندي هئي ۽ من ئي من ۾ پنهنجي ’پشپا ۽ آمرتي‘ جي سياڻپ لاءِ شيڪامنا رکندي هئي.

سندس ٻئي ڌيئرون ’پشپ‘ جي خيالي چانوَ هيٺ وڌيون ٿينديون ويئون. لک ڪوشش جي باوجود، آشا کين ’پشپ‘ جي چانوَ ۾ پيدا ٿيل انڌڪار کان بچائي نه سگهي. سندن ننڍڙا پٽڪڙا پير، ڊپيل چال سگهي ويا هئا، سندن مشڪ به منجهيل ۽ گهٽيل هئي.

—’پشپ‘ ولي رام جي پهرين ڪهاڻي آهي. سندس پورو نالو ولي رام هنسراجاڻي آهي، والد جو نالو ڪيولرام ۽ ڳوٺ منٺي، ضلع ٿرپارڪر. ولي رام ۱۹۴۱ع ۾ ڄائو، ۱۹۵۹ع ۾ منٺيءَ هائي اسڪول مان مئٽرڪ ۽ ۱۹۶۴ع ۾ سچل سرمست ڪاليج مان بي-اي ۽ ۱۹۶۷ع ۾ سنڌ يونيورسٽيءَ مان اردوءَ ۾ ايم - اي ڪيائين ۽ هاڻ سنڌيءَ ۾ ايم-اي ڪري پيو. ’پشپ‘ سندس پهرين اصلوڪي ڪهاڻي آهي. انهيءَ کان پهرين ٻاڻ ٻين ٻولين مان ڪافي ترجما ڪيا اٿس، جيڪي سماهي مهراڻ، مارئي ۽ رهنما مخزن ۾ ڇپيا آهن.

—ادارو

نسيم احمد کرل

آڌت

ساريءَ جي منظوري وٺڻ لاءِ، چوڏهن ڪلاڪن جي ڏکي مسافري ڪاٽي، جنهن وقت رئيس لاهور پهتو ته ان وقت شهر جون روشنيون ٻري ويون هيون ۽ چوڏس چانڊاڻ لڳي پئي هئي. مال روڊ تي ته اجا وڌيڪ بهاري هئي اتي وري روشنين پاڻ ۾ اڪ ٻوٽ رالد پئي ڪئي. رئيس اهو نظارو ڏسي پوئين سيٽ تي ويٺل ڪمدار کان پڇيو، "ڪمدار ڇا تو ڀانئين ڏينهن آ ڪن رات؟" ڪمدار جا ته وائيسر ئي ڦري ويا هئا ۽ مٿو چرخ تي ويو هو، هن بي اختيار داد ڏيندي چيو، "سائين ڪهڙو شبخور هنڪي رات چوندو. ڪول تي چري ته اها ٻه تي ڏيکارجي."

"ڀلا هن طرف جو ٻه ته ديدار ڪجانءِ." رئيس ٻي طرف اشارو ڪيو. ڪمدار اوڏانهن نظر ڦيرائي ته جوانڙين جي ٽولن تي لظر پيس، جي هيڏانهن هوڏانهن پسار ڪري رهيون هيون ۽ هزار هزار پاور جي ٻلبن ڪي ٽڪو ڪري رهيون هيون. سندن ڏکيون ڏکيون ڳچيون، پورا ڳاڙها رنگ ۽ رنگ برنگي ڪپڙا ڏسي ڪمدار ٽڏو شوڪارو ڀريو ۽ چيائين، "ابول! سونهن ته ڪا هتي آ- جهڙيون آڙيون، جهڙيون هنجران. بيشڪ جهڙو لهور ٻڌوسون تهڙو ڏٺوسون."

"ميان نيٺ ته گاديءَ جو هنڌ آ."

"بيشڪ سائين، واهه واهه."

ڪمدار جي واڇ ڳودو ڏسي، رئيس کي ياد آيو ته ڪيئن ڀيريون ڪمدار اڄڻ کان لاٻري پئي واري ۽ بهانا پئي ڪيا ته 'سائين هي ڪم آهي، هو ڪم آهي.' رئيس مشڪندي ڪمدار کي چيو "اجا ته ٿي آئين، مڪڻ پئي مٿو تي مڙيئيءَ."

"سائين ڪم ڪاريون ٻه ته آهن، سان پئي چيو ته هڪ ته ڳوٺ هجي."

"ڪمدار، ڪم ڪاريون ٿيا ٿيندا آهن، هي ٻه ته دليا جو سير ، روز روز ٿورو ئي اڄڻ ٿيندو. وري سانگو ٻه ته هو نه."

"هائو سائين چڱو ٿيو جو آيس. هڙيون حوران يا ته هتي

آهن يا وري بشت ۾ هولديون. بشت ۾ ڏسڻ آ نصيب جي بازي، هتي ته ڏئيون مين."

ٽانگو پنهنجي پوري پني رفتار سان هلندو رهيو. رئيس ۽ ڪمدار هيڏانهن هوڏانهن ڏسندا رهيا. نيٺ ڪمدار ڏسي ڏسي ٿڪجي پيو ته رئيس کان پڇڻ لڳو، "سائين پورا ٻه ڪلاڪ ٿيا آهن ٽانگي ۾ رلندي، اجها ته شهر ڪٿي ئي ڪونه ٿو."

"چئن ٻن ڪلاڪن جي ته ڳالهه ڪرين، هتي سڄو ڏينهن ڦرندين ته به انت ڪونه لهندين، ميان ڏوڪري ڪاهي، لاهور آ لاهور."

"هائو سائين اڌ جهان آ. مونکي ته ڀؤ آهي ته سڀائي سارين واري صاحب جي آفيس به شل ليي."

"هون، انڌن به ملتان لڌو هو پاڻ ته سڄا آهيون، آفيس جي ائڊريس به ته آهي پاڻ وٽ."

"سائين ائين چئجانءِ، جي ادريس به نه هجي ها ته ڪڙمين جي به پيڻ خوش هئي ته اجازت ملندي ۽ سارين ٿيندو. جيستائين اسان آفيس لهون ها تيستائين پوڪيل ٻج ئي ڳري وڃن ها."

رئيس ڪمدار جي ان سادگي تي کلڻ لڳو. ويچاري هيڏا وڏا شهر ڪاني ڏٺا هئا، هو ڪمدار کي سمجهائڻ لڳو، "ڪمدار هرو ڀرو ائين ڪونهي. ٻئي ڏينهن رهندين ته پاڻهي نهي ويندين."

"نه سائين پاڻ کان زور آهي شهر، مان ته هڪ وک به اڪيلو پاهر نه نڪران."

ايتري ۾ ٽانگي واري ٽانگو بيهاري رئيس کان پڇيو، "بديرا، هن هوٽل ۾ لهندو يا اڳتي هلان."

"ڪمدار هن ۾ رهون، يا اڳتي هلون ڪنهن سٺي هوٽل ۾؟" رئيس وري ڪمدار کان پڇيو.

ڪمدار ڪند ڪيڏي هوٽل ڏانهن لهاريو ۽ انجون ماڙيون ڳڻڻ لڳو، ڪيس دروازي تي لڳل ڳاڙهن اکرن واري لائيٽ به ڏاڍي وڻي، هن رئيس کي چيو، "هن هوٽل ۾ ڪهڙي خامي آهي. ههڙو هوٽل ته سکر ۾ به ڪونهي."

"خاميءَ جي ڳالهه ڪونهي، پر مان پئي چيو ته ڪنهن وڏي هوٽل ۾ هلون ها، هتي ته هڪ ٻئي کان اور هوٽل آهن."

"نه سائين اجايا خرچ. لهو ته هتي رهون."

رئيس ٽانگي واري کي ڀاڙو ڏيئي هيٺ لٿو ۽ ڪمدار کان

ٽڪ ڪٽائي اچي ڪائونٽر وٽ بيٺو، ڪائونٽر واري ڪائنس نالو پڇيو ۽ هو نالو لکائڻ لڳو.

"لک علي محمد خان."

"ولد؟" ڪائونٽر واري اڳتي پڇيو.

"رئيس حاجي مير محمد خان."

"قوميت؟"

"سنڌي."

"پاڪستاني؟" ڪائونٽر واري ڏاڍيان چيو.

"ها يار، پاڪستاني."

"ڪيئن آيا آهيو؟"

"ڪم ڪار آهي سرڪاري آفيس ۾."

ڪمدار جيڪو رئيس جي پويان بيٺو هو، تنهنکي اهو جواب نه وڻيو. هنکي خيال آيو ته متان سارين وارو صاحب هنجو واقف هجي ۽ سندس سفارش سان ڪم جلد ٿي وڃي. ان ڪري هن پيرائتي ڳالهه پڌائيندي چيو، "ميان زمين ڪلر ٿي وئي آهي سو سارين جي منظوري وٺڻ آيا آهيون."

پر ڪائونٽر واري سندس ڳالهه ڏانهن ڪو ڌيان ڪونه ڏنو، ۽ اچڻ جي سبب واري ڪالم ۾ خانگي ڪم لکي، بورڊ سان ۾ چاٻيون ڪڍي پرسان بيٺل ڇوڪرات بيري کي وڙني ڪار ڏيندي چيائين، "ڪمرا نمبر ٻائيس، ٽيئيس."

ڪمدار کي ڪائونٽر واري تي ڪاوڙ هئي، جو هن ڪيس ڪو گوش ڪونه ڏنو هو ۽ نه ڪيس ڪو جواب ڏنو هئائين، هن ڪمري ڏانهن هلندي هلندي رئيس کي پڌڪو ڪيو، "هتي ڦاتا ته گنوڪن ۾ آهيون، ڪنهن ٻئي هوٽل ۾ هلون ها."

رئيس وارا پنهنجي ڳوٺائڻ جائن تي هريل، جن جا اڱڻ ڪشادا ٿين، جتي سج جو پهريون ڪرڻو نڪرڻ سان اڱڻ ۾ نڪاءُ ڪري ۽ سهيل کي ڏنگ هڻي. شهر ۾ ته هڪ ٻئي سان گڏيل اوڇيون جايون، اونداها ڪمرا ۽ وري درن ۽ درين جي مٿان ٿلها پردا، جتي ڏينهن جو به بتيون ٻرن. اتي رئيس جي اک ڪيئن ٻئي کلي. مس مس ڏهين بجي رئيس جي اک کلي ته اهائي اونده ڏٺائين. وري اکيون ٻوٽڻ جي ڪيائين پر اکيون به نه ٻوٽجن، پرسان سيراندي وٽان واچ

ڪٽي جو ڏنائين ته ٽپو ڏيئي اٿيو ۽ پرواري ڪمري ۾ وڃي ڪمدار کي زور سان سڏيائين، جنهنجي اچا ڦوڪ ٿي ويا هئي. رئيس جي سڏ تي ڪمدار ٻه اکيون مهٽي ڪلمون پڙهڻ لڳو، رئيس ڪمدار کي ٽوڪيندي چيو، ”ميان واهه جو ٿو اٿارين. منجهند ڪري ڇڏيئيءَ.“

”پوڳ نه ڪيو، اچا ته ٻاڪ به ڪونه ڦٽي آ.“

”چڱو در ته کولي وڃي ڏس.“

ڪمدار در کولي ٻاهر جو ڏٺو ته اکين ۾ ترورا اچي ويس. پوري ڪچڙي منجهند اچي ٿي هئي. موٽي رئيس کي چيائين، ”سائين تڪڙ ڪري تڙ ڪري وٺو ته مان ڪپڙن ۾ اگٽ وجهان ته هلون.“

”ميان ليڙن ته ڪيون.“

”ليڙن ڀيا پوءِ ڪنداسون. ڀڙيون جنهن ڪم سان آيا آهيون اهو ته سجايو ڪيون.“

رئيس تڪڙ ۾ وهتو، ڪمدار ڪيس ڪپڙا پارايا، ٻئي ڏاڪڻ لهي اچي روڊ تي پهتا. ٻنهي فيصلو ڪيو ته ٽانگو الائي ڪيتري دير لائي، ان ڪري ٽئڪسيءَ تي هلڻ گهرجي. رئيس هڪ ٽئڪسي روڪي ۽ ڊرائيور کي ائڊريس ڪيڏي سمجهايائين، ”ڏرم پورا هل، اتي ريڪلميشن کاتي جي آفيس آ، اتي هلڻو آ.“

ٽئڪسي واري کي جو هي سادا سودا ماڻهو هٿ اچي ويا ته هن رلائي رلائي، مس ڪلاڪ کانپوءِ اچي ان آفيس اڳيان ڪيڏيو ۽ ڪائن ڏهه رپيا ڀاڙي جا ڪيڏي ورتائين. ٽئڪسي واري مان جند ڇڏائي رئيس آفيس ڏانهن هليو ۽ سامهون ورانڊي ۾ ويٺل پٽيوالي کان پڇيائين، ”چوڌري، ريڪليمشن کاتي جي هيءَ آفيس آ؟“

”آهو جي،“ پٽيوالي ڪنڌ لوڏي هائو ڪئي.

”شڪر ٿي منهنجا رب،“ پويان بيٺل ڪمدار پڪو ڪيو.

”چوڌري اسانجي سارينَ جي لکپڙهه هٿ آيل آهي، ڪنهن سان ملون؟“

”چوڌري اڪرام سان.“

اهو ڪاٿي ويهندو آ. مهرباني ڪري ساڻس هلڻي ملاءِ.“

پٽيوالو ورانڊو لتاڙي هڪ ڪمري ڏانهن وٺي هليو ۽ اتي هڪ ڪلارڪ ڏانهن اشارو ڪيائين. رئيس ان کي ٻه ساڳي ڳالهه ڪئي ته سندس سارين جي لکپڙهه هيڏانان منظوري لاءِ آيل آهي. ان ڪلارڪ کين مٿي کان پيرن تائين نهاري پڇيو، ”ڪهڙي ضلعي جي لکپڙهه آ.“

”سکر جي.“

”کھڙي موگا تي آ تنھنجي زمين؟“

”موگا چا؟“ رئيس منجھي پيو.

”واٽر ڪورس،“ ڪلارڪ موگا جي معنيٰ سمجھائي.

”ھا، تيرھون آر غرڪٽو.“

”اھا لکپڙھ اجا ڪونہ پھتي ھوندي.“

رئيس جا تاڪ لڳي ويا، پر وري ڪيس ياد آيو، تہ ان مولجھاري کان ھن سکر واري آفيس مان بہ روانگي نمبر ورتو ھو، ۽ جو سندس کيسي ۾ پيو ھو. ھن اھا نمبر واري سلپ ڪيڍي ڪلارڪ کي ڏيکاري، پر ڪلارڪ ان سلپ کي بہ ڪونہ پڙھيو. چيائين،”جي تنھنجي لکپڙھ آئي بہ ھوندي تہ اچوکي ڏينھن ڪيئن ليندي؟“

”چوڌري مان بہ پري کان آيو آھيان، منھنجي پنڌ جو قدر ڪر.“

”نہ ميان اڄ ڪونہ ليندي،“ ڪلارڪ ڪتو جواب ڏنو.

رئيس جي ھڪ دل چيو، تہ جيڪر ھن سان مٿو ھڻڻ بدران سڌو وڃي وڏي صاحب سان ملي، پر ٻيءَ دل ڪيس ابن ڏاڏن جي پڙھايل سبق کان ابتڙ وڃڻ تي منع ڪئي. ابن ڏاڏن جو ڪيس سبق پڙھايل ھو، تہ جيئن ڏاڪڻ تي ھيٺين ڏاڪي کان چڙھبو آھي، تيئن سرڪاري ڪمن ۾ بہ پٽيوالي ۽ ڪلارڪ کان تي، پوءِ مٿي ھلبو آھي. وڏا صاحب بہ انھن ڪلارڪن جي ئي ڪيسن ۾ ھوندا آھن. اھي پنھنجي پاسا سوچي ھن چيو، ”چوڌري صاحب ڀلا سياڻي اچان؟“

”ھا سياڻي اچ تہ پوءِ ڏٺو ويندو. الائي لکپڙھ ھتي ھوندي يا رڪارڊ آفيس ۾.“

رئيس آفيس کان ٻاھر نڪري ڪمدار کي چيو، ”ميان، سياڻي آفيس کلڻ کان اڳ ھتي پھچون. تہ ڪو ڪم ٿئي.“

”ڀلا ڪم ٿيندو نہ سائين؟“

”رب خدا تي، چو نہ ڪم ٿيندو. چوڌري چنن الدين کي بہ تہ اسانجي لڳو لڳ منظوري ملي آ.“

”ھا سائين، منظوري ضرور ملي. اسانجي زمينن ۾ وڏو خارابو آھي. سارين ۾ پاڻي جل وھندو تہ پوءِ ئي اھو ڏلڳ نرلدو، ڏنگ ۾ ساري وئي چڻ مھتي. پيڪين وئي.“

”مھتي وارو مثال ڪيئن ڏليءَ؟“ رئيس کلڻ لڳو.

”سائين، مھتي پيڪين ويندي آھي تہ مان لھندي آھي، ۽ موٽندي

آهي ته نيڙن ناڙين سان مڙس جو گهر پري ڇڏيندي آهي. تيئن ڏنگ جو باب به ساريون آهن."

ٻئي ڏينهن اچا پوري آفيس ۾ کونه کلي هئي، ۽ پٽيوالن ڪمرا ئي ڇنڊيا، جو رئيس وارا وڃي پهتا. رئيس ڪلهوڪي پٽيوالي کي چيو، "ميان تو وارو چوڌري اڪرام ته اسان سان نهي ئي ڪونه ٿو، جي ڪم ڪرائي ڏين ته وڏي مهرباني. ڪنهنجو حق رکڻ وارا به ناهيون."

"ڀلا پاڻ ۾ ڪجهه ڳالهايو اٿو؟"

"نه اچا ڪونه."

"ڇڱو اچي ته سان تو ڳالهايانس. ڀلا ڪهڙو چوانس؟"

"جيڪو چولدو، سو ڏينداسولس. رڳو ڪم ڪري ڏي."

"نيڪ آ، قصي کي ناهيون تا."

واسطيدار ڪلارڪ آيو ته پٽيوالو سندس ڪمري ۾ هليو ويو، ۽ ڳپل دير کان پوءِ موٽي کين ٻڌايائين، ته سندن لکپڙهه رد ٿي واپس موٽي ويئي آهي.

"اهو وري ڪهڙو غضب؟" رئيس گوڏن تي هٿ هنيا.

"توهان دير سان پهتا آهيو. لکپڙهه سان گڏيا اچو ها ته ائين چو ٿئي ها؟"

"ڪهڙي دير ڪئي سين، چوڌري، هفتو کن ته ٿيو آ لکپڙهه کي آئي."

"هفتو ٿورو آ. اوهانجي پاسي جو هڪڙو چوڌري ته ڪاغذن سان گڏيو آيو هو، ۽ پنهنجو ڪم نهرائي ويو."

"چوڌري چنن الدين ته ڪونه هو، ان سان گڏ ته منهنجا ڪاغذ به هئا."

"نالو ته مونکي نٿو اچي. قد جو ڊگهو ۽ ڳاڙهي ڏاڙهي هئس."

"ها ها، چنن الدين، پر انجي زمين ته مون واري وانر تي آهي، الڪي اجازت ملي، باقي سان ڪهڙو گناهه ڪيو آ."

"تنهنجي لکپڙهه ۾ ضرور ڪا گهٽتائي هوندي."

"نه ميان، سڀ هيئنان ڪاغذ پورا هئا."

رئيس ڪمدارکي ٻاهر ڪيدي، ان نئين صورتحال بابت صلاح ثواب ڪيو. سندن زمين ڪلراٺي هئي ۽ ان ۾ پيو ڪو فصل ڪونه ٿيندو هو. اهڙين زمينن کي سڌارڻ لاءِ ئي هي ڪاتو کليو هو. گهڻن

کي منظوري ملي هئي. چوڌري چنن‌الدين کي به ملي هئي. سندس لکپڙه کي رد ڪرڻ جو به ڪو سبب ڪونه هو. رئيس جون سڀ ڳالهيون هنداڻي، ڪمدار ٿڌو شوڪارو ڀري چيو، "سڀ ڳالهيون برابر آهن، پر دير سان نه اچون ها ته ائين چو ٿئي ها؟"

"ڪمدار، ڪهڙي دير ڪئي سين. لکپڙه کي اٺان هلئي اٺ ڏينهن ٿيا آهن، ٽي چار ڏينهن ته ڏگ ۾ ڪاڏا هونداٺين. باقي بچيا ڏينهن چار، سو هن آفيس جا منشي اهڙا حلالي ٿي ويا. جو چئن ڏينهن ۾ ٽي لکپڙهه ناهي صاحب ڏانهن موڪليائون. پورو مهينو ته چڙو لمبر هٽڻ ۾ وڃندا آهن."

"پوء ڪهڙو نونڌ ٿيو؟".

"نونڌ ته ٿيو آ نه. لکپڙه ويرين جي ورُ چڙهي ويئي."

"ڪهڙا ويري آهن پنهنجا؟"

"اهو ظاهر ۾ ملان اندر ۾ ابليس، چوڌري چنن‌الدين. پنهنجي لکپڙه ڪرايون، اسانجي کي لتُ هٽايون ويو."

"چو؟"

"اسان واري پيچ ٿي آ نه. جي اسانکي منظوري ملي ها ته پنهنجون ساريون ڪاڌهون پڇائي ها. پيچ جي ڳن ۾ ته اسان آهيون نه."

"هاڻي اسانجو ڀاڻي وهندو، جو بابهنس جي باشاهي آ. پنهنجو وارو وهي."

"اِ ته تون چا ڪندين. پاڻيء کي گنيڊ ۾ ٻڌي گهر رکندين چا. پاڻي واندو هوندو ته پيو وهندو. اسانکي منظوري ملي ها ته اهڙا عدل ڪٿون ڪري ها."

"ها سائين، هڪ ڀيري اسانجي هاري ڪرموء کي به چيو هئائين ته، 'چو ٿو ڪيٿون وهائي، ڏاند مارين. اجازت به مليو الائي نه.'"

"مان ته هينئن سکر واري آفيس ۾ به اها لڙي واٽڙي خبر ٻڌي هئي، ته چوڌريء جي مرضي آهي ته منهنجي لکپڙه رد ٿئي. ٻر مان اها خبر هڪ ڪن سان ٻڌي، ٻئي مان ڪيي ڇڏي هئي. مان سوچيو هو ته اجايو ٿا منشي پاڻ ۾ ويڙهائن."

"سائين خارزي آهي."

"پوء هاڻي چا ڪيون؟"

"سائين، هنن هينئن مان ته ڪا گذا ڪونه ٿيندي. تون وڏي صاحب سان ته ملي ڏس. آخر تون به چوٿون پاڻو آهين پنهنجي

تعلقي جو."
"اهو ٻه هيئين جي هٿ تي هولدو. جيئن چوندا تيئن ڪندو."
"تون مليس ته مولا جو نالو سنڀالي. ڪٿي ڪٿي عمر ٻه مارئي ليندو، ته ته ڪوله پيليندو."
"ها، اها ڳالهه ته برابر ٿو چئين، پر چوڌري چنن ٻه ته مفت ۾ ڪم ڪونه ڪيئي ويو هولدو، هن ٻه ضرور سڀيي هڏي اڇلي هوندي."
"ها سائين، پر ته ٻه ملڻو ضرور آ. پوءِ له ته اهڙا ته هولداسين."
رئيس موٽي اچي پٽيوالي کي چئيءَ تي نالو لکي ڏنو. ڪيس ٻئي رپيا ٻه ڏنائين، ۽ ڏاڙهي هٿ ٻه وڌائين ته ڪين جلد ملاء. پٽيوالو چٺي ڪٿي اندر ويو ۽ ٿوري دير ۾ ڪيس اندر وڃڻ جو اشارو ڪيائين. رئيس اندر ويو ته سامهون هڪ ڪرڙوڏ آفيسر ويٺو هو. رئيس ٿورو جهڪي کيس سلام ڪيو. آفيسر سلام جو جواب ڏئي ڪانئس اچڻ جو سبب پڇيو. رئيس کيس سڄي ڳالهه پيرائتي ڪري ٻڌائي ته سندس زمين سکر ضلعي ۾ غرڪٽي واهه تي آهي. اها ڪلر ٿي ويئي آهي، ۽ ان ۾ ڪا خشڪ آبادي نٿي ٿئي. سندس گذارش آهي ته کيس سارين جي منظوري ملي.
"هيٺان ڪاغذ آيا آهن؟" صاحب پڇيو.
"ها سائين."
"الجنيئر سفارش ڪئي آ؟"
"ها سائين."
"چگو تون ٻاهر هلي ويهه ته مان لکپڙهه گهرايان."
"مهرباني سائين جن جي،" رئيس سلام ڪري ٻاهر نڪتو.
ان وچ ۾ صاحب گهنٽي هنئي. پٽيوالو اندر ويو. اتان موٽي واسطيدار ڪلارڪ وٽ ويو، ۽ انکي ڪاغذن سوڌو وٺي آيو. ڪجهه دير صاحب ڪاغذ پڙهيا ۽ پوءِ رئيس کي گهرائي چيائين، "بدبرا، تنهنجا ڪاغذ پورا ڪونه هئا، سو واپس سکر ويا آهن."
"پر صاحب اڄ روبني جي ڇيتي مند آ. اهي ڪاغذ ڪڏهن موٽندا جو اجازت ملندي."
"هن سال ته مشڪل آ."
"صاحب چوڌري چنن الدين ٻه مون سان گڏ ڪاغذ نهرايا هئا، الجي زمين ٻه مون واري واٽر تي آهي. انکي اجازت ملي، باقي مان کهڙو گناه ڪيو؟"
اتي صاحب کي ٿوري چڙ آئي ۽ منهن ۾ گهنڊ وجهي چيائين،

"هنجا ڪاغذ پورا هوندا، تنهنجا ڪونهن."

"پر صاحب، مان سارين جي آسري ۾ ڪيڏون ڪهرايون اٿم، ٻج پوکرايا آهن، انهن ڪيئن ٿا ڪيو."

"مان توکي ٻج پوکڻ لاءِ چيو هو؟" صاحب ٿورو شوخائيءَ سان پڇيو.

"اوهان ته ڪونه، پر اوهانجي مکر واري زبردست ته چيو هو."

"اهو وڃي ان سان ڇاڻ، ڪيس وڃي ڦاهو ڏي."

"صاحب، اوهان منهنجي پند جو ته قدر ڪيو. پورا ڇهه سؤ ميل لتاڙي اوهان وٽ آيو آهيان." رئيس ليزاري ڪئي.

"هن سال ڪجهه ڪونه ٿي سگهندو،" صاحب جو اهوئي ڪتو جواب.

"صاحب، مون سان جيڪو غضب ٿيو آ، سو خدا کي نه وڻندو."

"چڱو هل ٻاهر،" صاحب ڏاڍيان چيو. ڪيس چڻ ته گوگائي مرچ پئجي ويا؟

"مان ته صاحب هلان ٿو، پر مان مٿي پوڪاريندس. هرويرو اوهانجي باشاهي ڪونهي."

"نه ته بابهن جي باشاهي آهي. نڪر ٻاهر، ڦٽيوالا،" صاحب ڦٽيوالي کي سڏ ڪيو.

"صاحب گاريون ته نه ڏيو. ڀلي منظوري نه ڏيو پر ڏکوئيو ته نه."

"نڪر ٻاهر، مونکي دڙڪا ٿو ڏئين؟"

رئيس سمجهي ويو ته ڪو ڪڙ تيل ڪونه نڪرڻو هو. رهندو وڌيڪ ترسڻ سان ڦٽڪي لهڻ جو امڪان هو. هو ٻاهر نڪتو. پويان ڪيس صاحب جو 'لڙ ٻڌڻ ۾ آيو، جو هينئر ڪيس ڪچيون گاريون ڏيئي رهيو هو. رئيس کي اکين اڳيان خار هئي رهندو گاريون ٻڌي سندس 'رت' ٽهڪڻ لڳو. رئيس واپس موٽي صاحب سان ٽڪي تي پلاؤ ڪرڻ ۾ هو، جو ڪمدار ڪيس ٻانهن کان گهليون ٻاهر وٺي ويو. ۽ ڪيس ٿارٽ لاءِ چيائين، "سائين، سارين جي منظوري نه ملي ته ڪهڙي ڳالهه، سائون پوکينداسين. اهو به ڏلگ ٿاريندو آ."

"ڪمدار زمين هئي ٻاڻي ترندي. مونکي چڙو الدر ٿارٽ ڏي. هننکي گهٽيون مذاقون ڦيبون آهن، رهندو هيءَ ڦبين ته آڪرا ٿي ويندا. هننکي خبر ته پوي ته سنڌي به پنهنجي نالي سان آهن."

"سائين، وقت وقت جو لحاظ رکبو آهي. هي وقت ڪونهي."

هوٽل ۾ پهچي رئيس هنڌ تي ليٽي پيو، ۽ سوچڻ لڳو. هنکي پهريون پنهنجون زمينون ياد آيون، جي ڪلر ڪري اڇا اڇا دڙڳ ڪري ويون هيون، ۽ جن ۾ پوڪ جو تيلو ئي ڪونه ٿيندو هو. وري ڪيس ڪڙمي ڪاري ياد آيا، جن چيو هو ته ساريون ٿين ته زمينون ترن. وري ڪيس پنهنجي پيچ ٻڪ ياد آئي، جا هن ان لکپڙه ٺهرائڻ لاءِ ڪئي هئي. پهريون انجنيئر وٽ ويو هو، انکي سر زمين ڏيکاري هئائين. وري ايس-اي وٽ ويو هو، انکان ڪاغذ سٽي ڪيرايا هئائين. وري ايل-آر-او وٽ ويو هو، اتي به ساڳي گيهه ٿي هئي، ۽ پوءِ مس مس ڪيس آسرو ٿيو هو. وري ڪيس سارين جا ٻج ياد آيا، جي هن منظوري جي آسري ۾ پوکايا هئا ۽ روبي لاءِ تيار بيٺا هئا. وري ڪيس چوڌهن ڪلاڪن جي ڏکي مسافري ياد آئي، جا هن گرم ڏينهن ۾ ڪئي هئي. وري ڪيس لاهور جي آفيس ۾ رلڻ ياد آيو. جتي هڪ ڏينهن به ويو هو ته ٻئي ڏينهن به ويو هو. وري ڪيس چوڌري چنن‌الدين ياد آيو، جيڪو پنهنجي لکپڙه منظور ڪرايون، هنجي رد ڪرايون ويو هو. وري ڪيس چوڌري اڪرام ڪلارڪ ياد آيو. جنهن ڪيس ترپون ئي تي هنيون هيون. وري ڪيس وڏو چوڌري صاحب ياد آيو، جو سيني جو گرو هو ۽ جنهن هنجي تڪليفن، پنڌن، ايلازن ۽ منٿن کي به وزن ۾ ڪونه آندو هو. ڪيس ڪجهه ڏنو ته ڪونه هئائين، رهندو ڏکويو هئائين. وري ڪيس چوڌري وڏي جون ڏنل ڪچيون گاريون ياد آيون، جي هن پنهنجي ڪنن سان ٻڌيون هيون، ۽ جن سندس اندر ساڙي ڇڏيو هو. هو سوچڻ لڳو ته هو ڇا ڪري. ڪنهنکي دانهن ڏئي ڪنهن کان داد گهري. هو وقت جو ته حاڪم به ڪونه هو، جو انهن سيني کي ديس ليڪالي ڏئي، جن ڪيس ايذايو هو. هنجي ته ڪو ٻڌڻ وارو به ڪونه هو. ساڙ ڪرڻ وارو ڪو ستي ڪونه هو، سڀ ڏاڙ ڪرڻ وارا هئا. رئيس جي خار ۽ بيوسي ۾ لونءِ لونءِ ڪاندارجي ويا، سندس منهن ڳاڙهو ٿي ويو. ۽ هنجون لوندڙيون ٽڪاءُ ڇڏڻ لڳيون. هو سوچيندو رهيو، سوچيندو رهيو.

اوچتو رئيس جي نرڙ تان فڪرن جا گهنج لهي ويا. هو ٿورو مشڪيو ۽ اتي گهنٽيءَ جو بٽڻ دٻايائين. بيرو آيو ته ڪانئس مشڪندي پڇيائين، "هن هوٽل ۾ دل وندرائڻ جو به ڪو انتظام آهي يا ائين ڇڙو؟"

"بادشاهو حڪم جي دير آ. مان ته ڪلهه به اوهانجي حڪم جو

پٺي انتظار ڪيو.“

”جنهن وقت ٻڪ لڳندي، تنهن وقت ٺي ڳهرﻫو.“ بيرو جنهنجو گذران ٺي ان ڳالهه تي هو، تنهنجو پنهنجي مطلب جو گراهڪ ڏنو هو، سو تڙي پيو. طوطي والڪر ٻوليندي چيائين، ڪير هجي بنگالڻ، ڪرسچن، پنجاپڻ.“

”بنگالڻ گهرجي ها ته بنگال وڃان ها، ڪاريون ڪرسچن ته ڀانڪي وٽن ڪونه.“

پوءِ يارهين بجي ڌاري، بيرو هڪ ڪي وٺي آيو. ڪونج جهڙي ڳچي، پٽر جهڙو سوٽ جسم، پورو ڳاڙهو رنگ، جهڙي آڙي، جهڙي هنجر. رئيس بيري سان ڳالهين ۾ ٺهي در بند ڪيو، ۽ ڏانهس ائين تڪڻ لڳو، جيئن چيتو هرڻي کي تڪيندو آهي. تڪي تڪي ڪيس ٻڪ هٽي ائين ٻانهن ۾ وڪوڙيائين، جيئن ڪوڙيل ٻلا پنهنجي شڪار کي ويڙهي ويندي آهي.

رئيس سڄي رات ڪيس اک ڇنڀڻ ٻه ڪوله ڏني. ٻاک مهل هوءَ ٽيڙا ڪائيندي موتي وئي، ته رئيس جو اندر ٻه ٺري پيو هو ته زمينون ٻه ٺري پيون هيون.

عروج ۽ زوال

—يحيٰي برمڪي (هارون رشيد جو وزير هو، هارون رشيد ناراض ٿي ڪيس وڏي پٽ سوڌو جيل ۾ وڌو هو.) سان جيل ۾ ملڻ هڪڙو دوست آيو. ۽ چيائينس ته پنهنجي زندگيءَ جو ڪو عجيب واقعو ٻڌائي. يحيٰي ٻڌايو ته جڏهن مان وزير هوس ته پل تان لنگهندي، منهنجي منڊيءَ ۾ لڳل تمام قيمتي هيرو، اوچتو منڊيءَ مان نڪري درياهه ۾ ڪري پيو. مونکي ڏاڍو افسوس ٿيو، پر ڪجهه نٿي ڪري سگهيس، موٽي گهر آيس. ڪجهه دير ڪانپوءِ منهنجي ٻورچي اهو ساڳيو هيرو آڻي مونکي ڏنو. مون حيران ٿي کانئس پڇيو ته 'هيءُ هيرو ڪٿان مليو؟' هن ٻڌايو ته 'درياهه مان هيٺر جيڪا مڇي آئي آهي، الهيءَ کي چيريم ته نڪتو.' ڏاڍو حيران ٿيس، سو چيم، بخت عروج تي آهي. ۽ هاڻ جڏهين زوال جا ڏينهن آهن، ۽ مان جيل ۾ آهيان ته سڻي ڪاڌي لاءِ اسين سڪون پيا. هڪ ڏينهن هڪ دوست کان ڪجهه اڌارا پئسا گهرايم. ۽ انهن پئسن مان گوشت گهرائي ديڳڙي چاڙهيم. جڏهن ٻوڙ رڌجي ويو ته اسين سندس شوروو ڏسي ڏاڍا خوش ٿياسين. پر جڏهين ديڳڙي لاٿم، ٿي ته هٿ مان ڇڏائجي وئي ۽ سڄو ٻوڙ وڃي چلهه ۾ پيو. پنهنجي انهيءَ بيوسيءَ تي اسان ٻنهي کاڌي ڏنو—تاريخ البرامڪا تان ورتل

○ طارق اشرف

ويران - اونداهو گهر

چر-ر-ر آهستي آهستي در کليو. منهنجي اک ٽمس لڳي هئي، ننڊ اڃا ڪچي هئي. اوچتي آواز تي اک کلي پيم. وري ڪو کڙڪو ٻڌڻ لاءِ ڪن ڏيڻ لڳس. در آهستي آهستي کليو پئي. ڪنهن تمام آهستگيءَ سان درکوليو پئي. پر در پراڻو ۽ ڳرو هو، ۽ گهڻو عرصو بند رهيو هو، انهيءَ ڪري احتياط سان کولڻ جي باوجود آواز ضرور ڪندو هو. پر هيءُ ڪير ٿي سگهي ٿو! ڪير ٿي سگهي ٿو؟ مان حيران اکيون ڦاڙي پنهنجي ڪمري جي در ڏانهن ڏسڻ لڳس. پر اونداهه ۾ ڪجهه به نظر نٿي آيو. اوچتو مونکي خيال آيو ـــ در ته مون اندران بند ڪيو هو. پوءِ ڪيئن کليو. سوچيم: شايد اهو منهنجو وهم آهي، در ڪنهن به نه کوليو آهي، ننڊ ۾ آوتارو ٿيو اٿم، ڇو ته اهڙيون ڳالهيون ٻڌيون اٿم ـــ پر نه، ڪو ننڍا ننڍا قدم کڻندو وڌيو پئي. پٽ تي پيل مُکمل ٻَن سندس پيرن هيٺان آيا پئي، ۽ مون اهو آواز چٽو ٻڌو پئي. مان کٽ تي اٿي ويهي رهيس. سؤڙ مٿان لاٿم، سرد هوا جو هڪ جهونڪو آيو ۽ منهنجو سڄو جسم ڏِڪي ويو. پڪ ٿيم در کليل هو، پر مونکي ٻاهر ڪا به روشني ڏسڻ ۾ نه آئي، ڇو ته ٻاهريون در ٻئي ڪمري ۾ هو ۽ نظر سڌي در تائين نٿي پئي. اوچتو انهيءَ ڪمري ۾ ڪا شيءِ ڪري ۽ پُرزا پُرزا ٿي پئي. شايد چينيءَ جو ڪو ٿانءُ هو. پوءِ انهيءَ ڪمري ۾ تيز قدمن جو آواز آيو. مان باوجود ڪوشش جي انهيءَ ڪمري ۾ نه وڃي سگهيس، کٽ تان اٿيس، پر ٽنگن مان سَتُ نڪري ويو، وري کٽ تي ويهي رهيس. ڊپ ۾ جسم جو وار وار اڀو ٿي ويو ۽ انهيءَ حالت ۾ الائي ڪيترو عرصو گذري ويو. مون ۾ اٿڻ جي طاقت نه هئي. گهڻيءَ دير کان پوءِ هوش آيم. ڪنهن اڻ ڄاتي آواز ڏانهن ڪن ڏيڻ لڳس، پر ڪوبه آواز ٻڌڻ ۾ نه آيو. ٻئي ڪمري ۾ هاڻ مڪمل خاموشي محسوس پئي ٿيم. مون پاڻ تي لعنت ملامت ڪئي، ۽ کٽ تان اٿي بتي ٻاريم. منهنجي ڪمري ۾ ڪير به ڪونه هو. ڊڄندي ڊڄندي ٻئي ڪمري ڏانهن ويس. در تان ئي بيهي هٿ وڌائي، ڀت تي هٿوراڙيون ڏئي، بجليءَ جو بٽڻ ڳولي هيٺ ڪيم. بلب ٻري پيو. ڪمري ۾ ڪير

بہ نہ هو. منهنجو ڌيان يڪدم اُلهيءَ آواز ڏانهن ويو، جنهنجي پچڻ جو آواز ڪنن تي پيو هو. هيڏانهن هوڏانهن ڏٺم، ميز جي هيٺان چينيءَ جو ڀڳو پيو هو. ڀت جي پرسان پيرن جا نشان هئا. ڪو در کان ميز تائين آيو هو، پر تي، مٽيءَ جي هلڪي تهہ تي جتيءَ جا نشان صاف ظاهر هئا. ميز ڪان اڳتي نشان نہ هئا، بلڪ اتان ئي موٽي ويا هئا. پر انهيءَ وقت عجب ۾ منهنجون اکيون ڦاٽي ويون، جڏهن ڏٺم تہ در اندران بند هو.

مون انهيءَ گهر ۾ اها پهرين رات گذاري هئي. زماني ڪانپوءِ مان پهريون شخص هوس، جيڪو هن گهر ۾ رهيو هو. چولتا الهيءَ جاءِ ۾ جن ٿا رهن. ڪوبہ انهيءَ جاءِ ۾ رهڻ لاءِ تيار نہ هو. ڪراچيءَ کان حيدرآباد آئي مونکي پندرهن ڏينهن تي ويا هئا. هوٽل ۾ روز ڇهہ رپيا ڏيڻا ٿي پيا، انهيءَ ڪان علاوه ماني ٽڪي. مطلب تہ ڏهہ رپيا تہ خوشيءَ مان خرچ ٿيو ٿي ويا. هڪڙو تہ پگهار بہ ايترو گهڻو ڪونہ هو جو اهڙيون شاهہ خرچيون ڪريان ها، پيو تہ ڪلاس ٽوءِ جي پوسٽ ملي هيم، خبر هئي تہ پگهار گهٽ ۾ گهٽ بہ ٽن مهينن ڪان پوءِ ملندو، انهيءَ ڪري ايڏي وڏي خرچ ڪرڻ لاءِ قابل نہ هوس. زال کي ڪراچي اڪيلو ڇڏي آيو هوس، تنهنجو فڪر ڌار، ڇڙو هجان ها تہ بہ منهن ڏئي وڃان ها. دلالن کي چيم تہ: ڪا چڱي جاءِ هٿ ڪري ڏيوم. سوچيو هوم تہ ڪا چڱي جاءِ ملي تہ زال کي وٺي ايندس ۽ پوءِ روهڙيءَ مان بابا ۽ اديءَ کي بہ گهرائي وٺندس. دلالن ڪئين جايون ڏيکاريون، جن مان ڪي تمام سٺيون بہ هيون، پر ڪنهنجي بہ مسواڙ پن سؤن ڪان گهٽ نہ هئي. هڪ دوست جي مهربانيءَ مان هڪڙو فليٽ، جنهن ۾ ٽي ڪمرا هئا، سؤ سٺ رپيا مسواڙ تي مليو ٿي، پر فليٽ چوٿين ماڙ تي هو، بابا بيمار ايترو مٿي لهڻ چڙهڻ هن لاءِ مشڪل هو، انهيءَ ڪان علاوه خود مولڪي بہ هرليا. تنهنڪري اهو فليٽ بہ نہ ورتم. بہ-ٽي ٻيون جايون بہ ڏٺم، پر اهي انتهائي گنديون هيون ۽ ڪي جايون چڱيون تہ هيون، پر پاڙو شريفن جو نہ هو. ليٽ پندرهين ڏينهن هڪ دلال آيو، چيائين، "هڪڙي جاءِ آهي، سٺي، وڏي ۽ مسواڙ بہ گهٽ."

"چرچا ڇڏ."

"نہ سائين، سچ ٿو چوان."

”نه پوءِ دير ڇا جي آهي، هل بابا. ڪو پيو نه وٺي ڇڏي،“ مان ٽپ ڏيئي ڪرسيءَ تان اٿيس.

”پر سائين،“ هو ماٺ ٿي ويو.

”ڇا ڳالهه آهي؟“

”سائين، چوندا آهن ته انهيءَ جاءِ ۾ جن رهن ٿا،“ هن ڊڄندي ڊڄندي چيو.

”مونکي جنن ڀوتن تي اعتبار ڪونهي. ائين به مان اديب آهيان، جن مونکان خطرناڪ ڪونه هوندا.“

”پر سائين، هن جاءِ ۾ ڪوبه ٽڪيو ڪونه رهي. پنجن سالن کان خالي پئي آهي. جڏهن مهاجر آيا هئا ته اچي هن جاءِ ۾ رهيا هئا. انهن چيو هو–’اسين پاڻ جن آهيون،‘ پر سائين، ٻن ٽن مهينن ۾ انهن جا هڪ ٻئي پٺيان ٽي موت ٿيا. هڪ ٻه پيا به اچي رهيا. پر ڪوبه هڪ رات کان وڌيڪ هن جاءِ ۾ نه رهي سگهيو.“

”اهي سڀئي اجايون ڳالهيون آهن، فقط وهم. موت لاءِ هڪڙو وقت مقرر آهي، انهيءَ کان پهرين نه ايندو. تون هلي مونکي جاءِ ڏيکار.“

”پر سائين، جيڪڏهن ڪجهه ٿي پوي ته منهنجي جوابداري نه ٿيندي.“

”توتي جوابداري ڇاجي! تون خالي پنهنجي ڪميشن جي فڪر ڪر. باقي خيال لاهي ڇڏ.“

”نه پوءِ هلو سائين.“

جاءِ واقعي سٺي هئي. پنج وڏا وڏا ڪشادا ڪمرا. وڏو شاهي ورانڊو، سامهون وڏو اڱڻ. جاءِ ته نه هئي– اصل بنگلو هو بنگلو. مان ته ٺري پيس. ۽ مسواڙ به پنجاهه رپيا. ’انهيءَ جاءِ جي ته مسواڙ گهٽ ۾ گهٽ چار سؤ رپيا هئڻ گهرجي ها،‘ مون دل ۾ سوچيو. دلال جاءِ جي مالڪ شاهه صاحب کان چابي وٺي آيو. ڪمري جو تالو کولي، پويان پير ڪري اچي ورانڊي جي لنبي ڏاڪڻ تي ويٺو. جنهن اڱڻ ۽ ورانڊي کي ملايو ٿي.

”در کول، اندر هل،“ مون چيو.

”نه سائين، پاڻ اتي ئي ويٺا آهيون. جنن مان ڪوئنس ڪرڻ چڱي ڪانهي. قبر تائين نه ڇڏيندا.“ هنجي چهري تي ڊپ جا آثار هئا.

مون ڪلي ڏنوءِ تالو کولي، در کي ڌڪو ڏنم. ڪي جوڳرو

در چر-ر-ر جي آواز سان آهستي آهستي کلي پيو. مون مڙي ڏٺو. دلال ڏاڪڻ لهي، اڳڻ ۾ تي بيٺو هو. مون مرڪي ڏٺو ۽ در کي وڌيڪ کولي اندر گهڙيس. وڏو ڪشادو ڪمرو هو. زماني کان بند رهڻ ڪري اندر هڪ عجيب قسم جي بوءِ پئي آئي. مون دروازو پوريءَ طرح کولي ڇڏيو. سج جي روشني اڳڻ ۾ بيٺل نم جي پنن مان ڇڻيو ڇڻيو اندر اچڻ لڳي. ڪمري جي وچ ۾ هڪ وڏي ٽيبل پيل هئي ۽ ڇت سان پراڻي وضع جو هڪڙو فانوس ٽنگيل هو. ٻيو سڄو ڪمرو خالي هو. ڇت تي، فانوس ۽ ڀتين تي ڄارو پکڙيل هو. اهو ڪمرو شايد ڊائننگ روم هو. انهيءَ ڪمري ۾ چار ٻين ڪمرن جا در به هئا، اهي سڀئي بند هئا. مون ڪابي پاسي واري ڪمري جو در کوليو. در ٻنا آواز جي کلي پيو. اهو ڪمرو سمهڻ لاءِ هو. باقي ٽي ڪمرا مون اوڏيءَ مهل نه ڏٺا. مونکي جاءِ وڻي ۽ مونکي اتي ڪنهن به جن يا ڀوت جي رهڻ جا آثار نظر نه آيا. سوچيم، 'ماڻهو به ڪهڙا نه وسوسي وارا آهن.'

انهيءَ شام مون اها جاءِ مسواڙ تي ورتي. دلال کي ڪميشن جا پئسا ڏنئي، هوٽل مان سامان کڻي اچي نئين جاءِ ۾ پهتس. آفيس مان پٽيوالي کي ٻهارين ڏئي جاءِ تي موڪلي ڇڏيو هوم. جيڪو نئين ڪٽ وٺي آيو هو. هن سمهڻ وارو ڪمرو صاف ڪري ڇڏيو هو، ۽ وڏو ڪمرو آچر جي ڏينهن صاف ڪرڻ لاءِ چيم، ڇو ته شام ٿي وئي هئي.

رات واري واقعي دل تي چڱو اثر ڪيو هو. آفيس ۾ پهرين دفعا جڏهين اوچتو پٽيوالو پاسي ۾ بيٺي ڏٺم ته ڏڪي ويس، پڇائيم ته ڪو جن اچي پرسان بيٺو آهي. راتوڪي ڳالهه ڪنهن سان به نه ڪيم، ڇو ته ڄاتم ٿي ته سڀ کلندا. گهڻن ته مونکي انهيءَ جاءِ ۾ رهڻ کان جهليو به هو. جنن جون ڳالهيون ٻڌي مان مٿن کليو به هوس، ۽ هاڻ اها ڳالهه ڪيئن ٿي ڪري سگهيس. سڀئي چون ها ته هڪ ئي رات ۾ ڊڄي وئين. انهيءَ ڪري مات ڪري ويٺو رهيس. ڪڏهن ڪڏهن اهو به خيال پئي ٿيو ته شايد اهو منهنجو وهم هجي، ڇاڪاڻ ته ٻڌي ڇڪو هوس ته هن جاءِ ۾ جن ٿا رهن.

شام تائين اهي ئي ڳالهيون پئي سوچيم. رات جو گهر ويندي ڊپ ٿيم. وهم سمجهي ٽارڻ جي ڪوشش ڪيم. پر پيرن جا نشان، چينيءَ جي ڊش جو ڀڄڻ. پڪ رات جي اونداهه ۾ ڪو اندر آيو هو! پر در اندران بند هو. ٿي سگهي ٿو ڊش ڪو ڪوئي ڪيرائي ڀڳو هجي. پر

پيرن جا نشان. آهي منهنجا به ٿي سگهن ٿا. پر نه، مان ميز ڏانهن نه ويو هوس. هڪڙو اهڙو خيال آيو، جنهن منهنجي ڪجهه همت وڌائي، ۽ مان گهر وڃڻ جو پاڻ ۾ ست ساري سگهيس. آهي پيرن جا نشان شايد انهيءَ پٽيوالي جا هوندا، جيڪو جاءِ صاف ڪرڻ آيو هو.

مان بازار مان ٽارچ وٺي گهر ويس.

رات جو ٻارنهين لڳي تائين ناول پئي پڙهيم. پوءِ ننڊ اچڻ لڳي. اڄ سيءُ به وڌيڪ هو، ٻاهر تيز هوا هلي پئي. مون احتياط طور بلانڪيٽ به آڳي پيرانديءَ کان رکيو ته متان رات جو سيءُ پيم. بتي وسائي اچي سوڙ ۾ گهڙيس. گذريل رات واري ڳالهه گهڻي حد تائين وسري وئي هئم. ناول جي سهڻي هيروئن تصور ۾ هئي ۽ پاڻکي ناول جو هيرو پئي سمجهيم. انهن ئي خيالن ۾ ننڊ اچي وئي. خبر نه ڪيتري گهڻو وقت ٿيو هو جو اوچتو اک کلي پيم. وڏي ڪمري جو در پئي کليو. چر-ر-ر-ر- مون سوڙ مان ڪنڌ ٻاهر ڪڍيو. ڪمري ۾ بلڪل اونداهه هئي، وڏي ڪمري مان هوا جا تيز جهوٽا اچي رهيا هئا- 'در واقعي کليل آهي، نه ته هوا ڪٿان اچي ها'، مون سوچيو. ڇو ته مون سمهڻ کان اڳ در ۽ دريون چڱيءَ طرح بند ڪيون هيون. ۽ وڏو در جنهنجي کلڻ جو هينئر چيچاٽ ٿيو هو، سو ته ڏسي واسي مضبوطيءَ سان بند ڪيو هوم. وڏي ڪمري ۾ ڪنهنجي هلڻ جو آواز آيو پئي. ڪن ڏيئي آواز ٻڌڻ جي ڪوشش ڪيم. آواز تي محسوس ٿيم ته اچڻ وارو ميز تائين آيو آهي. ۽ هاڻ شايد بيٺو هو، ڇو ته هاڻ هلڻ جو آواز نه پئي آيو. ٿوري دير کان پوءِ هلڻ جو آواز وري اچڻ لڳو. هاڻ آواز سونهي ويجهو ٿيندو پئي آيو، اچڻ وارو منهنجي ڪمري ڏانهن پئي آيو. منهنجي دل جي رفتار تيز ٿي وئي. ڌپ ۾ جسم جا وار اڀا ٿي ويا. مان همت ڪري اٿيس، ۽ اٽڪل تي اوندهه ۾ هٿوراڙيون ڏيندو پٽ وٽ وڃي پهتس. ٽڪڙو ٽڪڙو، پٽ تي هٿ ڦيرائڻ لڳس. مس مس بجلي جي بٽڻ تي هٿ پيم. بٽڻ آن ڪيم. پر بتي نه ٻري! مٿيون ساهه مٿي، هيٺيون هيٺ رهجي ويو. مون واري ڪمري جي در جو هڪڙو تاڪ ڀيڪڙيل هو، اچڻ واري شايد انهيءَ کي زور سان لت هنئين، ڇو ته در زور سان پٽ سان ٽڪريو. مان ڏڪي ويس، پر هوش جاءِ رکڻ جي ڪوشش ڪيم. ياد آيم ته ميز تي ٽارچ پئي آهي. وڏي ڪٽ وٽ آيس. هٿوراڙيون ڏئي ٽارچ کي ڳولهڻ لڳس. منهنجي هٿ لڳڻ سان ٽارچ ٺڪ ڪري وڃي پٽ تي ڪري ۽ شيشي ڀڄڻ جو آواز آيو. انهيءَ سان گڏ ئي

منهنجي همت بہ جواب ڏئي وئي. منهنجو ساهہ تکو تکو هلڻ لڳو ۽ هٿن پيرن ۾ ڏکڻي وٺي ويئي. اچڻ وارو مون ڏانهن وڌيو پئي. مون اکيون ڦاڙي کيس ڏسڻ چاهيو. فقط ايترو محسوس ڪيم تہ ڪا شيءِ مون ڏانهن وڌندي پئي اچي. ۽ پوءِ هنجي ساهہ کڻڻ جو آواز بہ محسوس ٿيم. سيءُ هئڻ جي باوجود بہ منهنجو سارو جسم پگهرجي پيو. ۽ هاڻ اوندهہ ۾ مونکي هو ڀاڄي وانگر ڏسڻ ۾ آيو پئي.

”ڪير آهين تون؟... ڪير آهين!“— مون رڙ ڪئي.

جواب نہ مليو. هو اچا بہ مونکي ويجهو پيو.

’مونکي بچايو‘— مون رڙ ڪرڻ چاهي، پر اکر نڙيءَ ۾ ئي ڦاسي پيا. مون پوري طاقت سان هڪ دفعي وري رڙ ڪئي. پر وات مان ڪوبہ اکر نہ نڪتو ۽ پوءِ منهنجو جسم ساڻو ٿي پيو. ڄڻ تہ ساري جسم مان ست نڪري ويو هجي. اوچتو ڳل تي مونکي زور سان چماٽ لڳي. ڄڏو هٿ جهڙي برف. منهنجا هوش جاءِ نہ رهيا، مان پنهنجو توازن برابر نہ رکي سگهيس ۽ وڃي پرسان ڪرسيءَ تي ڪريس. ڪچي ڪاٺ جي ڪرسي منهنجو اوچتو بار سهي نہ سگهي ۽ ٽڙڪات ڪري ڀڄي پئي. مان ڪرسيءَ جي ڀڳل ٽڪرن سان اچي پٽ تي ڪريس. ڪرسيءَ جي ڀڳل ٽڪرن ڪيترن هنڌان جسم کي ڦٽي ڇڏيو. ۽ انهيءَ ڪان پوءِ مونکي هوش نہ رهيو.

آڪ ڪليم تہ اچا ڀڳل ڪرسيءَ تي، پٽ ۾ پيو هوس. ٿونٽ مان رتُ وهيو هو، جيڪو ليڪ جي شڪل ۾ هاڻ ڄمي پيو هو. اٿيس تہ سور ساري جسم ۾ بجليءَ جي ڪرنٽ وانگر ڊوڙي ويو، سياتو وٺي ويم. اٿڻ تي قميص جو بہ ڳپل ٽڪر ڦاٽي ڀڳل ڪرسيءَ ۾ اٽڪي پيو. جسم جو سارو رت سيءُ جي ڪري ڄڻ ڄمي ويو هو. جيئن تيئن ڪري اٽي هنڌ ۾ گهڙيس. سوڙ جي گرمائش جسم ۾ گرمي پيدا ڪئي، ۽ ڪجهہ دير ڪانپوءِ رت جسم ۾ وري ڊوڙڻ لڳو. پر جسم جي گرم ٿيندي ئي ساري جسم ۾ سور ٿيڻ لڳو، ڀڳل ڪرسيءَ جيڪي ڇهڪ ڏنا هئا، سي بہ پوسرائڻ لڳا. سج شايد ڪهڙو متي چڙهي چڪو هو، ڇو تہ وڏي ڪمري جي درين مان روشني ڇڻيو ڇڻيو پوري ڪمري ۾ ڦهلجي وئي هئي. هاڻ مان رات جي واقعي تي سوچڻ لڳس، ۽ انهيءَ سوچ جي سبب پنهنجي تڪليف بہ وقتي طور وسري ويئي، رات جو ڪير ايندو آهي! جن، يا ڀوت؟ يا ڪنهنجو ڀٽڪيل روح. جن هجي يا ڀوت، پر ڪو آهي ضرور. انهيءَ جي وجود ڪان هاڻ انڪار ڪري نٿو سگهجي.

راتوڪي اها چماٽ! مونکي اهو برفاني هٽ ياد آيو. بياختيار هٽ
ڳل تائين ڪجي ويو. ڳل تي به ڪجهه سوڄ محسوس ڪيم ۽ هاڻ اتي
به ڪجهه سور محسوس ٿيو، جيڪو شايد پهرين لاشعور ۾ هو، هاڻ
احساس ٿيڻ تي شعور ۾ بيدار ٿي پيو.

گهڻي دير ڪانپوءِ مون پاڻ ۾ ست ساريو ۽ سوڙ لاهي هنڌ مان
اٿيس. جسم جي نس نس ڏکي پئي، پر ڪيستائين هنڌ ۾ پيو هجان
ها. اٿي وڃي آرسيءَ ۾ منهن ڏٺم. ڳل تي آڱرين جا نشان اڀري
پينا هئا. چماٽ زور واري لڳي هئي. 'پر هي آهي ڪير؟ هي ماڻهو
ته ڪونهي.' وڏي ڪمري ۾ آيس. ڪمري جو در جنهنجي ڪلڻ جو
آواز رات پڌو هوم، اندران بند هو. هي ماڻهو نٿو ٿي سگهي — مون
سوچيو. اهي ڪم ڪنهن جن يا ڀوت جا ٿي سگهن ٿا.

مان موٽي وري سمهڻ واري ڪمري ۾ آيس ميز جي پرسان
پٽ تان تارچ کنيم. تارچ جو شيشو ۽ بلب بئي ڀڳي پيا هئا. بجليءَ
جو بٽڻ هيٺ ڪيم، بلب ٻري پيوا — 'جن، پڪ جن آهي.'

آتوار جو ڏينهن هو، انهيءَ ڪري سڪ جو ساهه کنيم. نه ته
هيڙي حالت ۾ آفيس وڃڻ به ڏکائي، ڳل تي بجو-لڳل، پانهن ۾ ڦٽ
ٿيل. وڏي ڪمري ۾ هيٽر تي چانهه لاءِ پاڻي چاڙهي، ڪرسي ڪڍي
ورانڊي ۾ اس ۾ اچي ويٺس. سوچڻ لڳس — 'ڇا ڪرڻ گهرجي. اها
جاءِ ڇڏي ڏجي. پر ٻي جاءِ ڪٿان ملندي. هوٽل جي شاهي خرچ ڪي ڀجي
ڪولہ سگهندس. بابا، ادي ۽ ڙال ڪي به ته گهرائڻو آهي، بابا بيمار،
گهڻو وقت انهيءَ ڪي پاڻ ڪان پري به نٿو رکي سگهان.'

ڪجهه به سمجهه ۾ نٿي آيو ڇا ڪريان. پهرين ڏينهن واري
ڳالهه ياد آيم. دلال جي سامهون لاف هڻئين هيم — اديب آهيان، جن
مونکان وڌيڪ خطرناڪ هوندو ڇا؟ شايد جن منهنجي ڳالهه ٻڌي ورتي هئي،
۽ هاڻ مقابلي لاءِ چيلينج ڪيو اٿس. ۽ مان جن جي اڳيان ڀيڻو هوس.
پر پوءِ سوچيم — 'هڪ اهي به انسان آهن، جيڪي چنڊ تي پهچڻ جون
تياريون پيا ڪن. خلائن ۾ چڪر پيا هڻن، ۽ هڪ مان آهيان جن
کان پيو ڊڄان. جيتوڻيڪ مان اشرف المخلوقات آهيان. ڇا مان انهيءَ
سان مقابلو نٿو ڪري سگهان؟' گهڻي دير تائين مون اهي ئي ڳالهيون
پئي سوچيون. ۽ جن مونکي خسيس محسوس ٿيڻ لڳو ۽ مون ۾
خوداعتمادي اچي وئي. ۽ فيصلو ڪري ورتم ته مان جن سان مقابلو
ڪندس. موت ۽ حيات جا ڏينهن مقرر ٿيل آهن. مرڻو ئي آهي ته ڇو

نه هڪ جن کي ماري مران. ماڻهو به ته ميخن هڪ اديب جن ماريو.

۽ پوءِ مان سوچڻ لڳس — مونکي جن سان ڪيئن مقابلو ڪرڻ کپي. مون گهڻيون ئي ترڪيبون سوچيون. ذهن پوريءَ طرح منهنجو ساٿ ڏنو پئي. ۽ مان جن سان مقابلو ڪرڻ لاءِ نيون نيون ترڪيبون سوچيندو رهيس.

رات جو جڏهن هنڌ تي سُتس ته هاڻ تيڪل پئي آئي. منهنجو هنڌ ته نه هو، اصل جنگ جو ڪو محاذ هو. هنڌ تي نل جو هڪڙو ڊگهو لوهي پائيپ رکيل هو. ميز تي هڪڙو ڏنڊو، ميڻ بتيون ۽ ويهاڻي هيٺان ٽارچ ۽ ماچيس. بجليءَ جي بلب مان هڪ تار ڇڪي پنهنجي کٽ تائين آندي هيم. انهيءَ ۾ بٽڻ لڳل هو. ته جيئن ئي ضرورت پئي بلب ٻاري سگهان. ننڊ نه اچي وجيم. انهيءَ ڪري چانهه سان ڀريل ٿرماس به ڀرسان ئي رکي ڇڏيم. ۽ گذريل رات جو اڌ ۾ ڇڏيل ناول ڪڍي پڙهڻ لڳس. گهڙيءَ گهڙيءَ ٽائيم پيس پي ڏٺم. يارنهن — ٻارنهن — ساڍا ٻارنهن — منو — هڪ — سوا هڪ.

چرـرـرـر دروازو کلڻ لڳو. منهنجي دل جي رفتار در جي آواز سان وڌي وئي. مون آهستي سان ڪتاب ويهاڻي جي ڀرسان رکي ڇڏيو. سوڙ لاٿم. ٽنگون سيري، کٽ تان هيٺ ڪيم. اوچتو بتي بند ٿي وئي. مون يڪدم ٽارچ ٻاريو، ۽ ويهاڻي جي هيٺان ماچيس ڪڍي ميز تي پيل سڀئي ميڻ بتيون ٻاري ڇڏيم. سڄو ڪمرو روشن ٿي ويو. انهيءَ ڪم مان واندو ٿي، لوهي پائيپ کڻي، ٻريل ٽارچ هٿ ۾ جهلي، وڏي ڪمري ڏانهن آهستي آهستي وڌيس. اوچتو ٺڪاءُ جي آواز سان ٻاهريون در بند ٿي ويو. مان ڊوڙي وڏي ڪمري ۾ آيس. سڄي ڪمري ۾ روشني وڌم، پر ڪمري ۾ ڪير به نه هو. در ڏانهن روشني ڪيم، در اندران بند هو. ٻريل ميڻ بتيون کڻي سمهڻ واري ڪمري ۾ ٽيبل تي چنبڙايم. اوڏيءَ مهل سمهڻ واري ڪمري جي بتي به ٻري پئي. مون وڏي ڪمري جي بتي ٻاري، ساري ڪمري جو جائزو ورتو، پر ڪير به ڪو نه هو. موٽي اچي پنهنجي هنڌ تي ليٽي پيس. ڪافي دير جن جي موٽڻ جو انتظار ڪيم، جن نه موٽيو. مون جن کي اها پهرين شڪست ڏني هئي.

ٻي ۽ ٽين رات آرام سان گذري. جن جو ڏاڍو انتظار ڪيم پر جن نه آيو. هڪ اديب سان جن ڪٿي ٿو پڄي سگهي. چوٿين رات جو ماجهر ئي ننڊ ڪڍي ويم. پلا هر رات جو ڪير جن جو انتظار ڪري.

مان بيخبر ستو پيو هوس. اوچتو اک کلي پيم. وڏي ڪمري ۾ ڪو وڏا وڏا ٺهڪ ڏيئي رهيو هو. بلب جو بٽڻ آن ڪيم، بلب نہ ٻريو. ويهاڻي جي هيٺان ٽارچ ڪڍڻ لاءِ هٿ وڌم. ٽارچ نہ هئي! ماچيس بہ نہ هو. منهنجو سڄو جسم پگهرجي ويو. همٿ جواب ڏئي وئي. پرسان رکيل لوهي پائيپ بہ نہ هو. سوڙ هٽائي اٿيس تہ ميز سان ٽڪرائجي پيس. ميز بلڪل ڪٽ سان لڳل هئي. مونکي ياد آيو تہ ميز تہ ڪٽ کان ڪجهہ پري هئي، ڪنهن ڪ سيري ڪٽ سان لڳائي ڇڏي هئي. پٽ تي پير ڪنهن شيءِ ۾ لڳا، ڇهوءَ ڏٺم ڪاٺ جو ڏنڊو هو. ميز تي هٿوراڙيون ڏنم، ميڻ بتيون آتي موجود هيون، پر آهي بيڪار هيون، ڇو تہ ماچس ڪونہ هو، پر ڏنڊو البت ڪارائتو ٿي سگهيو ٿي، آهستي آهستي اندازي تي ڪمري جي در جي پٺيان تي بيٺس. وڏي ڪمري ۾ ڪو هليو پئي. مان ساهہ روڪي ماٺ ڪيو بيٺو هوس. اوچتو هڪ ٺهڪ بلند ٿيو. خطرناڪ ٺهڪ هو. مان ڏڪي ويس.

”جن سان مقابلو! غيرفاني شيءِ سان مقابلو! اي انسان تنهنجو موت آيو آهي.“—آواز عجيب ۽ غير انساني ٿي لڳو. جڻ ڪو مٽ ۾ منهن وجهي پيو ڳالهائي.

”وچ هليو. اسانجي آرام ۾ خلل نہ وجهہ، هرويرو ڇو موت کي ٿو سڏين“—هن ڀيانڪ آواز ۾ ڳالهايو.

۽ پوءِ هلڻ جي آواز مان سهي ڪيم تہ جن مون واري ڪمري ۾ اچي پيو. منهنجي دل جي ڌڙڪڻ تيز ٿي ويئي. مون ڏنڊو مضبوطيءَ سان هٿن ۾ جهليو ۽ هوشيار ٿي بيٺس. هاڻ اکيون اونده ۾ ڪجهہ هري ويون هيون، ۽ تمام ويجهي شيءِ مونکي نظر آئي پئي. اوچتو ڪو اچي در ۾ بيٺو. ۽ پوءِ اڳيان وڌڻ لڳو. مون پوري طاقت ڪٺي ڪري ڏنڊو وهائي ڪڍيو. هڪ رڙ ٻڌم ۽ انهيءَ سان گڏ منهنجي پنهنجي طاقت بہ جواب ڏئي وئي، ۽ هوش حواس جاءِ نہ رهيا، جسم ڏڪڻ لڳو، مان پٽ سان ٽيڪ ڏئي ويهي رهيس. گهڻي دير ڪانپوءِ هوش آيم. هاڻ هتي ڪير بہ نہ هو. وڏي ڪمري ۾ آيس. آتي بہ ڪير ڪونہ هو. البت دروازو ڪليل هو. انهيءَ ڪمري جي درءِ ۾ هيٺ ۽ رڌ پچاءُ جي شين ڪان علاوه ماچيس جو پيڪٽ بہ رکيل هو. مان هٿوراڙيون ڏئي دريءَ وٽ پهتس ۽ ماچيس جو پيڪٽ کولي، پيڪٽ ڦاڙي، ماچيس ڪيدي تيلي ٻاريم. تيليءَ جي جهڪي روشني ڏڪڻ لڳي ۽ سندس ڏڪندڙ هلڪي روشني پٽين تي پنجي ماحول کي هيڪاري ڀيانڪ بڻائي رهي هئي. تيلي

سڙي جڏهين اُگرين کي سيڪ ڏنو ته آها اڇلائي ٻي ٻاريم ۽ اُس پاس جو جائزو ورتم. ميز تي ٽارچ، مون وارو ماچيس ۽ لوهي پائيپ پيو هو. مون ٽارچ کنيو ۽ تيلي اڇلائي بجليءَ جو بٽڻ آن ڪيم. پر بلب نه ٻريو. در بند ڪري اچي پنهنجي هنڌ تي ليٽيس.

ڪهڙي مصيبت آهي. ڪهڙي ويلَ ۾ ڦٿجي ويس. ڪجهه سمجهه ۾ نٿي آيو. اهو جن آهي، يا ڀوت. ڇا جن جو جسم به انساني جسم وانگر نهرو هوندو آهي! ڇو ته مون جيڪو ڌڪو ڏنو هو، اهو انساني جسم وانگر ڪنهن جسم کي لڳو هو. ۽ انهيءَ ڌڪ پنهنجو اثر به ڪيو هو، ڇو ته هن رڙ به ڪئي هئي. مون پاڻ تي لعنت ملامت ڪئي جو هنڪي ڌڪ هڻڻ سان پنهنجا هوش حواس به وڃائي ويٺس. نه ته شايد ڪجهه پتو پئجي سگهي ها، ۽ هنکي وڃڻ جو وجهه نه ملي ها. پر خير... جيڪڏهن جن آهي ته ڌڪ سهسائي ويندو نه ته...

ٻي ڏينهن آفيس ۾ مان وري جن جي متعلق سوچي رهيو هوس. ڪنهن به ڪم ۾ دل نٿي لڳي. نيٺ جلد موڪل وٺي گهر هليو آيس. مون جلد جن سان جند ڇڏائڻ تي چاهي.

وڏي ڪمري جو در کولي ڪرسي ورانڊي ۾ ڪڍي رکيم. ديڳڙي ڏوئي چانهه جو پاڻي هيٽر تي رکي بجليءَ جو بٽڻ آن ڪيم، پر هيٽر جي تارن ۾ تپش نه آئي. بلب ٻاريم ته آهو به نه ٻريو. مان ٻاهر ورانڊي ۾ سوئچ بورڊ ڏسڻ ويس ته متان فيوز نه اڏامي ويو هجي. پر جڏهين ڏٺم ته مين سوئچ آف آهي ته تعجب ٿيم. مين سوئچ ڪنهن آف ڪيو هوندو!— اندر ته مونکان سواءِ ڪير به نه آيو آهي— پوءِ سوچيم— رات بجلي ويئي هئي ۽ جڏهن به جن ايندو آهي، بجلي ويندي هلي آهي. جن سوئچ آف ڪندو آهي!... جن! ڀلا جن اهو ڪم ڪري سگهي ٿو؟— مان سوچ ۾ پئجي ويس، سوئچ آن ڪيم ۽ اچي ڪرسيءَ تي ويٺس. اوچتو مونکي انهن ٻن ڪمرن جو خيال آيو، جيڪي اڃا بند هئا. ۽ جنکي مون اڃا تائين کولي نه ڏٺو هو. سوچيو هوم ته ادي ۽ زال ايندي تڏهين کولي صفا ڪبا، هينئر ضرورت به ڪهڙي هئي.

اهو خيال ايندي ئي ٽپ ڏئي ڪرسيءَ تان اٿيس ۽ ڀرين وڏي ڪمري جي ساڄي پاسي واري ڪمري جي در کي ڌڪو ڏنم، در بنا آواز جي کلي پيو. ڪمرو بلڪل خالي هو ۽ پٽ تي مٽيءَ جا ٿهه ڄميل هئا. مٽيءَ کانسواءِ ٻيو ڪجهه به نه هو. ڪمري جي حالت ٻڌائي رهي هئي ته هتي زماني کان ڪوبه نه آيو آهي. دروازو بند ڪري مان

ٻئي ڪمري ڏانهن وڌيس، الهيءَ ڪمري جو در به آسانيءَ سان کلي ويو. انهيءَ ڪمري ۾ به پٽ تي دز وڇائي پئي هئي، پر ٻئي ڪمري کان ڪجهه گهٽ. ۽ ائين محسوس ٿي رهيو هو ڄڻ هتي ڪو ايندو رهيو آهي. ڪمري ۾ پٽ تي وڇايل مٽيءَ تي بوٽن ۽ جتين جا دزيل نشان به موجود هئا. پر سڀ کان حيران ڪندڙ شيءِ هئي ڪٽ. ڪمري جي ڪنڊ ۾ هڪ ڪٽ پيل هئي. 'انهيءَ ڪمري ۾ ڪٽ ڇو پيل آهي؟' مان سوچ ۾ پئجي ويس. هتي ڪو ايندو آهي، پر ڪير؟ شايد اهو ئي جن... يا...

مان موٽي وڏي ڪمري ۾ آيس. ميز تان ڪوپ پئي کنيم ته مونکي پٽ تي رت جا ڦڙا ڏسڻ ۾ آيا. رت سڪي ويو هو. مون ڪوپ ميز تي رکيو ۽ ڦڙن کي جاچڻ لڳس. ڦڙا ٺيڪ انهيءَ هنڌ کان شروع ٿي ٿيا، جتي رات مون جن کي ڏندبو هنيو هو. رت جا ڦڙا هڪ قطار جي صورت ۾ وڏي ڪمري جي در کان ٿيندا ورانڊي تائين آيا هئا. ورانڊي ۾ ٻئي ڦڙا رت جا هئا، پر پوءِ اڳتي نه هئا. يا ته پوءِ رت بند ٿي ويو هو، يا جن هٿ ڏنو هوندو.

ڇا اِهو رتُ جن جو هو! مان سوچ ۾ پئجي ويس. ڪجهه ڳالهيون اهڙيون ٿي پيو هيون، جنجي ڪري مان شڪجي پيو هوس. نهري جسم ۾ ڏڪ لڳڻ ـ رت نڪرڻ ـ گذريل رات در جو بند نه ٿيڻ ـ هڪڙي ڪمري ۾ ڪنهنجي اچڻ جا آثار ـ ۽ انهيءَ ڪمري ۾ ڪٽ! ڀلا هي ڪير ٿي سگهي ٿو؟ مون ڳالهه سان ڳالهه ملائڻ شروع ڪئي. سيئي ڪڙيون آهستي آهستي ويون ٿي ملنديون، پر هڪڙي نٽي اٽڪي. ڀهرين راتين جو در اندران ڪيئن بند رهندو هو، ۽ گذريل رات ڇو نه بند ٿيو! اٽي در وٽ آيس ۽ چڱيءَ طرح در کي جاچڻ لڳس. اوچتو حيرت مان مونکان رڙ نڪري وئي ۽ ساڳئي وقت خوشي پڻ ٿيم، ڇو ته آخري ڪڙي به اٽڪي پئي هئي. در کي چڱيءَ طرح جاچيم پئي، اوچتو منهنجو هٿ ڪڙي جي مٿان شيشي کي زور سان لڳو ۽ شيشو اندرين پاسي کلي پيو. دراصل اها هڪ ننڍڙي دري هئي، جيڪا زور ڏيڻ تي اندرين پاسي کلي ٿي. سڄو راز کلي پيو ـ ڪو اندر آيو ٿي، ۽ وڃڻ وقت ٻاهران انهيءَ ننڍڙي دريءَ ۾ هٿ وجهي اندران در بند ڪري ٿي ڇڏيائين.

اِهو جن آهي! ـــ نه اهو جن نٿو ٿي سگهي. ويچاري جن ۾ ايترو عقل ڪٿان آيو. اهي ماڻهوءَ جا ڪم آهن.

مان وري وڏي ڪمري ۾ ويس ۽ چاقو کڻي آيس. چاقوءَ سان

مين سوئچ ۾ ويندڙ تارن کي ڪٽي ڇڏيم، ۽ مين وائر سان هڪ تار ڳنڍي انهيءَ کي پنهنجي ڪمري واري تار سان ملائي ڇڏيم. لنڊو بلب لاهي بازار مان آندل ٽئون ۾ سؤ پاور جو بلب هنيم. لوهي پائيپ کي پنهنجي هنڌ تي رکيم. شام کان پهرين ئي مون مڪمل تياري ڪري ورتي ۽ هاڻ مونکي بيچينيءَ سان رات جو انتظار هو. رات ٿئي ۽ مان جن سان آخري ملاقات ڪريان ۽ مونکي ذهني سڪون ملي، جيئن جيئن تي انتظار ڪيم، وقت ويو تي وڌندو. ليٽ مس مس رات آئي، مون اڳي ٻاهرين بتي ٻاري ڏني، پر مين سوئچ مان وائر نڪري وڃڻ ڪري بتي نه ٻري. پڪ ڪرڻ لاءِ وڏي ڪمري جي بتي به ٻاري ڏنم، پر اها به نه ٻري، پنهنجي ڪمري جي بتي جو بٽڻ دٻايم، ۽ سؤ پاور جو بلب سج وانگر ٻرڻ لڳو. مونکي پنهنجي انتظام تي خوشي ٿي، ويهاڻي جي پرسان ٽارچ رکي بلب وسائي، هنڌ تي ليٽي، جن جو انتظار ڪرڻ لڳس. ويهاڻي جي پرسان رکيل منهنجي واچ جا ريڊيم اکر چمڪي رهيا هئا. ساڍا ڏهه لڳا هئا. مون سگريٽ دکايو ۽ آهستي آهستي ڪش هڻڻ لڳس. منهنجي ذهن ۾ جن سمايل هو. ’ڇا اهو واقعي جن آهي؟ جيڪڏهن اهو جن آهي ته پوءِ انهيءَ جو لڪي چوري اچڻ سان ڪهڙو مطلب! جيستائين مونکي خبر آهي ته جن فقط ڏيچاري سگهي ٿو، باقاعده وڙهي نٿو سگهي ته پوءِ هي ڪير آهي! ڪو ماڻهو؟ پر پنجن سالن کان ڪنهن ماڻهوءَ جو هن خالي جاءِ ۾ ڪهڙو مطلب! ڪو چور هوندو. پر چور ڏينهن جو غائب ۽ فقط رات جو اچي! مون چڱيءَ طرح گهر جو جائزو ورتو هو، گهر ۾ ڪي به اهڙا آثار نه هئا جن مان ثابت ٿئي ته هتي ڪا ملڪيت لڪل آهي يا ڪڏهين هئي. فقط هڪڙي ڪمري ۾ ڪٽ پيل هئي. ۽ انهيءَ ڪمري کي ڏسڻ سان محسوس ٿئي ٿو ته هتي هڪڙو نه بلڪ ٻه ماڻهو ايندا آهن، ڇو ته نشان گهڻا ۽ ٻن مختلف پيرن جا آهن. جن لاءِ انهيءَ ڪري خيال آيم، ڇو ته جيڪر جن هجي ها ته منڊس پيرن جا نشان نه هجن ها. ۽ جن جو ڪٽ سان ڪهڙو واسطو!‘

انهن ئي خيالن ۾ هڪ ٿي ويو. جن جي اچڻ جا ڪي به آثار نه پئي نظر آيا. ۽ هاڻ مونکي ننڊ به پئي آئي، گهڙيءَ گهڙيءَ اوٻاسيون پئي ڏنم، نيٺ ننڊ اچي ويم. ۽ جڏهين اک کلي ته ڏٺم وڏي ڪمري ۾ روشني هئي، ڏينهن ٿي ويو هو ۽ سج جي روشني شيشن مان اندر آئي پئي.

’انهيءَ جي معنيٰ اها ٿي ته رات جن صاحب نه آيو. گذريل .

راتوڪي ڏنڊي شايد ڪيس ڇڱو ايذاءُ رسايو هو يا شايد جن ڪي خبر پئجي وئي ته مان منهنجي انتظار ۾ آهيان.' سون اٿي جلدي جلدي ڪپڙا سٽايا ۽ آفيس هليو آيس. آفيس ۾ وري به مان جن جي باري ۾ سوچڻ لڳس. سون اها ئي ڳالهه پئي سوچي ته 'آخر رات جن ڇو نه آيا' آفيس جو وقت پورو ٿيڻ تي سوچيم، 'گهر نه وڃان. رات تائين ٽائيم ڪنهن دوست وٽ پاس ڪريان ۽ رات جو ڪنهن فلم جو پويون شو ڏسي گهر وڃان، ڇو ته جلد گهر وينديس ته جلد ننڊ ڪٿي وينديس.'

رات جو جڏهن فلم تان موٽيس ۽ گهر پهتس ته اوڏيءَ مهل ڏيڍ ٿيڻ وارو هو. ڪپڙا سٽائي کٽ تي ليٽيس ته پوڻا ٻه ٿيا هئا. سگريٽ دکائي جن جو انتظار ڪرڻ لڳس، ست منٽ ڪن سگريٽ ساڙ ڏنو. ۽ انهيءَ کان پوءِ وڌيڪ جاڳي نه سگهيس. ۽ ننڊ اچي ويم. شايد اوڏيءَ مهل سوا ٻه ڪن ٿيا هئا.

منهنجي اک کلي پئي. ڪو آواز ٿيو هو. سون واچ ۾ ٽائيم ڏٺو، اڍائي ٿيا هئا. سان چپ چاپ ليٽو رهيس. هٿ مضبوطيءَ سان لوهي پائيپ ۾ وڌم. وڏي ڪمري جي در کلڻ جو آواز ٿيو. در آهستي آهستي کلي رهيو هو. پر سندس کلڻ جي چرچر صاف ٻڌڻ ۾ آئي پئي. ۽ پوءِ ڪنهنجي هلڻ جو آواز ڪنن تي پيم، ڪو تمام آهستگيءَ سان سون واري ڪمري ۾ آيو پئي. دپ ۾ منهنجا وار آڀا ٿي ويا، ساهه تڪڙو تڪڙو هلڻ لڳو. اوندهه ۾ اکيون ڦاڙي سامهون در ڏانهن ڏسڻ لڳس. پائيپ کي وڌيڪ مضبوطيءَ سان جهلي ورتم ۽ ٻئي هٿ ۾ بتيءَ جو سوئچ هو. اونداهه ۾ مسلسل ڏسڻ سان اکيون هري ويون هيون، ۽ هاڻ سونکي ڪو پاڇو پاڻ ڏانهن وڌندو محسوس ٿيو. سون پنهنجو ساهه روڪي ورتو ۽ پاڻکي مقابلي لاءِ تيار رکڻ جي ڪوشش ڪيم. جڏهن پاڇو بلڪل منهنجي کٽ جي پرسان اچي ويو، تڏهين يڪدم ڪٿي بلب ٻاريم ۽ پائيپ کڻي ٽپ ڏئي کٽ جي ٻئي پاسي تي بيٺس ۽ آلر ڪري پائيپ هڻڻ وارو هوس ته هو وٺي ڀڳو. هو مٿي کان وٺي پيرن تائين ڪاري ڪپڙي ۾ لڪل هو. انهيءَ کان پهرين ڇو هو ڀڄي وڃي، سون ڊوڙي وڃي ورتو سانس. هن ڇڏائڻ لاءِ هٿ پير هنيا، پر سون ڇڪي سندس چادر لاهي ورتي.

"تون!" — مونکان رڙ نڪري وئي. ڇو ته منهنجي سامهون ڇوڪري

پنجويهن سالن جي هڪ عورت بيٺي هئي، ”انهيءَ جي معنيٰ جن تون آهين؟“

”مان جن نه آهيان،“ هن آهستي سان جواب ڏنو.

”ته پوءِ تون ڪير آهين؟ آخر ايتري رات گذرڻ تي تون انهيءَ ويران گهر ۾ ڇالاءِ ايندي آهين؟“

هن ڪوبه جواب نه ڏنو.

”ڇا هن گهر ۾ تنهنجي ڪا ملڪيت لڪل آهي؟ تون چور آهين! چورن سان واسطو اٿئي؟ ڪا روح آهين؟ آخر ڇٺين پنجن سالن کان تون ماڻهن کي پريشان ڇو پئي ڪرين؟“ مون يڪ ساهي ايترا سوال ڪري ڇڏيا.

”مان ته ڪنهن کي به پريشان نٿي ڪريان. ماڻهو ئي مونکي پريشان ڪرڻ لاءِ اچيو ٿا انهيءَ جاءِ ۾ رهن.“

”هن جاءِ ۾!... تنهنجو مطلب ڇا آهي؟ ڪجهارتون ڇو پئي ڏين. هن جاءِ ۾ تون ڪرڻ ڇا ٿي چاهين، ۽ تون آهين ڪير؟“

”مان... مان هن جاءِ جي مالڪ جي ڌيءُ آهيان.“

”شاهه صاحب جي!“ مان ڇرڪي پيس.

”ها،“ هن مختصر جواب ڏنو.

”ته پوءِ رات جو چورن وانگر هن جاءِ ۾ اچڻ مان ڪهڙو مطلب؟ تون ته ڏينهن جو به اچي سگهين ٿي!“

”ڪيئن ٿي اچي سگهان. توکي ڪيئن سمجهايان — اسين سيد آهيون. اسان ۾ سخت پردو آهي. گهر کان ٻاهر نٿيون نڪري سگهون.“

”تڏهن ئي راتين جو چورن وانگر هن گهر ۾ ورهين کان ايندي آهين،“ مون ٽوڪ واري نوع ۾ چيو.

”مجبوري آهي،“ هن جواب ڏنو.

”ڪهڙي مجبوري آهي؟“ مون پڇيو.

”شايد مان نه ٻڌائي سگهان،“ هن چيو.

”ته پوءِ شايد مان توکي هتان وڃڻ به نه ڏيان. مونکي تنهنجي ڳالهه ڪي مڏٺو پوندو؟

”نه نه، ائين نه ڪجان... هو مونکي آفت ماري وجهندو.“

”ته پوءِ ٻڌاءِ.“

”مان پنهنجي ماسات سان ملڻ هتي ايندي اهيان،“ هن آهستي هستي چيو.

”هتي ملڻ ايندي آهين! گهر ۾ ڇو نٿي ملين!“

”سوٽن ماساتن جي سامهون اسانکي وڃڻ نہ ڏيندا آهن.“

”اها ڳالهہ آهي،“ سون ڳالهہ کي ڪجهہ ڪجهہ سمجهندي چيو،
”تہ پوءِ تنهنجو ڀاءُ تنهنجي شادي انهيءَ سان ڇو نٿو ڪري ڇڏي؟“

”اسان ۾ عورتن جي شادي نہ ٿيندي آهي.“

”اوه...،“سان خاموش ٿي ويس. ڪجهہ دير ماٺ رهي پوءِ چيم،
”سونکي توسان همدردي آهي، جيڪڏهن سونکي انهيءَ ڳالهہ جي خبر هجي ها تہ مان انهيءَ جاءِ ۾ ڪڏهين بہ نہ رهان ها، پر سون اهو ٻڌو هو تہ هتي جن ٿا رهن.“

”ها، هتي جيڪو بہ اچي رهندو آهي مان انهيءَ کي جن ٿي پريشان ڪندي آهيان. ڇو تہ فقط اها ئي اهڙي جاءِ آهي جتي مان پنهنجي ماسات سان ملي سگهان ٿي. ڪوبہ هتي نہ رهي سگهندو آهي، پر تون تہ جنن جو بہ استاد نڪتين،“ هن مرڪندي چيو.

”اها ڳالهہ ڪانهي. پهرين سان بہ ڊنو هوس، پر ڪن ڳالهين مونکي شڪائي وڌو. توکي سين سوئچ آن ڪرڻ وسري ويو هو، اتفاق سان در ۾ نهيل تاڪي کلي پئي. پيرن جا نشان ۽ سپ ڪان وڌيڪ شڪ مونکي تڏهين ٿيو جڏهين سون ڏک هنيو ۽ ڏک نهري شيءَ ۾ لڳو.“

”اهو ڏک تو منهنجي مٿي ۾ هنيو هو، انهيءَ ڪري مان ڪلهہ بہ اچي نہ سگهيس. ۽ اڃان مٿي ۾ سخت سور اٿم.“

سون ڪلي ڏنو، ”يلا تنهنجو ماسات ڪٿي آهي؟“

”هو ڪجهہ ڏينهن کان بيمار آهي، نہ تہ هو بہ جن ٿي اچي ها.“

”پوءِ تہ شايد سان جيئرو نہ بچان ها.“

سون ٻئي ڏينهن اها جاءِ ڇڏي ڏني ۽ هڪ دفعي وري اها ڳالهہ مشهور ٿي وئي تہ هن جاءِ ۾ جن ٿا رهن.

عبدالحق عالماڻي

آدم بوءِ

ذرتي، آدم بوءِ، آدم بوءِ ڪندي رهي
انسان پوش پوش ٿيندو رهيو.
ذرتي وري بہ ساڳي سئين هٿندي رهي
انسان اٿين ئي وهلور ويندو رهيو
مگر ذرتي بس نہ ڪئي ۽ آواز ڏيندي رهي
ليڪن انسان اهوئي چرڪندو رهيو

ذرتي ڏڙڪندڙ ذرتي جيڙري جاڳندي ذرتي
جنهن جي سيني ۾ ساءُ پري دل هئي،
آدجڳاد جا اذما، سور ۽ ناسور رهيا
جنهنجي الاهي صفتن انسان کي جنم ڏنو
اها ذرتي آدم بوءِ، آدم بوءِ ڪندي رهي
۽ ان جو انسان پوش پوش ٿيندو رهيو

ذرتي ڪا ڏيهہ جو ڏاڻ ڪانہ هئي
جا راتو رات هوس جي چراخ تي چڙهي،
ڏند ڪرتيندي قبرستان جي ڪنڊ ڪڙڇ واسيندي
هڪڙن جو هيالوَ ڪيڏندي ۽ ٻين کي حراس ۾ وجهندي آهي
ذرتي مقدس بيداغ ۽ بيدار ذرتي
جنهنجي درد مند دامن سيني لاءِ پناهہ هئي
اها ذرتي جا هيڪل وياڪل ۽ ويران هئي
اهي انسان جي هوندي سوندي ڪين هئا
جن وٽ ڪابہ خوشي ۽ خشبوءِ ڪالہ هئي
جيڪي ماٺيپي جي منڊ وڃائي ولها تي چڪا هئا
انهن ڏتزيل انسان لاءِ تڙپندي تي رهي
هوڏالهن هو حواس وڃائي پراهان ٿيندا ٻئي ويا

ذرتي، مقدس محترم، ذرتي انسان جي ماءُ
جنهن جي جيوت ۽ اولاد سان جنگين جي جٺ هئي
جنگيون جي حڪمراني جي هوس ۾ لڙيون ويون

جنگيون جي آزادي ۽ امن جون ٻاڙون پٽينديون رهيون
جنگيون جي مقدس محبتن جو جنازو کيڏنديون رهيون
جنگيون جي اسالي قدرن کي نيست انابود ڪنديون رهيون

ڌرتي عظيم ڌرتي جنهنکي بلڪل حقير سمجهي
انسان انکي اڄ ٻه ٽڪرا چند ڏالهن چڙائي ڪئي
محض انلاءِ (جيئوٽيڪ ڳالهه ٻه ٽيا ٻه هجي)
ته جيئن ٻاڻ کي محفوظ رکي، ٻين جي ذات لاءِ
تباهي، بربادي، ظلم ۽ ستم جو باعث بڻجي
مٿاهون ٿيڻ جي ڪيائين، پر حقيقت ۾ هيٺ ۽ نيچ هو.

ڌرتي آدم بوءِ، آدم بوءِ ڪندي رهي
۽ ولهيءَ وارا واڪا ڪندي چولدي رهي
اوري آءُ او انسان، منهنجا جگر سندم اولاد
ته مان تنهنجي سڪل سڙيل رت کي نئون ريج ڏيان
تنهنجي ڳريل مريل جسم ۾ ڪو نئون روح ڦوڪيان
ڌرتي درد سند ڌرتي برابر آواز ڏيندي رهي
مگر انسان مجبور انسان اهو ئي چرڪندو رهيو.

عبدالحق عالماڻي

زندگي جي راهن تي

زندگي جي راهن تي هلندي
وقت جي واريءَ تي
تنهنجي قدمن جا نشان نهاري
گذريل گهڙيون ساري
منزل جي تلاش ڇڏي ڏنم.
اينو رهيس اتيئي
تنهنجي قدمن تي نظرون ڄمائي
صديون گذري ويون
ماضي جي کنڊر رلندي
ڪير آيو ڪير ويو
ڪا خبر نه هئي.

عبدالحق عالماڻي

نرالو گيان

مون توکي ڏٺو ته،
دنيا وسري ويئي،
۽ دنيا ڏانهن نهاريم ته
تون ياد نه رهين.

ائين ئي
وقت جي ڌار
وهندڙ پاڻي جئان
وڌندي رهي، ويندي رهي
پري تمام پري
۽ منهنجا پور پاڇي جئان
اتيئي بيٺا رهيا.
جڏهن سج لٿو
۽ پاڇا پاسيرا ٿي ويا
ته مون ٿڌو ساهه کڻي
پاڻ ۾ جهاتي پاتي.
ائين ڪندي
مولکي 'مان نظر آيس'
۽ پنهنجي ئي ڏيان ۾ لڳي ويس
پوءِ گوتم ٿي اندر مان ايريس
۽ نرالي گيان ۾ گم ٿي ويس
ليڪ مون پاڻکي پائي ورتو.
پڇاڙي چؤطرف
ديدار واريم ته،
دنيا مون ۾ هئي
۽ مون ۾ تون هئين

عبدالحق عالماڻي

هائيڪو

ايـريـو آهـي سـج،
لهندو ليٽ لڙاٽ سان،
سانجهي ساڻي تج.

تون چاهين سان چاهيان،
اها پرولي ڪنهن نه سلي،
هاءِ الا سان ڇا تو چاهيان.

تنهنجي هستي هيچ،
منهنجو عالم غم ٿي غم،
پنهنجا ڪـهـڙا ڪيچ.

تون چانڊوڪي مان چيٽ،
تنهنجو منهنجو ميل ائين،
ڄڻ ته سرهن جو ڪيٽ.

راتـيـون رڳـي رڄ،
ڏينهن ڏکن جو ڏيهه،
توريءَ سيڪجهه سڄ.

پـونـي سـٽـيءَ ڪـپ،
تون سان پاڻ ۾ ائين،
جـڻ سـوتي ۽ سپ.

تنهنجو منهنجو سنگ،
سهڻو ليڪن سواسو هيءُ:
رنگ ۾ پولڊو پينگ.

پـاڇـا ۽ پـڙلاءُ،
تنهنجي منهنجي زندگي،
آءُ ته ڪريون پرچاءُ.

تـو بـن ڪهڙا ڪاج،
ڇاجي ميندي ڇا جا موڙ،
پنهنجي قسمت ڏکن جا ڏاج.

جـيـڏو منهنجو لينهن،
تـيـڏي تنهنجي سونهن،
ريتيون سڙ پئي رينهن.

—— عبدالحق عالماڻي، ١٩٤٢ع ۾ حيدرآباد ضلعي جي هڪ ڳوٺ ۾ جنم ورتو. ١٩٦٠ع ۾ نورمحمد هائي اسڪول، حيدرآباد، مان مئٽرڪ، ١٩٦٤ع ۾ سچل سرمست ڪاليج، حيدرآباد، مان بي-اي ۽ ١٩٦٧ع ۾ سنڌ يونيورسٽيءَ مان سنڌيءَ ۾ ايم-اي ڪيائين. عالماڻي شاعريءَ ۾ هينئر پير پاتو آهي، انهيءَ ڪان پهرين ڪهاڻيون ۽ مضمون لکيا اٿس، جيڪي 'نئين زندگيءَ'، 'روح رهاڻ' ۽ 'سهڻي' ڪتابي سلسلي ۾ شايع ٿيا آهن. سندس شعرن ڪي ڏسي آميد رکجي ٿي ته اڳتي هلي هيءُ هڪ سٺو شاعر ٿيندو. —— ادارو

غزل، نظم
غزل
وائی
نظم

شعر

ارجن حاسد
قیوم صائب
زیب پڼي
عبدالجبار

هڅرتو شاعر
عبدالحق عالماڼي

ارجن 'حاسد'

غزل

سونهن تي جنهن ايمان ڪيو آ! دنيا تي احسان ڪيو آ!
مرڪين ٿي سون ڏانهن نهاري، ڪيڏو تو حيران ڪيو آ!
مکڙين مرڪي مرڪي ساريءَ، دنيا کي ويران ڪيو آ!
پل پل آهي پور لئون هڪ، پيدا ڪنهن انسان ڪيو آ!
هڪ هڪ تي سڀ يار رُسي ويا، تنهنجو ڪنهن ارمان ڪيو آ!
شمع ازل کان ٻاڻ جلائي، محفل کي انسان ڪيو آ!
تن جو کهڙو دين ڌرم جن، الفت کي ايمان ڪيو آ!
غربت جي مجبور تمنا، وک وک تي طوفان ڪيو آ!
بک ۾ پاهه پٽي انسان، 'ڏک' دنيا کي دان ڪيو آ!
ٻوڙو اندو گونگو آهين، توکي ڪنهن ڀڳوان ڪيو آ!
سنڌوءَ کي اڄ ماءُ سڏي مون، پنهنجو اوچو شان ڪيو آ!
سچ جي سٽن هٽي تو 'حاسد'، دنيا جو اپمان ڪيو آ!

نظم

ٻٽيو هيءُ جڳ جي ڪوڙ ڪلور،
لٽيو سٽندو ڪوئي ٻي منصور،
اسين ايندا سين!
ٻٽيو هر زخم اگر ناسور،
نه لهندي سوچ نه لهندو سور،
اسين ايندا سين!
جڏهن هر وات تي هوندي ٻات،
ٻٽي ڪو ٻنيٽ يا ڪا لات،
اسين ايندا سين!
جڏهن وک وک تي هوندو اندُ،
اسالڪي سوريءَ جو سڳندُ،
اسين ايندا سين!
ٻچائي گهٽيءَ گهٽيءَ کان پنڌ،
منڙي ماءُ! ڪپائڻ ڪندُ،
اسين ايندا سين!

عبدالقيوم 'صائب'

غزل

زماني حقائق کان منهن موڙيو،
ڪري هڪ ويو، ۽ پٺي لوڙيو.

حقيقت ۾ سادو ڪيو جن گذر،
الهن ماڻيو ۽ انهن چوڙيو.

جني لاءِ نيڪي ۽ جس تو ملي،
تني هن جهان ۾ ادا جوڙيو.

ڪٿيو جن لء يارن سان ڪيڙو حساب،
اسالڪي حسابن مڪر موڙيو.

وهيو نير اکڙين مان، دل تي ڳري،
اسان ڪٺي جو ڪيتو، اٺين لوڙيو.

ڏٺوسين پٺي سات هرحال ۾،
لڳل لينهن نازڪ ٻه ڪنهن توڙيو.

اچو ميڪده سان نياڻي هلون،
پراڻن ڪکن کان نہ منهن موڙيو.

تني جيڪي لاتا ها يارو ويا،
اچي سي ٻه لٺين سروري جوڙيو.

ڪٿيون، چنڊ، تارا، وهائو ويا،
اڙي شب جا ساڻي! نہ منهن سوڙيو.

اجايو تا 'صائب' سان پنهنجا وڙهن،
جنهين آهہ پنهنجن جي لئہ لوڙيو.

زيب پٽي

واڻي

سڪ منجهان تـي توڪي ساري،
الا! الا! دل دردن مـــاري.

١- پڙهہ چپائي منجهہ پلڪن - ڳوڙها ڳاڙي هنجون هاري؛
الا، الا، دل دردن ماري.

٢- گهڙيءَ گهڙيءَ تي توکي دل - ساري ساري، پيار پڪاري؛
الا، الا، دل دردن ماري.

٣- 'ڪڏهين ايندو، ڪوئي ايندو'- رويو رويو راهہ لهاري؛
الا، الا، دل دردن ماري.

٤- اولها اولها ساهہ ڪنيو تي - جيئي پيئي يار نهاري؛
الا، الا، دل دردن ماري.

٥- برها ماري مالدي بالدي - پريتم تنهنجي آهہ پناري!
الا، الا، دل دردن ماري.

٦- والي واڳ سڄڻ شل تنهنجي - سوت اچڻ کان اڳ وواري!
الا، الا، دل دردن ماري.

عبدالجبار

ڪاتيءَ ـ ڪني

('ليوخولان'، چين جي شانشي صوبي جي هڪ بهادر ڇوڪري ٿي گذري آهي. هنکي ١٩٤٧ع ۾ رجعت پسندن قتل ڪيو، ڇو ته هن عوامي سرخ فوج جي حمايت نه ڇڏي. جڏهن کيس قتل ڪيو ويو ته سندس عمر پورا ١٥ سال به نه هئي. سندس يادگار پتلا شالگهائي ۾ پين شهرن ۾ موجود آهن. ٿئين چين ۾ هن جي حيثيت عوامي سورميءَ جي آهي. 'مائوزي تنگ' سندس قتل ٿيڻ تي هيئن لکيو، 'عظيم ٿي جائي، شاندار ٿي مئي.' هيءَ نظم شالگهائي ۾ يادگار پتلي اڳيان لکيو ويو. عبدالجبار)

ڪاتيءَ ـ ڪُني،
ڪاتيءَ ـ ڪُني اي ڪلي!
ڇا لئه ڪُٺئين؟
تو ڇا ڏنو ـ ڪاتيءَ ۾ ڇٺو؟
ماءُ جنهن توکي ڄڻيو،
صد آفرين تنهن کي چوان،
چوڏهن بهارون تو ڏٺيون، پندرهين خزان،
ڪاتيءَ ـ ڪني اي ڪلي!
خود اڏيءَ تي سر ڌري،
تو مرتبو حاصل ڪيو،
تنهنجي همت کي آفرين،
چين جي اي سورمي،
ڪاتيءَ ڪني اي ڪلي!
شانشي جي سر زمين
ناز ٿي توتي ڪري
آزاديءَ جي پنکڙي
ڪاتيءَ ـ ڪني اي ڪلي
گل جهڙي لينگري
نذر تنهنجي ڇا ڪريان؟
چند لڙڪ آهن اي ادي
ڪاتيءَ ـ ڪني اي ڪلي!
تنهنجي همت کي آفرين

مختصر ڪهاڻيءَ جو فن ۽ ارتقا

مضمون

شمس الدين عرساڻي

پڙهندڙن جا خط

تنقيد ۽

شمس الدين عرساڻي

مختصر ڪهاڻيءَ جو فن ۽ ارتقا

هن دور جو سڀ کان مقبول افسانوي فن مختصر ڪهاڻي آهي، جا جديد دور جي پيداوار آهي. دراصل مختصر ڪهاڻي انهيءَ عام رواجي آکاڻيءَ جي ارتقائي شڪل آهي، جا صدها سالن کان هر زماني ۾ انسان جو ننڍڙو نسل پنهنجي وڏڙن کان ٻڌندو اچي ٿو. ائين چوڻ به غلط نه ٿيندو ته دنيا ۾ افساني (Fiction) جي ابتدا ئي انهن آکاڻين کان ٿي آهي. اها ساڳي عام رواجي آکاڻي آهي جا جدا جدا ملڪن ۾ مختلف وقتن دوران ارتقا جون ڪيترين ئي منزلون طيءِ ڪنديرهي، تان جو اوڻيهن صديءَ ۾ يورپ ۾ موجوده 'مختصر ڪهاڻي' جي شڪل ۾ نمودار ٿي، ۽ عليحده فن جي صورت اختيار ڪيائين. آمريڪا ۽ يورپ ۾ مختصر ڪهاڻيءَ جي ترويج ۽ ترقيءَ لاءِ سازگار حالتون پيدا ٿيون، جنهن ان کي هڪ مقبول عام ادبي صنف بنايو، ۽ ادب ۾ ان کي هڪ اعليٰ مقام حاصل ٿيو.

مختصر ڪهاڻيءَ جي تعريف

مختصر ڪهاڻي، نثري افساني (Prose Fiction) جو هڪ قسم
آهي، ناول ۽ مختصر ناول (Novelehe) کان اختصار ۽ قوت تاثر سبب
امتيازي حيثيت رکي ٿي. اضافي طور پيون به ڪيترين ئي تفريحون رائج
چڪيون آهن، جن مان ڪي ته بنهه خودساخته ۽ بي قاعدي آهن،
ڪهاڻيءَ جي فني هيئت ۽ ارتقا تي غير ضروري پابندي عائد ڪن
شايد ايڊگرايلن پو ئي پهريون امريڪي ڪهاڻيڪار آهي، جنهن
ڪهاڻيءَ جي وصف بيان ڪئي آهي. سندس قول آهي ته 'مختصر
هي، جا اڌ ڪلاڪ کان وٺي هڪ ڪلاڪ يا ٻن ڪلاڪن
سگهجي. جنهنجو مطلب اهو ٿيو ته ڪهاڻي ايتريقدر مختصر
هڪئي نشست ۾ ان کي پڙهي سگهجي. ليڪن 'پو' جي
عمل آهي، ڇو جو ان ۾ فني خصوصيات جو ذڪر
ڪهاڻيءَ جي ان کان بهتر تعريف Esenwieh
جي اختصار تي زور ڏني ٿو ۽ ان سان گڏ

هو واقعات، ڪردار ۽ پلاٽ کي به ان ۾ شامل ڪري ٿو. انهيءَ کان
سواءِ هو مختلف جزن جي اتحاد کي به اهم سمجهي ٿو.

قديم ادب ۾ مختصر ڪهاڻيءَ جا اهڃاڻ

مختصر ڪهاڻيءَ Short Story * جي اوائلي هيئت نهايت سادي
هئي. اڳاٽي زماني ۾ اها عام رواجي آکاڻيءَ جي صورت ۾ هئي. جا
ڪڏهن سادي ته ڪڏهن ترڪيبي حالت ۾ انسان جي دل وندرائيندي
آئي آهي. اها ساڳي عام رواجي آهي، جا زماني جي حالات ۽ انقلاب
سان گڏوگڏ پنهنجي شڪل ۽ صورت ۾ تغير ۽ تبدل قبول ڪندي، اوڻهينءَ
صديءَ ۾ مختصر ڪهاڻي (Short Story) جي شڪل ۾ نمودار ٿي.
تنهنڪري هيءُ دور آهي جنهن ۾ مختصر ڪهاڻي ۽ عام آکاڻي جي
هيئت ۽ فن ۾ گهڻو ڪجهه فرق پيدا ٿي چڪو آهي. آکاڻيءَ کي
انگريزي ۾ Story چوندا آهن، جنهنجو بنياد لاتين ٻوليءَ جي لفظ
Historia ۾ آهي، جنهن مان معلوم ٿئي ٿو ته افسانوي مواد (Fictional
Account) جو تعلق تاريخي واقعات جي پيشڪش سان آهي. حقيقت
ڪري 'استوري' جو ابتدائي زماني ۾ تلفظ 'هي اسٽوري' يا 'ها- اسٽوري'
هو. ۽ هن وقت ٻنهي لفظن جي مختلف معنيٰ ورتي وڃي ٿي. 'اسٽوري'
مان مقصد ڪوڙو قصو ۽ 'هسٽري' مان سچو قصو (تاريخ) مراد ورتي
وڃي ٿي. جيتوڻيڪ اڳين زماني ۾ انهيءَ لفظ مان اهو قصو تصور ڪيو
ويندو هو، جنهن ۾ زماني جي تسلسل مطابق واقعات بيان ڪيا…
هجن. اها خاصيت اڄ به ڪهاڻيءَ ۽ تاريخ ٻنهي ۾ مشترڪ…
يعني جيڪو واقعو پهرين گذري ٿو، تنهنجو ذڪ…
بعد ۾ رونما ٿئي ٿو، تنهنجو ذڪر آخر ۾…
ڪهاڻي مان اها ترتيب معلوم ٿي چڪي آ…
انگريزي زبان ۾ Tale ۽ فرينچ زبان ۾…

* Short story کي سنڌيءَ ۾ اردوءَ جي…
افسانو لکيو وڃي ٿو. پر لفظ 'افسانو' انگري…
۽ معنيٰ کي تحويل ۾ آڻي ٿو. انگري…
يا مختصر ڪهاڻي چوڻ ئي درست ٿيند…
مون هن مقالي ۾ Short Story ک…
افسانو لکيو آهي.

آهي، جن پنهي جو مطلب ساڳيو آهي، يعني Orator (ڳالهه ڪندڙ) يا Teller (پنهنجي موجودگيءَ ۾ ڪا ڳالهه ٻڌائي)، سنڌيءَ ۾ ان جو هم معنيٰ ’آکاڻي‘ آهي. جنهن ۾ ڳالهه چوڻ ۽ ٻڌڻ جا ٻئي عمل هڪئي وقت ظهورپذير ٿين ٿا. اهي آکاڻيون ’مختصر ڪهاڻيون‘ (Short Stories) جي عام ماڻهن وٽ، عام رواجي آکاڻين جي فهم ۾ رائج آهن سي علمي طور وڏي اهميت رکن ٿيون. تحقيق اهي انساني تاريخ جا ڳذريل دستاويز آهن. آکاڻي انسان جي حافظي ۾ زماني جي تسلسل مطابق ڪيترائي واقعات محفوظ رکيل هوندا، جي ئي آکاڻيءَ يا ڪهاڻيءَ جي آغاز جو سبب بنيا.

انسان جي آکاڻين تحريرن ۾ ’جادوگرن جون آکاڻيون‘ به اچي وڃن ٿيون، جو مجموعو اٽڪل ٤٠٠٠ ق-م، قديم مصر ۾ لکيو ويو. ان قسم جا پيا به مجموعا عرب، هند، يوناني ۽ يهودي تمدنن جي قديم تحريرن مان لڀي سگهجن ٿا. اڪثر ڪري اهو نتيجو ڪڍيو ويندو آهي، ته بائيبل به آکاڻين يا ڪهاڻين تي مشتمل آهي، جيڪي موجوده ’مختصر ڪهاڻي‘ جي ذهني تشڪيل مطابق نهڪي بيهن ٿيون. مثال طور: ’رحم ۽ منحوس ماڻهو‘ (Ruth and Jonah) جون تحريرون يا ’گهڻ-خرچاؤ پٽ‘ (Paodigal Son) جو مثال به وٺي سگهجي ٿو. يورپ ۾ درمياني دور ۾ لٿين سجاڳيءَ واري دور جو ادب مختصر حڪايتن (Narratives) سان ڀرپور آهي، جي نثر توڙي نظم پنهي ۾ آهن خاص ڪري الهندي يورپ جي ادب، لٿين سجاڳيءَ جي دور بعد ڪيترين ئي ڪهاڻيون، قصا، رومان ۽ خاڪا پيدا ڪيا، جن مختصر نثري حڪايت واريءَ روايت کي زنده رکيو.

...ني جون اوائلي صنفون

...لي (Fiction) جي سڀ کان آکاڻي صنف، جا فني حيثيت
...رائج ٿي سا آهي ’داستان يا قصو‘، جنهن ۾ مافوق الفطرت
...ون هيون، ۽ ان جا واقعات ممڪنات جي دائري کان ٻاهر
...ن جي حقيقي دنيا ۽ انهنجي روزانه ۽ گوناگون مشغولين
...و پري جو به تعلق نه هو. رفته رفته اهڙا قصا لکيا
...ت ڪي روزمره پيش ايندڙ واقعات ۽ مسئلن جو
...مڪاني طور انساني ماحول جي عڪاسي به

ڪئي ويئي. جيئن ته عوام ان ۾ پنهنجا حقيقي مسئلا ۽ روزمره جا
واقعا ڏٺا، تنهنڪري ان قسم جو قصو بيحد مقبول ٿيو. ۽ ان جو
نالو نئي ناول رکيائون. يعني 'عجيب يا نئين شيءِ يا نئون قصو'. ان جديد
قصي جي مقبوليت سببان پراڻي نوع وارو قصو، جنهن ۾ طلسماتي ماحول
هوندو هو، سو جلدي لکجڻ بند ٿي ويو. اهڙيءَ طرح پراڻي قصي
(داستان) جي جڳهه نئين قصي (ناول) ورتي. البت ناول کان اڳ ۾
جيڪي داستان لکيا ويا، تن جي اشاعت وري ٿي، ۽ ادب ۾
انهن جو اهم مقام تسليم ٿيل آهي.

داستان جيئن ته طويل ٿيندا هئا، تنهنڪري ابتدائي دور ۾ طوالت
واري خاصيت ناول ۾ به قائم رکي وئي. فرانسيسي ۽ انگريزي ادب
۾ اهڙا ڪيترائي طويل ناول (Great Novels) لکيا ويا، جي ان دور
جي يادگار آهن. سنڌي زبان ۾ ١٩ صديءَ جي آخر ۽ ويهين صديءَ
جي شروع ۾ گهڻيئي وڏا ناول شايع ٿيا، جي هڪ کان وڌيڪ حصن
۾ ڇپيا هئا. مسٽر خوشيرام، رينالڊ جا طويل انگريزي ناول ترجمو ڪيا،
جن مان جوزف ولمٽ يا 'نوڪر جي آتم ڪهاڻي' گهڻو مشهور آهي. ٻيا
جيڪي ناول انگريزيءَ مان سنڌيءَ ۾ ترجمو ٿيا. تن مان ڪجهه نالا
هي آهن. ميري پرائس، نور آف دي حرم، نينهن نياوڻ (The Mysteries
of the Court of London) اسٽار آف نگريليا وغيره. هندي طويل
ناولن مان هيٺان ڪجهه ترجما قابل ذڪر آهن. هندو ڪٽنب، چنڊالن
جي چوڪڙي، چڙواڳ رما ۽ پروس سندري، گنگا جو ڪٽنب ۽ چندر-
ڪانتا (٤٥ جلدن ۾ شايع ٿيو) بعد ۾ ايڏي ساري طوالت کي ترڪ
ڪري، ان کي معتدل حالت ۾ قائم رکيو ويو. جنهن بعد
اجا به گهڻائي مختصر (Short) ڪيو ويو.

هن وقت دنيا جي متعدد زبانن ۾ ناول،
ناول لکيا وڃن ٿا. پر اڳي جهڙا داستان جي ض
گهڻي عرصي کان ناپيد آهن.

مختصر ڪهاڻي ۽ ناول ۾ فرق

ناول جي ظهور سان 'داستان' جو
۾ جيتوڻيڪ مختصر ڪهاڻيءَ کي ادب
آهي، ان هوندي به اهو ممڪن نه آ
سان ڪيئي انجي جاءِ والاري. انجو م

ماڳئي ادبي سطح تي ڪهاڻيءَ جو ڪڏهن به استعمال ٿي نه سگهيو، ۽ آهو سڀ ڪجهه ڪهاڻيءَ ۾ پيش ڪري نٿو سگهجي، جيڪي ڪجهه ناول ۾ ڪري سگهجي ٿو. زندگيءَ جي گوناگون پهلوئن ۽ پيچيدگين کي ڪهاڻيءَ ۾ آشڪار ڪري نٿو سگهجي. ان لاءِ ڪهاڻيءَ ۾ جا وسعت آهي، ان کان به وسيع تر دامن جي ضرورت پوي ٿي. انهيءَ کانسواءِ هڪ ڪردار جي ارتقا سان به ڪهاڻيءَ ۾ گهٽي حد تائين تعلق قائم رکي نٿو سگهجي، جو موجوده 'نثري افساني' جو هڪ اهم ترين مسئلو آهي. مثال طور جيڪو ائنا ڪارنينا (Anna Karenina) ۾ ليون جي روحاني تاريخ افشا ڪيل آهي يا رومولا (Romola) ۾ ٽٽوميليما جي اخلاقي زوال جو مطالعو ڏنل آهي، سو ڪهاڻيءَ جي ڍانچي (Frame work) ۾ سمائڻ ناممڪن آهي. انجي برعڪس، مختصر ڪهاڻيءَ ۾، اسان ساڻهن سان صرف ٿوري وقت لاءِ گڏجون ٿا، ۽ ڪين صرف مختصر تعلقات ۽ حالات ۾ ئي ڏسون ٿا. مختصر ڪهاڻيءَ ۾ صرف زندگيءَ جي ڪنهن هڪ پهلوءَ کي اجاگر ڪري سگهجي ٿو، يا ڪنهن هڪ واقعي کي پيش ڪري سگهجي ٿو، پر ناول جي فن ۾ ايتري گنجائش آهي، جو هڪ ئي وقت ان ۾ زندگيءَ جا مختلف پهلو پيش ڪري سگهجن ٿا. جيتوڻيڪ اهو سچ آهي ته ڪردار جي هڪ ئي خاص پهلوءَ تي سمورو وقت توجه ڪرڻ سان پڙهندڙ ۾ ڀرپور تاثر پيدا ٿئي ٿو.

ناول ۽ مختصر ڪهاڻيءَ جي ظاهري صورت ۾ به فرق آهي. ناول مختصر ڪهاڻيءَ کان گهڻو طويل ٿئي ٿو. مختصر ڪهاڻي تمام مختصر ٿئي ٿي، ۽ انهيءَ فرق جي بنا تي ٻنهي جا فن جدا جدا ٿي پيا آهن. مختصر ڪهاڻي مختصر هجڻ ڪري، هڪڙو تاثر پيدا ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي وڃي ٿي، ڇو ته انکي صرف هڪ ئي نشست ۾ ختم ڪيو وڃي ٿو، پر ناول کي مختلف وقتن تي پڙهڻ سان دل تي ڪيترائي اثر پون ٿا.

انهيءَ کان سواءِ اتحاد زمان ۽ اتحاد مڪان جي لحاظ کان ناول ۽ مختصر ڪهاڻيءَ ۾ فرق آهي، ڇو ته ناول نگار زمان ۽ ان جي قيد کان آزاد ٿي سگهي ٿو، ۽ سندس ميدان نهايت وسيع در ڪهاڻيڪار تي زمان ۽ مڪان جو قيد عائد ٿئي ٿو، ڇاڪاڻ مختصر وقت ۾ هڪ ئي مقام جي واقعات کي پيش ڪري ٿو.

اڻي ۽ ڊرامي ۾ فرق

هاڻي، ناول جي ڀيٽ ۾ ڊرامي کي وڌيڪ ويجهي آهي.

ٻنهي ۾ اختصار جي مماثلت سڀ کان زياده پاتي وڃي ٿي. ڪهاڻي ته هڪ ئي نشست ۾ پڙهڻ لاءِ لکي وڃي ٿي، ڊرامو به هڪ ئي نشست ۾ ڏسڻ ۽ ٻڌڻ لاءِ لکيو وڃي ٿو. اها ٻي ڳالهه آهي ته ڊرامو مسلسل ٽي چار ڪلاڪ اسٽيج تي هلندو رهي ٿو. پر ٻنهي جو مقصد هڪ ئي نشست ۾ ختم ڪرڻ هوندو آهي. انڪان علاوه ڪهاڻي ۽ ڊرامو اتحاد زمان ۽ مڪان جي لحاظ کان به يڪسان ٿيندا آهن، ۽ ٻنهي جو دائره عمل به هڪٻئي سان ملي جلي ٿو.

انهيءَ مماثلت جي باوجود به ٻنهي ۾ وڏو فرق آهي. مختصر ڪهاڻيءَ کي اسٽيج جي ڪا به ضرورت نه آهي، پر ڊرامي جي فني مظاهرن لاءِ اسٽيج جي اشد ضرورت آهي. اسٽيج جي بنا ڊرامو غيرمڪمل آهي، ۽ انجا فني نڪتا اهلِ نظر کان پوشيده رهجيو وڃن ٿا.

يورپ ۾ مختصر ڪهاڻيءَ جو ظهور ۽ ان جا سبب

اڄا ١٩ صديءَ جي شروعات ڪانه ٿي هئي، جو مختصر ڪهاڻي پنهنجي 'مخصوص هئيت' سان ادبي ميدان ۾ ظهور پذير ٿي، جنهنڪان سنجيده اديبن جو وڏو حلقو متوجه ٿيڻ لڳو. گهڻو ڪري هڪئي وقت ۾ جرمني، روس، فرانس ۽ آمريڪا ۾ مختصر ڪهاڻيءَ جا مجموعا ظاهر ٿيڻ لڳا. جرمني ۾ اِي-ٽي-ڊبليو هوف مئن (E.T.w Hoff Mann) سنه ١٨١٤ع ۽ ١٨٢١ع جي وچ ۾ پنهنجون وديشي ڪهاڻيون شايع ڪرايون. جيڪب (Jacob) ۽ ولهم گرم (Wilhelm Grimm)، عوام ۾ جيڪي مشهور قصا ۽ ڪهاڻيون هيون سي گڏ ڪري ڇپايون. جو هان لدونگ ٽيڪ (Jo Hann Ludwing Tieck) ساڳئي عرصي دوران عجيب ۽ غريب ڪهاڻيون لکيون. آمريڪا ۾ ارونگ (Irving) جي ڪتاب جي اشاعت ١٨١٩ع ۾ ٿي، جو آمريڪي مختصر ڪهاڻيءَ جي شروعات ڪري ٿو. انهيءَ مجموعي جي ٽن ڪهاڻين مان هڪ هئي، جنهنکي گهڻو ڪري آمريڪا جي پهرين ڪيو وڃي ٿو. ١٨٣٢ع ۾ ايڊ گرايلن پو (Poe) نئٿنيل هاٿورن (Nathaniel Hawthorne) ظاهر ٿيڻ لڳيون. ارونگ سان گڏ انهن ٻن صديءَ جا بهترين امريڪي ڪهاڻيون لکندڙ زمانو هو، جو ٻن روسي ليکڪن اليگز (Pushkin) ۽ نڪولائي گوگول (Gogol).

لکڻ چڏي، مختصر ڪهاڻيءَ ڏانهن رخ ڪيو، جنهن ۾ انهن جو ڌيان عام زندگيءَ جي تفصيل ڏانهن ٿيو، ۽ جن حقيقي واقعن ڪين سختيءَ سان متاثر ڪيو ٿي، تنکي هو ڪهاڻيءَ ۾ بيان ڪرڻ لڳا، جنهنڪري روسي ڪهاڻين ۽ اوائل آمريڪي ۽ جرمن ڪهاڻين ۾ وڏو فرق نمايان ٿيو، جن ۾ صرف فرضي ۽ عجيب و غريب واقعا بيان ڪيل هوندا هئا.
فرانس ۾ به ١٨٣٠ع ۾ تن لکندڙن، پراسپر ميريمي (Prosper Me'rime'e) هونوري ڊي بالزاڪ (Honore'De Balzac) ۽ ٿيوفلي گوٽيئرڪهاڻيءَ جي امتيازي روايت قائم ڪئي، جا پوريءَ صديءَ تائين قائم رهي.

الهيءَ ادبي صنف ۾ ڪهڙي غيرمعمولي خوبي هئي، جو يڪايڪ مختلف ملڪن ۾ اڪيل هڪئي وقت اندر عروج حاصل ڪيائين! ان جو سبب اهو آهي، جو انهن ملڪن جا لکندڙ ٽيڪنڪ ۽ موضوع ۾ اختلاف رکندي به انهيءَ 'مختصر نثري حڪايت'جي تشڪيل تي متفق هئا، جا بالقوته ادبي فن جي اهم صورت هجي. ۽ هو اهڙيءَ ''ادبي هئيت' لاءِ مسلسل جستجو ۽ تحقيق ڪندا رهيا، جنهن'مختصر ڪهاڻي' کي هستيءَ ۾ آندو، ۽ باقاعده هڪ ادبي صنف بنايو.

اها به حقيقت آهي ته Short Story جو علمي اصطلاح به يورپ توڙي آمريڪا ۾ گهڻو دير سان پيدا ٿيو. دراصل ١٩ع صديءَ جي پڇاڙيءَ کان اڳ اهو واضح طورۓ بار بار شايع نه ٿيو هو. سڀ کان اڳ ارونگ ١٨٢۴ع ۾ پنهنجي قسطوار شايع ٿيندڙ 'مسافر جي آڪاڻين' کي 'نراس نوجوان جون عجيب ڪهاڻيون'جو عنوان ڏنو.'ٽيڪ' پنهنجي ڀرين ڪهاڻين جي مجموعي کي تصويرون (Diemalde) سڏيو. ارونگ پنهنجي ڪهاڻين کي آڪاڻيون يا خاڪا سڏيو. 'پو' وري پنهنجي ڪهاڻين کي مضمون (Article) سڏيو. ۽ هاٿورن به ڪهاڻين کي آڪاڻيون يا خاڪ لکندو هو.

سوال ٿو پيدا ٿئي ته هڪ 'نئين ادبي هئيت' جو خيال مختص ڪهاڻي وانگر قطعي طور ان زماني ۾ پيدا چو ٿيو؟ ان جا جيڪي عا سبب بيان ڪيا وڃن ٿا، تن مان هڪ ته اهو بڌايو وڃي ٿو، ته جڏه ان يورپ ۾ صنعتي انقلاب آيو، تڏهن کان زندگيءَ جي رفتار وڌ ۽ فرصت جو وقت گهٽي حد تائين گهٽجي ويو، انڪري قدر اُنهن کي ايڏن طويل ناولن پڙهڻ جو وقت نه مليو. هرشخ مشغولين ۾ صبح کان شام تائين لڳو رهي ٿو ته هماهمي سان ٿورو وقت بچائي، ڪهاڻيون پڙهي، ذهن تي جو بار

ڪولت آهي، الڪي دور ڪري. اها ڳالهہ تہ ظاهر آهي، تہ ٿوري وقفي ۾ ناول ڪي شروع ڪان آخر تائين هرگز پڙهي نتو سگهجي، تنهنڪري گهٽ وقت ۽ ڪثرت ڪار واري زماني ۾، هڪ اهڙي قصي جي ضرورت محسوس ٿي، جيڪو مختصر هجڻ سان گڏوگڏ مڪمل هجي، جنهنڪي ٿوري وقت ۾ پڙهي ختم ڪري سگهجي ۽ پوءِ ڪنهن بہ قسم جي تشنگيءَ جو احساس نہ رهندو. اهائي ضرورت هئي، جا ڪهاڻيءَ جي ايجاد جو باعث بنجي.

ٻيو سبب اهو پيش ڪيو وڃي ٿو تہ ناول قسطوار شايع ٿيندو هو، جنهنڪري هر پرچو جڻ پنهنجي جاء تي نامڪمل هوندو هو، جا ڳالهہ منجهيل هئي. اڻويهن صديءَ ۾ معياري رسالن جو تعداد رفتہ رفتہ وڌي رهيو هو، جنهنڪري هڪ اهڙي مختصر قصي جي اشد ضرورت محسوس ٿي، جو هڪ ئي دفعي سڄو شايع ٿي وڃي ۽ پرچي ۾ ڪا بہ ڪمي نہ رهي. اها ڳالهہ نہ فقط انهن جي پنهنجي مفاد لاءِ، بلڪ پڙهندڙن جي تسڪين لاءِ بہ ضروري هئي، تنهنڪري رسالن جي ايڊيٽرن جي انهيءَ قسم جي ضرورت ۽ تقاضا، اديبن کي افساني (Fiction) جي مختصر قسم ايجاد ڪرڻ تي مجبور ڪيو، جا موجوده مختصر ڪهاڻيءَ جي شڪل ۾ ظاهر ٿي.

مٿي ڄاڻايل سببن ۾ ناول جي طوالت جو عذر ڏنو ويو آهي، جو قابل قبول نہ آهي، ڇاڪاڻ جو هن وقت 'مختصر ڪهاڻي' تمام گهڻي ترقي ۽ فروغ حاصل ڪري چڪي آهي، انجي باوجود 'ناول' اڄ بہ مقبول عام صنف آهي. ۽ هر هڪ ملڪ جا ماڻهو انڪي اهڙي ذوق ۽ شوق سان پڙهن ٿا، جنهن دلچسپيءَ سان پهرين پڙهندا رهيا آهن. رسالن جي گهرج پوري ڪرڻ جو عذر انڪري بي بنياد آهي، جو يورپ ۽ آمريڪا ۾ مختصر ڪهاڻي جي باقاعده ابتدا ١٩ع صديءَ جي آغاز سان ٿئي ٿي، ۽ الوقت جا مشهور ڪهاڻيڪار ايڊگر ايلن پو، هاٿورن اليگزينڊر پشڪن، نڪولائي گوگرل، پروفيسر ميرمي ۽ بالزڪ هئا ۽ اهي سڀئي اديب، رسالن ۽ اخبارن جي گهرج، جمهور جي تقاضائن ۽ اقتصادي مجبورين جي اثر کان بي نياز ٿي، مختصر ڪهاڻيءَ جي فن ڪ[illegible] ڏيڻ ۾ ڪوشان رهيا. هنن مان ڪنهن بہ پبلڪ جي [illegible] ۾ نہ رکي ۽ جيڪي چاهيائون ٿي سو لکيائون.

پر اهو بہ درست آهي تہ آمريڪا ۾ ان لئين ادبي [illegible] تي حمايت حاصل ڪئي. نہ فقط ادبي ذريعي (edium[illegible]

جي لحاظ کان، جنھنجي موشگافيءَ ۾ لکندڙ ابتدا کان ئي شامل ھئا، بلڪ ان جي قسم جي تحرير نين اشاعتي حالتن سان بہ مفيد ثابت ٿي. ١٨٢٦ع ۾ 'ائٽلانٽڪ يادگار' (Atlantic Souvenir) جو پھريون نمبر شايع ٿيو، جنھن 'مختصر ادبي ڪم' جي خريد فروخت لاءِ ترت بازار (Ready Market) جو اھتمام ڪيو.

ٿوري عرصي ۾ مختصر ڪھاڻي بيحد مقبول ٿيڄي وئي، ۽ انجي ڪاپي لاءِ بہ ھڪ پوري نئين مارڪيٽ وجود ۾ اچي وئي، ڇاڪاڻ جو ماھوار رسالن جا ايڊيٽر پاڻ ۾ ڇاپيڻي ۾ لڳي ويا، ۽ ھرڪو ڪوشش ڪرڻ لڳو تہ سندس پرچي جا گھڻي ۾ گھڻا صفحا مختصر ڪھاڻي سان پريل ھجن. انھن ايڊيٽرن بہ گھڻو ڪري اھو ئي خيال اختيار ڪيو ھو، جو ارونگ 'مسافر جون ڪھاڻيون' جي پيش لفظ ۾ ظرافت آميز لوع ۾ اظھار ڪيو آھي. ھو چوي ٿو: 'ھي ڪھاڻيون جيڪي سون جوڙيون آھن، سي جيڪڏھين خراب ثابت ٿيون تہ بہ اوھالڪي بلڪل مختصر ڏسڻ ۾ اينديون، ۽ گھڻي دير تائين اوھان کي بيزار نہ ڪنديون، ۽ نہ ئي ٿڪائينديون.' 'پو' انھن پرمنفعت حالات جي اھميت جو ذڪر ڪندي ظاھر ڪيو تہ مختصر ڪھاڻي 'آمريڪي مخزن جو ٻچو' آھي.

مطلب تہ انوقت جي آمريڪي جمھوريت ھن صنف جي ترقيءَ ۾ خاص حصو ورتو. رسالن جا مدير جمھوري ۽ عوامي تقاضائن جي مدنظر، مختصر ڪھاڻي جي گھر ڪندا رھيا. جنھنڪري اھڙا ڪيترا لکندڙ پيدا ٿيا، جن محض وقت جي ضرورتن کي آڏو رکي، ڪھاڻيون لکيون پر اھڙن لکندڙن جي فھرست بہ ڏگھي آھي، جي جمھور جي ذھني سطح کان بلند ٿي لکندا ھئا، انڪري 'پو' جي ڪھاڻين کي تہ ھڪ ناشر شايع ڪرڻ کان ئي انڪار ڪري ڇڏيو ھو!

حقيقت ۾ مختصر ڪھاڻي، ان عام رواجي آکاڻيءَ جي ھڪ ارتقائي شڪل ۽ تجربي جي ڪوشش آھي، جنھنجي پيدائش افسانوي ادب ۾ ھڪ تاريخي ضرورت جي حيثيت رکي ٿي. ناول جي طوالت کي ڪھاڻيءَ جي پيدائش جو سبب ٻڌائڻ يا ايڊيٽرن جي طلب يا پبلڪ جي اسرار ۽ انجي پيدائش جو سبب ٻڌائڻ، تاريخي حقائق کان روگرداني ڪرڻ جي مترادف ٿيندو. مختصر ڪھاڻي ۾ نت اوان تجربا ٿيندا رھن ٿا. سي خود انڳالھہ جا شاھد آھن تہ اھا افسانوي ادب جي ھڪ ارتقائي شڪل آھي، جنھنجي پيدائش فقط انساني فطرت جي ايجاد واري خاصيت ڪارڻ آھي. البت ايترو چوڻ بلڪل درست آھي، تہ ان وقت

جي آمريڪا جي سماجي حالتن ان فن کي مقبول ضرور بنايو. ڪنهن سنڌي مقالي ۾ پڙهيم ته 'مختصر ڪهاڻي ناول مان جنم ورتو آهي' جو رايو انتهائي غلط آهي. ۽ ارتقائي ادب کان ناآشنائي سبب ڏنو ويو آهي. قانون ارتقا جي روءِ کان ۽ انسان جي حسن تجسس سبب زندگيءَ ۾ ڪيترين ئي نت نيون تبديليون ايندڙيون رهن ٿيون، ساڳيءَ طرح ادب ۾ به وقت بوقت انقلاب ايندو رهي ٿو، ۽ افسانو به فڪر ۽ فن جي لحاظ کان نت نوان روپ اختيار ڪندو رهي ٿو. ناول ۽ ڪهاڻي، افسانوي (Fiction) جا ئي مختلف روپ آهن، جن مان هرهڪ جي ارتقا پنهنجي روءِ سوءِ علحيده نموني ۾ ٿي آهي. ممڪن آهي ته هن کانپوءِ افسانوي جو ڪو نئون روپ به ادب ۾ نمودار ٿئي، جنهنجي شڪل بابت هنوقت اسان ڪجهه به تصور ڪري نٿا سگهون.

مختصر ڪهاڻيءَ جو فن ۽ انجو مطالعو

ڪيترين ئي ڳالهيون آهن، جي هڪ مختصر ڪهاڻيءَ کي عمدو بنائين ٿيون، پر هڪ عام پڙهندڙ ڪهاڻيءَ جي محض ڪنهن هڪڙيئي دلچسپ پهلوءَ کي مد نظر رکي، مطالعو ڪندو آهي، ورنه انلاءِ گهڻنئي ڳالهين کي ڌيان ۾ رکڻو پوي ٿو. مختصر ڪهاڻيءَ جي فن جي مطالعي کانپوءِ، معلوم ٿئي ٿو ته ان جون چند نمايان خصوصيتون اهڙيون آهن، جنڪي جيترو ڪاميابيءَ سان ادا ڪبو، اوترو ئي ڪهاڻي زياده ممتاز بنبي.

مرڪزي تاثر (Central Impression)

مختصر ڪهاڻي پڙهي ختم ڪرڻ کانپوءِ، جيڪڏهين اها پڙهندڙن جي ذهن تي هڪ گهرو تاثر ڇڏي ٿي، ته ان کي واقعي ڪامياب ڇئبو. ان ادبي صنف لاءِ جي به ضروري اجزا نهرايا ويا آهن، تن ميئي مان 'مرڪزي تاثر' اهم آهي. مختصر ڪهاڻيءَ جي ڪاميابي انهيءَ ڳالهه تي دارومدار رکي ٿي، ته ان جا باقي عناصر، عمل، ڪردار ۽ ترتيب ميئي پاڻ ۾ ملي، واحد تاثر پيدا ڪري سگهن. صرف اها ئي هڪڙي صورت آهي، جنهن مان ڪهاڻيءَ جي تڪميل جو خاطر خواه لطف حاصل ٿئي ٿو، ۽ پڙهندڙ گهڻو مسرور ۽ محفوظ ٿين ٿا. اسان 'مختصر ڪهاڻيءَ خاطر ئي پڙهون ٿا، پر مرڪزي تاثر ئي آهي، بنائي ٿو. ايڊگرايلن پو، ان خاصيت جي ميئي کان اڳ

هئي. هو پاڻ به پوري طرح ان تي عمل ڪندو هو. ۽ ڪهاڻي لکڻ وقت پنهنجي سموري توجه تاثر تي ئي ڏيندو هو، جنهنکي هو پڙهندڙن جي ذهن تائين پهچائڻ چاهيندو هو، ۽ پوءِ ان جي مناسبت سان پلاٽ به گهڙيندو هو، ته ڪردار جي تخليق به ڪندو هو. مطلب ته هن وٽ پيون سڀ ڳالهيون تاثر جون پابند هونديون هيون، جنهنکي هو پهرين طيءِ ڪري ڇڏيندو هو.

هر مختصر ڪهاڻي ۾ ڪو نه ڪو تاثر ٿئي ٿو، جو بعض ڪهاڻين ۾ نمايان هولدو آهي، ته ڪن ۾ فن جي ڪچائيءَ سبب پوريءَ طرح اڀري نه سگهندو آهي. هر ڪهاڻين جي مجموعي، ۾ اسانکي تاثرات جي وڏي گونا گوني نظر ايندي آهي. ڪو ڪهاڻي ڪار طبيعت ۾ جذبو يا جوش پيدا ڪرڻ چاهيندو آهي، ۽ ڪو وري انساني فطرت يا زندگيءَ متعلق پنهنجي نظريه ڪي بيان ڪرڻ چاهيندو آهي. هاڻورن جي ڪهاڻين کي پڙهڻ سان معلوم ٿئي ٿو ته هو، گهڻو ڪري، ڪردار يا قسمت بابت ڪنهن تلخ حقيقت کي پيش ڪرڻ ۾ هر تن مصروف هوندو آهي. 'پو' وري پڙهندڙن جا جذبات لرزه انگيز مناظرن جي سحر سان اڀاري ٿو. هن جيڪي جاسوسي ڪهاڻيون لکيون آهن، تنکي پڙهڻ سان انسان جو ذهن مونجهاري ۾ پئجي وڃي ٿو.

مختصر ڪهاڻي ڪو نمايان تاثر پيدا ڪري سگهي آهي يا نه؟ انجو امتحان هن طرح سان وٺي سگهجي ٿو. ڪهاڻي پڙهي پوري ڪرڻ بعد به، ڪجهه دير تائين انجو تفصيل ذهن تي چٽو اڪريل هوندو آهي. هاڻي، ڪنهن به ڪهاڻيءَ جيڪي مجموعي تاثرات پڙهندڙ جي ذهن تي ڇڏيا آهن، تنکي هو صفائيءَ ۽ چٽائيءَ سان، مختصر الفاظن ۾ بيان ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو، مثال طور هو هن طرح سان چوندو: 'اهو برابر سماجي ظلم ۽ ناحق آهي'. 'هڙو خوشيءَ ۽ مذاق وارو واقعو تعفن آميز ماحول پيدا ڪرڻ ۾ مددگار بنيو'، 'هي بدلو واقعي خطرناڪ هو' وغيره. جيڪڏهين ڪهاڻي فني طور 'وحدت' ۾ ڪاميابي حاصل ڪئي هولدي، ته مرڪزي تاثر پڻ هڪدم ظاهر ٿي پيهندو، ۽ انجون پيون راهون، عمل، ڪردار ۽ ترتيب 'واحد تاثر' پيدا ڪرڻ ۾ مدد ڪنديون. ان ۾ لکو زائد يا پرتيءَ ڪرڻ وارا الفاظ هوندا، ۽ نه وري اهڙي بي سود گفتگو هوندي، جا اصل مضمون کان تجاوز ڪري وڃي.

مختصر ڪهاڻيءَ جو واقعو

مختصر ڪهاڻي فقط ڪنهن هڪ واقعي تي مشتمل هوندي آهي. جنهنکي ڪهاڻيڪار روزمره جي واقعات مان منتخب ڪندو آهي. ڪنهن به ڪهاڻيءَ ۾ اهڙو واقعو نه هوندو آهي، جو لئون هجي، اهيئي واقعات ۽ حادثات، جي اسان روزمره جي زندگيءَ ۾ ڏسون پيا ۽ ٻڌون پيا، سي ساڳيا ورجايل هوندا آهن. پر اسان انهن ۾ يا ته ڪا ڪشش محسوس نٿا ڪريون، يا بلڪل ٿوري محسوس ڪريون ٿا. پر ڇا آهي جو ساڳيا ئي واقعات، جڏهن مختصر ڪهاڻين ۾ اسانجي اڳيان اچن ٿا، تڏهن پوري ذوق ۽ دلچسپيءَ سان انهنکي پڙهون ٿا، ۽ لطف‌اندوز ٿيون ٿا؟ آهي اسانجي ذوق جي تسڪين به ڪن ٿا، ته ساڳي وقت اسانجي جذبات کي به برانگيخته ڪن ٿا.

حقيقت هيءَ آهي ته عام رواجي انسان به جڏهن ڪنهن واقعي کي بيان ڪري ٿو، تڏهن پنهنجي فڪري عقيدن ۽ جذبن کي ان ۾ شامل ڪري ٿو. ڪهاڻيڪار ته بهرحال هڪ غير معمولي انسان ٿئي ٿو، جنهنکي فنڪار جي نالي سان سڏجي ٿو. هنجا جذبات انهايت ئي لطيف ٿين ٿا. حساس طبع به ٿئي ٿو. اجتماعي شعور به جاڳيل هوندو اٿس. نظر به تيز ٿيندي اٿس، جنهنڪري هو واقعي جي تهه تائين لهي ويندو آهي، ۽ ان جي سماجي اسبابن يا نفسياتي الجهنن کان هو باخبر ٿي وڃي ٿو. اهوئي سبب آهي، جو جڏهن واقعو هڪ فن پاره (ڪهاڻي) جي صورت اختيار ڪري ٿو، تڏهن ان ۾ فنڪار جو ادراڪ، احساس، تاثر، تخيل، جذبو، مشاهدو، ذهانت، خلوص ۽ درد شامل ٿي وڃن ٿا، جنهنڪري اسانکي ڪهاڻي جي هر شيءِ غير معمولي نظر اچي ٿي.

ڪهاڻيءَ جي تحريڪ ۽ پلاٽ (Action & Plot)

’خام مواد‘ کي گڏ ڪرڻ سان، ڪهاڻيءَ ۾ تحريڪ شروع ٿي وڃي ٿي، ۽ پڙهندڙ جي سامهون مختلف واقعا، مختلف انداز ۾ نمودار ٿين ٿا هر ڪهاڻي لوڙيس ڪنهن خاص مقصد کي مدنظر رکي، ڪنهن خاص ڪهاڻيءَ لکڻ کي هٿ ۾ کڻندو آهي، جنهن کان هو گهڻو متاثر هوندو آهي. اهوئي سبب آهي، جو هو اهڙن واقعات جي چونڊ ڪندو آهي، ۽ انهن کي ترتيب ڏيندو آهي، جن مان هڪ اهڙو موثر تاثر ظاهر ٿي سگهي، جو هو پڙهندڙ جي ذهن تائين رسائڻ چاهي.
جيڪر ڪهاڻيڪار جي منشا سچي پچي زندگيءَ متعلق ڪ
پيش ڪرڻ هوندي آهي، ته پوءِ هو ڪن مثالي حادثن جي

آهي، انهن کي اهڙي انداز سان پيش ڪندو آهي. جيئن اهي اصل يا حقيقت مطابق لڳن.

ڪهاڻي حقيقت پسندانه هجي، يا محض روماني هجي، پر پڙهندڙ في الحال، ٿوري وقت لاءِ، ان ڳالهه جو قائل ضرور ٿئي ته ڪهاڻيءَ ۾ جيڪي واقعا پيش ڪيل آهن، سي اصلي يا حقيقي آهن. ڪهاڻيءَ ۾ واقعا ڪٿي قياسي به بيان ڪيا ويا هجن، اهي پڙهندڙ کي ضرور حقيقي نظر اچن، ڇاڪاڻ ته فقط اها ئي صورت آهي، جو ڪهاڻي جاذبِ توجه ۽ دلڪش بڻبي، ۽ پڙهندڙ پڙهڻ جي 'ڌن' ۾ لڳو رهندو. ڪهاڻيءَ جي انهيءَ خوبيءَ کي جنهن ۾ واقعات حقيقي نظر اچن Verisimilitude ڇئبو آهي. انهيءَ خوبيءَ ۾ ڪاميابي حاصل ڪرڻ لاءِ مختلف طريقا ڪم آڻبا آهن. ڪي ڪهاڻيڪار پلاٽ ۾ نه، بلڪ ڪهاڻيءَ جي پين اندروني حصن، ڪردار ۽ ترتيب وغيره ۾ پنهنجي استادانه استعمال سان ساڳي خوبيءَ کي نڀائيندا آهن، ۽ واقعات جي حقيقي هجڻ جو احساس ڏياريندا آهن. پر مصنف جو سهڻو طريقو اهو چئبو، جنهن ۾ هو حڪايت کي اهڙي ته وضاحت ۽ صفائيءَ سان لکي، جو پڙهندڙ ڪردار جي هر حرڪت کي سمجهي وڃي، جا ڪيس ڪم ڪرڻ لاءِ اڀاري ٿي ۽ هو سچ پچ اهي واقعا ڏسي ۽ ٻڌي سگهي.

شروع کان ئي جيئن ڪهاڻيءَ ۾ واقعا ٿيندا رهندا آهن، تيئن پڙهندڙ به لازمي طور انهن سان ڪهاڻيءَ جي نتيجي جو اندازو لڳائڻ جي ڪوشش ڪندو آهي، ۽ ڪيترا ان شش و پنج ۾ سمورو وقت مبتلا رهندا آهن. ڪهاڻيڪار واقعن کي ڊراماڻي انداز ۾ پيش ڪندو آهي، ۽ پڙهندڙن جي دل ۾ هڪ قسم جو اضطراب ۽ هيجان برپا ٿي ويندو آهي. ۽ اها ئي ڪيفيت آهي جا ڪيس مجبور ڪري ٿي ته هو ڪهاڻيءَ کي پڙهندو رهي، ۽ حالات کان آشنا ٿيندو رهي.

بهرحال هر ڪنهن ڪهاڻيءَ ۾ تحريڪ ضرور ٿئي ٿي، جا اڪثر حادثات جي تسلسل تي مشتمل هوندي آهي. اها ئي تحريڪ اڳتي هلي، 'پلاٽ' جي صورت وٺي ٿي. پلاٽ جو بنياد ان ڳالهه تي دارومدار رکي ٿو، ته ٻن مخالف طاقتن جي وچ ۾ ڪشمڪش يا تصادم ٿئي. ۽ اهو اهڙي ته مساوي ميزان ۾ هجي، جو پڙهندڙ جي دل ۾ ڪهاڻيءَ جي نتيجي بابت يقيني شبهو جاڳي. ڪهاڻيءَ ۾ جا ڪشمڪش هوندي آهي، سا هروڀرو ائين نه آهي ته ڪا ٻن ڌرين جي وچ ۾ جسماني زورآزمائي هجي، بلڪ ٻن نظرين ۽ ٻن رجحانن جي وچ ۾ روحاني ۽ دماغي ٽڪر

۽ ٿي سگهي ٿو، ۽ آهي ۽ هڪٻئي جون مخالف طاقتون بنجي سگهن ٿا. اسانجي ڪيترين ڪهاڻين مان گهڻيون خالص نفسياتي آهن. ڪهاڻيءَ ۾ جي ۽ وارداتون رونما ٿين ٿيون، سي يا ته انسان جي اندر جي تبديليءَ سبب هونديون آهن، يا ته وري فقط ڪردارن جي روش ڪري ٿينديون آهن. اها حقيقت آهي، ته ڪشمڪش دماغي هجي يا روحالي، هر ڪهاڻيءَ ۾ اها ئي هڪڙي شيءِ آهي جا اسانکي سموري وقت پڙهڻ ۾ مشغول رکي ٿي. ۽ جڏهن ڪشمڪش پوري ٿيندي ته ڪهاڻي تمام جلدي اختتام تي پهچي ويندي.

پلاٽ ۾ هڪ جڳهه تي اهڙو نقطو ۽ تغير (Turning Point) ايندو آهي، جتان ڪهاڻيءَ جي خاتمي بابت پيش بيني ڪري سگهبي آهي. انکي نقطہ عروج يا منتها (Climax) چئجي ٿو، جا ڪهاڻيءَ جي نمايان خصوصيت آهي. مٿين سيني شين کان علاوه پلاٽ ۾ تذبذب (Suspense) جو هجڻ ۽ ضروري آهي. تذبذب ئي عنصرن جو مرڪب آهي—هڪ ڪشمڪش جي نتيجي بابت بياعتباري پيدا ٿيڻ، ۽ ٻيو ته ڪهاڻيءَ جي نتيجي ۾ بيحد دلچسپي پيدا ٿيڻ. هاڻي جيڪڏهين پڙهندڙ کي ڪهاڻيءَ متعلق يقين ويهي وڃي ٿو ته اڳتي هلي، ههڙيءَ طرح سان ختم ٿيندي، يا هو آنجي نتيجي بابت متفڪر نه ٿو ٿئي. ته پوءِ، ان حالت ۾ چئبو ته پلاٽ ۾ تذبذب وارو عنصر (Suspense) انتهائي ڪمزور آهي. ڪهاڻي لکندڙ کي گهرجي ته هو مخالف طاقتن جي برابري اهڙي نموني رکي، جو پڙهندڙ کي نتيجي بابت يقين پيدا ٿي نه سگهي، ۽ هنجي دلچسپيءَ کي اهڙيءَ طرح اڳيان وڌائي، جو سندس سموري توجہ ڪهاڻيءَ جي نتيجي ۾ چڪجي وڃي.

'مختصر ڪهاڻي' جي تحريڪ جي ڪامياب هجڻ جو اندازو هيٺين ڪجهه سوالن جي جواب ڏيڻ سان لڳائي سگهجي ٿو. ڇا ڪهاڻي جا سڀئي حادثا مرڪزي تاثر پيدا ڪرڻ ۾ مدد ڪن ٿا؟ ڪهاڻيءَ جو اختتام منطقي طور صحيح آهي؟ واقعات پڙهڻ سان اهي حقيقي معلوم ٿين ٿا؟ اهي صاف بيان ڪيل آهن؟ ڪهاڻيءَ ۾ حقيقي پلاٽ آهي؟ جيڪڏهين ها ته پوءِ ۽ مخالف طاقتون ڪهڙيون آهن؟ تذبذب واري عنصر کي ڪاميابيءَ سان نڀايو ويو آهي؟ جيڪڏهين انهن سوالن جا جواب پڙهندڙ وٽ گهڻي ڀاڱي انڪاري آهن، ته پوءِ چئبو ته 'تحريڪ' لحاظ کان ڪهاڻي ڪمزور آهي. ممڪن آهن ته اجا ۽ خوبيون هجن، پر اهي وري ڪهاڻيءَ جي ٻين ٻن سگهي.

ڪردار ۽ فني ترتيب جي ڪاميابيءَ ڪري پيدا ٿيون هونديون.

ڪردار

ڪردار ڪهاڻي جو اهم جزو آهن، جنکي اهڙي طرح سان نباهڻ گهرجي، جو حقيقي انسان معلوم ٿين. جيستائين ڪردار جيئرا جاڳندا انسان ڏسڻ ۾ نہ ايندا، تيستائين اهي پڙهندڙ جي دل ۾ ڪا بہ مستقل جڳهہ حاصل ڪري نہ سگهندا.

جيئن ڪهاڻيءَ جي تحريڪ ۾، هڪ سنو لکندڙ 'مرڪزي تاثر' کان گهڻو اثر وٺي ٿو، تيئن ڪردارن جي صورت گري ۾ بہ هو ساڳي 'مرڪزي تاثر' کي ڌيان ۾ رکي ٿو، جيڪو هو پيدا ڪرڻ چاهي ٿو. جيڪڏهين مصنف جي منشا آهي تہ سندس ڪهاڻيءَ جو سڀ کان اهم خيال، يا مکيہ منصوبو فقط ڪردارن جي اردگرد ڦرندو رهي، تہ پوءِ ڪيس ڪهاڻيءَ جي باقي جزن، تحريڪ ۽ ترتيب کي ڪردارن جي ماتحت رکڻو پوندو، ۽ هن کي پنهنجي ڪهاڻيءَ کي ابتدائي طور هڪ 'ڪردارن جو خلاصو' بنائڻو پوندو. جيڪڏهين 'مرڪزي تاثر' زندگيءَ بابت هڪ عام حقيقت آهي، تہ پوءِ ليکڪ خاص ۽ نشانده فردن (Marked Individual) جي بدران، پنهنجي ڪردارن ۾ عام انسانن کي نمائندگي ڪرڻ لاءِ اهڙيءَ طرح شامل ڪندو، جهڙيءَ طرح هو پلاٽ جي لاءِ اهڙن واقعات جي چونڊ ڪندو آهي، جي عام طرح سان روزمره جي زندگيءَ ۾ پيش ايندا رهن ٿا. اهڙيءَ صورت ۾ هو پڙهندڙن جو ڌيان پنهنجي ڪردارن جي فقط انهن خد و حال ۽ خصوصيتن ڏانهن ڇڪائيندو، جي سيني درجي جي ماڻهن ۾ مثالي (Typical) آهن.

جيئن تہ مختصر ڪهاڻيءَ کي لازمي طور تي مختصر رکڻو آهي، تنهنڪري ڪردارن جي گفتگو، تعريف يا خاڪي کي بہ طويل ٿيڻ نہ ڏجي. جيڪي بہ تي جملا ڪردار پيش ڪرڻ لاءِ ڇڏجن، تن ۾ هنجو وضاحت سان بيان ڪجي ۽ سندس نقش و نگار کي چمڪائجي. هڪ خداداد قابليت وارو ليکڪ اڪثر ڪري ڪردارن جي عمل دوران، انهن جو نقش ڪيندو آهي. جنهنڪري جيئن ئي ڪهاڻي اڳتي وڌندي رهندي آهي، تيئن پڙهندڙ جي ذهن ۾ ان بابت ڪيترا خيال ۽ تصور پيا پيدا ٿيندا آهن، بلڪل اهڙيءَ طرح سان، جيئن هو حقيقي زندگيءَ ۾ ڪن ماڻهن کي مختلف ڪم ڪندي ڏسي غور ڪندو آهي تہ آهي ڇا ٿا چون ۽ ڇا ٿا ڪن. مطلب تہ ڪردار نگاريءَ جو ڪهڙو بہ طريقو اختيار

ڪيو وڃي، پر ڪردار حقيقي ۽ واقعي معلوم ٿين. ڪردارن جو طرز عمل بلڪل فطري نظر اچي. پڙهندڙن ۾ يقين پيدا ٿئي ته اهڙي ماحول ۾ ڪردار فقط اهوئي ڪري سگهيا ٿي، جيڪي انهن ڪيو. يا اهڙي فضا ۾ فقط اهيئي واقعا رونما ٿي سگهن ٿا، جيڪي پيش ڪيا ويا.

مختصر ڪهاڻيءَ ۾ پڙهندڙ جا گنڀير خيالات ۽ توجهات، فقط تڏهن هڪ هنڌ جمي سگهن ٿا، جڏهن ڪردارن جي پيشڪش استادانه ٿئي ٿي، جن ۾ ڪردار جي رد عمل ۽ مدافعت جو ته، تائين تجزيو ڪيل هوندو آهي. اهڙيون ڪهاڻيون اساڄي السالي فطرت جي ڄاڻ ۾ واڌاري جو باعث بنجن ٿيون.

مختصر ڪهاڻيءَ جي فني ترتيب (Setting)

فني ترتيب ذاتهن پڙهندڙ جو توجه شاذ و نادر ٿئي ٿو. فني ترتيب ڪهاڻيءَ جي ڪاميابيءَ جو جيتوڻيڪ مکيه وسيلو ته نه آهي، تڏهن به نهايت اهم جزو آهي. هنجو مقصد آهي ته ڪهاڻيءَ جي مختلف جزن ۾ هڪ خاص قسم جو فطري ربط هجي. ان لحاظ کان ڪهاڻيءَ جي تحريڪ، پلاٽ، ڪردار، ماحول ۽ منظر ۾ هڪ ترتيب ۽ تنظيم ضروري آهي. ڪهاڻيڪار لاءِ ضروري آهي ته هو انهن سڀني جزن کي هڪ فطري انداز ۾ هڪٻئي سان پيوست ڪري، ۽ اهڙيءَ طرح سان ڪثرت ۾ وحدت جو جلوو پسائي.

مختصر ڪهاڻيءَ جا ٻه قسم اهڙا آهن، جن ۾ ڪهاڻيڪار کي فني ترتيب تي گهڻو زور ڏيڻو پوي ٿو. هڪ ته مڪاني رنگ واريون، جن ۾ ملڪ جي ڪنهن هڪ خطي جي مرغوب ۽ دلچسپ خاصيتن جو عڪس هوندو آهي، ۽ منجهن خاص حالات ۽ واقعات اهڙا هوندا آهن، جي محض ڪنهن خاص مقام ۾ ئي وقوع پذير ٿيندا آهن. ٻيو ته مدت واريون ڪهاڻيون (Period Stories)، جي آڳاٽي زماني متعلق هونديون آهن، جن ۾ فقط اڳئين دور جي ڪن واقعن کي دهرايل هوندو آهي. اهي ڪهاڻين جا ٻئي قسم انهن عام رواجي ماڻهن کان مختلف آهن، جن ۾ اهڙا حادثات ۽ واقعات هوندا آهن، هرڪنهن زماني ۾ ڪنهن به ملڪ ۾ پيش اچي سگهن ٿا.

ڪهاڻيءَ جي فني ترتيب ۾ جا ڳالهه قابل ذڪر آهي سا آهي حسنِ اسلوب. اسلوب جي نزاڪت به فني ترتيب کي بلند ڪري ٿي. لطيف زبان ڪهاڻيءَ ۾ جادوءَ جو ڪم ڪري ٿي ۽ ناظرين جي دلچسپيءَ

ڪي برقرار رکي ٿي.

جنهن ڪهاڻيءَ ۾ سڀئي جزا ڪاميابيءَ سان لاڳو ٿيل هجن، تحريڪ موزون ۽ پلاٽ فطري هجي، ڪردار نگاري بلند هجي، منظرنگاري حسين ۽ ماحول جي عڪاسي صحيح هجي، پر ان هوندي به ان ۾ حسن ۽ لطافت جي ڪمي محسوس ٿئي، ته ان حالت ۾ چئبو ته سمجهاڻيءَ جي فني ترتيب جي ڪمي آهي. الڪري فني ترتيب کي گهڻي غور ۽ فڪر سان انجام ڏيڻ گهرجي.

انفراديت ۽ طرز ادائيگي (Individuality & Style)

مسلسل مشق ڪرڻ سان هڪ فرد سٺو ڪهاڻي ڪار بنجي سگهي ٿو، پر منفرد انداز تحرير ئي آهي. جو هڪ مصنف کي عظيم بنائي ٿو. مصنف کي ضرور بضرور پنهنجو مميز طريقو (Distinctive Touch) هئڻ گهرجي. پلي ته هنڪي ڪهاڻيءَ لکڻ لاءِ دلپسند ماحول ميسر هجي، ۽ انساني گروهن ۽ مختلف مقامات سان ڪيس گهڻي ڪان گهڻا واقعات بآساني حاصل ٿيندا هجن، پلي ته هنڪي زندگي متعلق شخصي لظريو هجي، جنهنکي هو مختلف ڪهاڻين ۾ دهرائيندو رهي، پر اهڙي خاصيت جا هڪ ليکڪ جي ’ادبي ڪم‘ ۽ ٻين ’ادبي ڪمن‘ جي درميان پيدا ڪري ٿي، سا فقط ان جي طرزادا آهي. يعني طرزادائيگي آهي، جنهنجي وسيلي اسان ڪنهن ادب پاره کي پڙهي، يڪدم انجي خالق جي شناخت ڪري سگهون ٿا.

طرزادا بابت ائين ڪٿي چئجي ته هرهڪ انسان جو لفظن کي استعمال ڪرڻ، ۽ انهن کي جملن ۽ بيانن جي شڪل ۾ ورڇڻ جو پنهنجو پنهنجو طريقو آهي، ته اهو بلڪل درست ٿيندو. هر فرد جي طرزادا به اهڙيءَ طرح ذاتي يا شخصي آهي. جهڙي طرح هر ڪنهنجي ڳالهائڻ جو لب ۽ لهجو جدا جدا آهي. طرزادا جي تشريح ڪرڻ ۽ الڪي ڪليءَ طرح سمجهائڻ به مشڪل آهي، پر هيٺيان ڪجهه سوال آهن، جنجي جواب ڏيڻ سان مصنف جي طرزادا تي روشني پئجي سگهندي.

جا هن پنهنجي تحرير واللڪائي واري انداز Leisurey Fashion ۾ لکي آهي؟ جنهنجي پڙهڻ سان ائين معلوم ٿئي ته هو شام جو فرصت واري وقت ۾ ڪنهن سان بي تڪلف گفتگو ڪري رهيو آهي، يا گپ شپ هڻي رهيو آهي، يا وري ائين سمجهه ۾ اچي ته هن پنهنجي ذاتي ڳالهين کي اهڙيءَ طرح مختصر انداز ۾ بيان ڪيو آهي، چڻ ته هو

پنهنجي روزمره واري شغل ۾ مشغول آهي. ڇا اوهان لکندڙ جي شخصيت کان باخبر آهيو، ته هو ڪهڙي ريت اوهان سان مخاطب آهي؟ ڇا هو پنهنجي ڪهاڻي اوهانکي سڌيءَ سنئون بيان ڪري ٻڌائي پيو؟ ڇا هو مفهوم کي واضع ڪرڻ لاءِ سنجيده ۽ متين الفاظ ڪم آڻي ٿو، يا رعب ۽ ضابطي سان ڳالهائي ٿو؟ يا هو خوش دليءَ ۽ خوش طبعيءَ واري زبان مان لطف اندوز ٿئي ٿو؟ ڇا هڪڙي ڳالهه کي چڱي ڀلي ڳالهه ڪي ڪٿڻ (Conversation) جو انداز سندس بيان ۾ ملي ٿو؟ ڇا ان سان طبع جي جولاني، لذت يا مزو محسوس ٿئي ٿو؟

هڪ ليکڪ جي طرزادا کي ڪهڙيون ڳالهيون منفرد بنائين ٿيون، تنهنجي ڄاڻ ڪان سواءِ ٿي اوهان متين سوالن ۽ الهن جهڙن ٻين ڪيترن سوالن جا جواب آساليءَ سان ڏئي سگهو ٿا. جيڪڏهين اوهين مصنف جي لکڻ جي وضع ۽ ڍلگ ڏانهن غور سان پورو پورو توجه ڪري پوري اطمينان ۽ يقين سان هنن سوالن جا جواب ڏيندا، ته اوهالجي احساس ۽ خيال ۾ 'طرزادا' بابت هڪ يقيني تصور پيدا ٿيندو، جنهنجو هوندڻ مڪمل خاڪو ڪيڻ نهايت مشڪل آهي.

سنڌي ڪهاڻيءَ متعلق

پوري وثوق ۽ يقين سان چئي سگهجي ٿو ته سنڌي ڪهاڻيءَ هن وقت گهڻي ترقي ڪئي آهي. مولکي ياد آهي ته ڪجهه سال اڳ جمال ابڙي، غلام رباني، بشير موريائي، سراج، رشيد ڀٽي ۽ شيخ حفيظ جا ناﻻ دل تي اڪريل هئا. جن جون ڪهاڻيون معياري هولديون هيون. افسوس آهي جو انهن مان سواءِ هڪ ڪن جي، باقي ڪهاڻيڪارن جون ڪهاڻيون گهڻي عرصي کان ظاهر نه ٿيون آهن. ائين ڪئي چئجي ته هنن تخليقي عمل ڇڏي ڏنو آهي. الڪري آءٌ چولدس ته اسان الهن چند 'شاهڪار ڪهاڻين' پڙهڻ ڪان محروم رهجي وياسون، جي هونه انهن ڪهاڻيڪارن جي مستقل ذوق، مسلسل مشق، رياض ۽ مطالعي سان وجود ۾ اچن ها. ڪاش هو وري لکڻ ڏالهن توجه ڪن!

پر هاڻي حالتون اڳي کان گهڻو بدليل آهن. هاڻي ڪافي جوان ڪهاڻيڪار ميدان ۾ آيا آهن، جنکي فن سان روحالي لڳاءُ ۽ ازلي دلچسپي آهي. هنن ٿوريءَ مدت ۾ سٺيون ڪهاڻيون پيش ڪيون آهن. جيڪڏهين انهيءَ فن سان سندن ساڳيو ئي تعلق رهيو، ته مستقبل ۾ ضرور منجهائن ڪي وڏا 'ڪهاڻيڪار' ثابت ٿيندا. هن وقت نه فقط مختصر ڪهاڻيون بلڪ طويل مختصر ڪهاڻيون به نظر اچڻ لڳيون آهن،

جي تورو وقت اڃي ته بلڪل نه هيون. موجوده وقت ۾ جيڪي به نوجوان ڪهاڻيڪار ان ميدان ۾ سرگرم عمل ڏسجن ٿا ۽ جي ان صنف کي ترقي وٺائڻ ۾ ڏينهن رات ڪوشان آهن، تن ۾ آغا سليم، سوهن ڪلپنا، غلام نبي مغل، علي بابا، نظير شيخ، عبدالقادر جوڻيجو، شوڪت راهي، غالب لطيف، طارق اشرف، حميد سنڌي، نسيم احمد ڪرل، ثميره زرين، آسر جليل ۽ ٻيا پيش پيش آهن.

انهيءَ ڪانسواءِ 'روح رهاڻ'، 'سهڻي' ڪتابي سلسلو ۽ ٻين رسالن ۾ وقت به وقت، نون فنڪارن جون تخليقون شايع ٿينديون رهن ٿيون. ڪن ڪهاڻيڪارن جون جيتوڻيڪ اهي ٿوريون تخليقون آهن. جي پڙهندڙن جي اڳو آهن، تاهم انهن ۾ هڪ قسم جي حيرت انگيز فني پختگي پاتي وڃي ٿي. اهڙن نون ڪهاڻيڪارن جي نالن جي فهرست به ڏکي آهي. يقين سان چئي سگهجي ٿو ته 'سنڌي ڪهاڻيءَ' جي مستقبل جون اميدون انهن سان وابسته آهن.

سنڌي ڪهاڻيءَ ايتري ترقي ڪئي آهي، جو هاڻي اسان نهايت ديانتداريءَ سان ان تي تنقيد ڪري سگهون ٿا. الڪي وقت جي هڪ اهم تقاضا سمجهڻ گهرجي. اسانکي ڪپي ته ڪهاڻيءَ جي مسلسل ارتقا ۽ فني لوازمات ۽ اصولن کي مد نظر رکي، سنڌي ڪهاڻيءَ جي فن جو مطالعو ڪريون، ۽ ڏسون ته ڪامياب سنڌي ڪهاڻين جون مجموعي خصوصيتون ڪهڙيون آهن، يا انهن سڀني ۾ ڪهڙيون مشترڪ خوبيون آهن، جي الڪي ٻين زبانن جي ڪهاڻين کان ممتاز بنائين ٿيون؟ يا ٻين زبانن جون اهي ڪهڙيون خوبيون آهن جنکان سنڌي ڪهاڻي اڃا وانجهيل آهي؟ سنڌي ڪهاڻيءَ جي هر فني پهلو مثال طور تحريڪ، پلاٽ، ڪردار، ترتيب، قصه گوئي جي طريقن، سرخي يا عنوان، تمهيد، موضوع ۽ مقاصد ۽ ٻين جي خوبين ۽ خامين تي تنقيدي بحث جي ضرورت آهي. سنڌي ڪهاڻيءَ تي مجموعي انداز جي تنقيد بعد، هرهڪ ڪهاڻيڪار جي فن جو علحيده علحيده تجزيو ڪيو وڃي ته بهتر ٿيندو. ائين ڪرڻ سان هرڪو پنهنجي فن جي بلندين ۽ پستين کان چڱيءَ پر واقف ٿي سگهندو. پر شرط آهي ته اها تنقيد تعميري قسم جي هجي، ان ۾ ادب جي ڀلائيءَ جو جذبو شامل هجي ۽ تخريبي عناصرن کان پاڪ هجي. تنهن ڪانسواءِ فقط اهڙا نقاد ان سلسلي ۾ قلم کڻن، جنکي هن فن تي دسترس هجي، ۽ مغرب جي مختصر افساني (Short Fiction) ۽ هندو پاڪ جي سڀني زبانن جي ڪهاڻين جو اڪثر بيشتر مطالعو ڪيو هجين.

اورينٽ ۾ رهو - اورينٽ ۾ کائو

حيدرآباد ۾ اوهان جي پنهنجي
بهترين مڪمل ايئر ڪنڊيشنڊ

هوٽل اورينٽ

امتيازي نشان
امتيازي هوٽل جو

معياري رهائش، عمده، لذيذ ۽ صحت بخش
کاڌن جي لحاظ کان دنيا جي ممتاز
شخصيتن کان خراج حاصل ڪيو آهي

سهڻا ڪتاب ڇپائڻ لاءِ 'ادبِ نو' جو نالو ضمانت آهي.

ادب نو پرنٽنگ ايجنسي

جي معرفت پنهنجا ڪتاب ڇپرايو

سهڻي ڪتابي سلسي جا ٽائيٽل **عاشق حسين** جا ناهيل آهن، اوهين
اسانجي معرفت سهڻا ٽائيٽل ڊزائين ٺهرائي سگهو ٿا.

ڇپائي ٽائيٽل ڊزائين بلاڪ

اسين هرطرح اوهانجي مدد ڪنداسين

'ادبِ نو' پرنٽنگ ايجنسي

F/45-750، ويسٽ ڪچا، حيدرآباد، سنڌ

تنقيد ۽ رايا

ساٿي اوهانجي هن حق لاءِ سدائين ورڃندس، تہ اوهين مون سان اختلاف راءِ ڪري سگهو.
— واليٽر

● نهايت ٿوري وقت اندر اوهان 'سهڻيءَ' ڪتابي سلسلي ذريعي جيڪا سنڌي ادب جي بي پناه خدمت پئي ڪئي آهي، انهيءَ تي سنڌ خواه هند جو سنڌي فخر ڪري سگهيٿو. دلي دعا آهي تہ انهيءَ ڏس ۾ اڃا بہ ترقي ڪندا رهو. اوهان پنهنجي بي باڪ قلم سان غافل ۽ سٽل سنڌيءَ کي بيدار ڪيو آهي ۽ پنهنجي سنڌيءَ مادري زبان سنڌيءَ لاءِ مناسب حب ۽ چاهہ پيدا ڪيو آهي. منهنجي طرفان مبارڪون قبول پون. وقت جي تقاضا آهي تہ اسان پنهنجي زبان کي صحيح ۽ سالم رکون ۽ کيس بگاڙڻ کان باز اچون. هيءَ اسانجو فرض آهي. جڏهين اسانجي ٻولي هڪ مڪمل ۽ زنده زبان آهي تڏهين اهو ڏسي ارمان ۽ افسوس ٿيندو آهي، تہ اسانجا اديب کيس سينگارڻ ۽ سنوارڻ بدران هرو ڀرو هندي، فارسي ۽ عربي اکرن سان کيس بدزيبو پيا بڻائين، جيئن پڙهندڙ اجايو بار ۽ مونجهارو کيس محسوس ڪري. لاشڪ اسان پنهنجي دائري اندر هندستاني ۽ پاڪستاني آهيون، ليڪن انهيءَ جو هرگز هرگز اهو مطلب نہ آهي تہ هرو ڀرو هنديءَ ۽ اردوءَ جي عشق سببان پنهنجي سنڌيءَ سنڌي جو گلو گهٽي ڇڏيون، سليس ۽ مناسب سنڌي اکر ڇڏي اجايا سجايا غير سنڌي اکر استعمال ڪري پنهنجي قابليت جو ڍنڍورو ڏيون. هيءَ ادب دوستي نہ، پر ادب دشمني آهي، سنڌيءَ ۽ سنڌيت سان غداري نہ تہ بيزاري ضرور آهي. ڪاش اسانجا اديب انهيءَ ڏس ۾ عملي قدم کڻي موزون ۽ مناسب سنڌي استعمال ڪري ڌارين اکرن کان پرهيز ڪن. جيئن سنڌ ۽ ڀارت جي سنڌيءَ ۾ ڪو خاص فرق نہ رهي ۽ پڙهندڙ ڪو بہ بار ۽ بوجهہ محسوس نہ ڪري. ساڳئي وقت اسانجي پبلشرن مٿان پڻ وڏيون جوابداريون آهن. جيڪڏهين هو ايمانداريءَ سان محسوس ڪن ٿا تہ ليڪن خواه اديبن پنهنجي مواد ۾ هرو ڀرو غير سنڌي لفظ وٺي استعمال ڪيا آهن، تہ هو انهيءَ جاءِ تي مناسب سنڌي اکر ڪم آڻين. هيءَ ادب سان ڇيڙڇاڙ نہ، پر ادب کي بگاڙڻ کان بچائڻ جو صحيح طريقو ٿيندو.

۽ نتيجي طور اديب صاحب پڻ آئينده لاءِ ڪوشش ڪري سليس ۽ مناسب سنڌي اکر استعمال ڪندا. سهڻي سلسليوار نمبر ١٢ ۾ ڏنل لسيم احمد ڪرل صاحب جي ڪهاڻي 'ٻاڪ جو ڪرڙو' بيحد پراثر آهي. موجوده نظام تي هڪ طنز ۽ گهري چوٽ آهي. اڄ ڪلهه قانون ۽ قاعدي جي آڙ ۾ نه معلوم ڪيترا گناهه ۽ جرم پيا ٿين ۽ قانون مظلوم جي مدد بدران ظالم جا هٿ پيو مضبوط ڪري. سيٺ ڪريم جهڙا ٻڪايل ٻگهڙ سوين هزارين نه بلڪ لکين آهن. سهڻي نمبر ١١ ۾ شايع ٿيل غلام نبي مغل جي 'جي رلن ٿا پرينءَ ڪاڻ' هڪ واهيات ۽ چالو ڪهاڻي آهي. شايد غلطي وچان اچي ويئي آهي. عنوان پڻ نهايت غلط ۽ غير مناسب آهي. البت عنوان 'شڪار' هجي ها ته ڪجهه ٻي ڳالهه هئي. پرين ۽ محبوب جو ته هٿ پاڇو به ڪونهي. فقط حرص ۽ لفس پروري آهي. ڪاليج جو شاگرد 'سعيد' جيڪو قوم ۽ ملڪ جو هڪ هونهار فرد آهي، پنهنجي علم ۽ فرض کان بي لياز ٿي رولاڪن ۽ آواره موالين وانگر وتي ٿو ڪنهن شڪار واسطي ڳاسون هڻندو ۽ هوڏانهن هڪ شادي شده عورت 'محموده' پنهنجي عزت آبروءَ ۽ جوابدارين کي طاق تي رکي سعيد جي ٿوريءَ ڪوشش تي رجيو ميڻ ٿيو پوي. سمجهه ۾ نٿو اچي ته جناب مغل صاحب هيءَ چيز پيش ڪري ڪهڙي ادب جي خدمت ڪئي آهي. البت قوم جي لوجوان ڇوڪرن ۽ ڇوڪرين کي اهو رستو ڏسيو اٿس، ته وارو ڪريو ته اپوجهه نينگريون ته نهيو پر محموده جهڙيون شادي شده عورتون به اچي اوهانجي هنج ۾ ڪرنديون. بهتر ٿيندو ته 'سهڻي' کي هن قسم جي ادب کان پاڪ رکو جيئن ڪنهنکي ڪجهه چوڻ جو موقعو نه ملي. سهڻي ڪتابي سلسلو سچ پچ ساهه سان سانڍڻ جهڙو آهي. پرماتما ڪري سنڌي ادب جي عمر ڀر خدمت ڪندا رهو.

—آءِ - پي آسناڻي، ٻمٻئي، ڀارت

• سهڻيءَ ڪتابي سلسلي جو چوڏهون نمبر منهنجي نظر مان نڪتو، اهو ڏسي خوشي ٿي ته اسانجو سنڌي ادب ڏينهون ڏينهن ترقي ڪري رهيو آهي. ۽ ان ترقيءَ ۾ اڄڪلهه جو ڪتابي سلسلو مکيه ڪردار ادا ڪري رهيو آهي. روايتي آڪاڻين ۽ فرسوده شعرن بجاءِ، تحقيقي مضمون ۽ جديد رنگ ۾ رچيل ڪهاڻيون پيش ڪري اوهان واقعي سنڌ جي هڪ وڏي خدمت ڪري رهيا آهيو. سهڻيءَ سلسلي جو معيار به ڏينهون ڏينهن وڌندو ٿو وڃي. سلسلي نمبر ١٤ ۾ آغا سليم ۽ ع - ق - شيخ جون ڪهاڻيون پسند آيون، انهن ڪهاڻين جو انداز واقعي انوکو هو. سهڻي

سلسلي جي ١١ ڪڙي ۾ ياءُ غلام نبي مغل جي ڪهاڻي 'جي رلن ٿا پرين ۽ ڪاڻ' هڪ واهيات ۽ فرسوده قسم جي پيار ۽ محبت جو داستان هئي، اهڙي ۽ قسم جي ڪهاڻي اوهانجي معياري ڪتابي سلسلي کي زيب نٿي ڏي، ڇاڪاڻ ته جدت هرويرو ذهني عياشي ۽ بداخلاقي ۽ جو نالو ڪونهي. ان قسم جي ڪهاڻين جي بجاءِ آغا سليم ۽ ع-ق-شيخ جون ڪهاڻيون اوهانجي ڪتابي سلسلي جي امتيازي خصوصيت هئڻ گهرجن، ياءُ پگهوان تلواڻي جي ڪهاڻي 'سيري ۽ چادر وارو هو' پڙهيم، مونکي ته ان ۾ هندي ۽ سان پريل سنڌي ڪالسواءِ ٻي ڪا به خاصيت نظر نه آئي. بهتر ائين ٿيندو، ته ياءُ تلواڻي سولي سنڌي لکي، جيڪا هر عام ۽ خاص سمجهي سگهي. موجوده ادب جي ڪاميابي جو مکيه سبب سليس زبان ۽ عوامي زبان جو استعمال آهي. قاضي سليم جي ڪهاڻي 'زندگي' پسند آيم، انهي ۽ ڪهاڻي جا سڀ واقعات ۽ ڪردار هن سماج ۾ موجود آهن. پروفيسر منگهارام ملڪاڻي جو مضمون سنڌي نثر جو ابتدائي دؤر پڙهيم، انهي ۽ سان سنڌي ٻولي جي باري ۾ گهڻي ڄاڻ ٿي. اهڙا مضمون نهايت مفيد آهن ۽ البت پروفيسر صاحب سنڌي نثر جي باري ۾ پنهنجي ڪا اٽل راءِ قائم نه ڪئي آهي. ڇاڪاڻ ته مذڪور مضمون ۾ سندس ذاتي رايا ڏسڻ ۾ نه آيا، بهتر ٿئي جيڪڏهن ياڻ سنڌي ٻولي جي وجود متعلق به ڪو مقالو لکي ۽ شايع ڪرائي ته جيئن ان جي روشني ۽ ۾ غلام علي الانا، سراج الحق ۽ ٻين محققن جي نظرين جي پرک ڪري سگهجي.

— علي محمد عطار، ٽنڊو ڄام، سنڌ

• 'سهڻي' ڪتابي سلسلو نظر مان ڪڍندو آهيان. پر مونکي گيٽ اپ ڪانسواءِ ڪا ٻئين ڳالهه ڪونه لڳي آهي. اتان سنڌ جون ڪهاڻيون الائي ڇو نه مونکي ڇڪي سگهيون آهن. شايد اها ساڳي ويدن توهان، اتان جي ليکڪن سان به هجي. جڻ ذائقو ٻولين بدلائي ڇڏيو آهي! نئين يگ سان ٽڪر ڪائيندي، جيڪي لوان رخ پيدا ٿين ٿا، سان هميشه انهن سان رهيو آهيان. ۽ انهنکي ئي چاهيو اٿم. 'سهڻي ۽' ڪتابي سلسلي ۾ ادب لاءِ ڪو به 'ڪليو وا وواد' ڪولهي. ڪنهن به 'ڌارا' تي ڪونه سوچيو ويو آهي. ها، هڪ ڳالهه ضرور وٺي آهي. جا آهي 'آڳاٽي ادب' جون ڪي جهلڪيون.

— گوردن تنواڻي، احمدآباد، ڀارت

• 'سڏڙا سٽي اچ' دل جي گهراڻين سان لکي وئي آهي، تي سگهي ٿو ته اها خود ڪهاڻيڪار جي پنهنجي ذات سان به ڪي قدر تعلق رکندي هجي. هنديءَ جا لفظ ڪٿي ڪٿي تمام گهڻي انداز ۾ زبردستي ٽنبيا ويا آهن، جيڪي ذهن تي غير ضروري بوجهه محسوس ٿين ٿا ۽ ڪٿي جملا بلڪل بي ترتيب ٿي ويا آهن. بهرحال اها بهترين ڪوشش آهي ۽ ڪنهن حد تائين ڪامياب ڪوشش. اوهانجو ادارو جيڪڏهن اهڙين ڪوششن جي همت افزائي ڪندو رهيو ته پوءِ يقين سان سنڌي ادب ۾ نوان لکڻ وارا ڪافي ميدان ۾ ايندا. امر جليل جي افساني 'راهون جدا جدا' ڪجهه بور ڪيو، شايد اڪري جو خواه مخواه ڳالهه کي وڌايو اٿس.

— عبدالحفيظ قريشي، حيدرآباد، سنڌ.

• 'سهڻي' سلسليوار ١٠، ١١ ۽ ١٢ ملي اٿم. پڙهي ويو آهيان. بيحد وڻي اٿم، سلسليوار تنقيد نه ڪري سان صرف ايترو لکندس ته جيڪو مال 'سهڻي' ۾ پڙهڻ، سمجهڻ ۽ سوچڻ لاءِ ملي ٿو، آهو ساڻيڻ جهڙو آهي. اِنڪان هند-سنڌ جا پانڪ توڙي ليکڪ نابري ڪين واريندا. سهڻي بيشڪ سهڻي آهي. هند جي سيني پانڪن سان رچنائن جي آڌار تي ملي. چاهيم، سنڌ جي به پانڪن ڪان واقفڪار ٿيان. درآصل حيدرآباد (تڪر-هيرآباد) منهنجي جنم-ڀومي آهي ۽ آن ڀومي جي رهواسين ڪان اڻواقف رهجي وڃڻ منهنجي لاءِ شرم جهڙي ڳالهه ٿئي.

— پريم پرڪاش، احمدآباد، ڀارت

• ادب جي مختلف حصن (جهڙوڪ مضمون، افسانا ۽ شاعري) کي 'سهڻيءَ' ڪتابي سلسي ۾ جنهن سهڻي نموني اجاگر ڪيو ويو آهي، سو ته ڪو اهڙو سخن فهم ۽ سخن سنج ئي ڪري سگهي ٿو. تنهنجو قدر فقط سخن فهم ۽ سخن سنج ئي ڪري سگهن ٿا. عام طرح افساني کي ڪي ماڻهو حقارت جي نظر سان ڏسندا آهن، جنهنجي خيال موجب 'افسانو هڪ خيالي پلاءُ' آهي، جنهنجو صداقت سان دور جو به واسطو ناهي. حقيقت ۾ اهڙي قسم جي ماڻهن جي دل جي گهراڻين سان حقيقت افروز افسانن جو مطالعو ڪيو ئي ناهي. آءٌ ته هيئن چوندس ته افسانوي ادب براءِ زندگي' جو هڪ اهم حصو آهي، جنهن ۾ سماجي ناسورن تان نقاب لاهي، انسان ذات جي قابلِ قدر خدمت ڪري سگهجي ٿي. افسانوي ادب کي چار چنڊ لڳائڻ جي سلسلي ۾ سهڻيءَ جون خدمتون عالم آشڪار آهن مثال طور ٻارهين شماري ۾ محترم غلام علي عارباڻي صاحب جو افسانو 'پلنٽ' بهترين ادبي خدمت آهي، جنهن ۾ هر ليڪچرار جي جذبات جي

ترجماني ٽيل آهي، انهيءَ ڪٿي ڇنڇي ته ان ۾ موجوده معاشري ڪي هڪ زور دار چماٽ آهي. جنهن ملڪ ۾ سماج جي اهم شخصيت استاد جي حالت ڪسمپرسيءَ جي درجي تي پهتل هجي، ان ملڪ ۾ زندگي ۽ انسانيت جي معراج جون راهون ڪڏهن ۽ ڪيئن روشن ٿينديون. سهڻي ترتيب جي لحاظ کان بيشڪ سهڻي آهي.

— بلاول پراديسي، حيدرآباد، سنڌ

• اڄ سهڻيءَ جو چوڏهون نمبر هٿن ۾ اٿم. سهڻو نمبر، سونهن ڀريءَ سهڻيءَ جي ڪَوَر مان ئي لڳي ٿو ته سهڻي آهي. هڪ خاص ڳالهه! سنڌ ۾ جنهن ٽائيپ ۾ ڇپائيءَ جو ڪم ٿئي ٿو، سو اهڙو ته وڻندڙ آهي جو اکين ۽ دماغ کي هڪ سڪون اچيو وڃي. هاڻي اچون اندر. آغا سليم جي اڪائي 'شڪست جو آواز' تمام سٺي آهي. ڪلاڪار ۽ سماج پنڌن، جذبات ۽ قرباني! ڪلاڪار پنهنجي ڪلا ۽ فرض لاءِ پنهنجي جيون جي رنگينين کي قربان ڪري ٿو ڇڏي ۽ آخر ۾ آهي پنهنجا ٿا رهن ۽ نه ئي ڪلا ٿي رهي. اگر آهن ته ماضيءَ جا تجلا آهن پيو ڪجهه به نه! جنجي سهاري ڪلاڪار پنهنجي ڪلا جو اهم ڪٿي جيئرو آهي. ڪيڏي نه ڪٺورتا! ڪيڏو نه ڪڙو سچ! ڪجهڙو اڳ ساهت ڏارا ۾، امر جليل جي لکيل مضمون 'جائزو' ۾ پڙهيو هئم، ته ڪراچيءَ جي ڪنهن سينما گهر جي سامهون، فٽ پاٿ تي هڪ خسته حال پيو، جنهنجي چهري تي خوبصورت ماضي، پنهنجا بيبولا نشان ڇڏي ويو آهي، پيو هو. ۽ سينما جي پوسٽر ۾ ٽڪ ٽڪ نهاري رهيو هو. هڪ لنگهندڙ راهگير رحم کائي ڪجهه سڪا ڪٿي سندس اڳيان ڦٽا ڪيا ۽ آن پيڍي کلي ڏنو. "پنهنجي دولت پاڻ وٽ رک، منهنجي سونساڻ آهي. هو ڏس پوسٽر. ان تي تي فوٽو آهن. هڪ بادشاه انجي آغوش ۾ راڻي ۽... ۽ اهو بادشاه مان آهيان، مان پاڻ." ۽ آهو نوجوان ان پوسٽر واري بادشاه ۽ رستي تي پيل گدا کي گهوري رهيو هو. تابدار ماضي جي حال ۾ پينڪرتا ڏسي رهيو هو. اهو مشهور اداڪار صادق علي هو، جنهنکي Knig of Minerva چوندا هئا. لڳيم ٿو ته ڪهاڻي آن حقيقت جو پيو روپ آهي. مگر هيڏي وڏي پوڳڻ بعد به ڪهاڻيءَ ۾ اهو پوڳيل درد ڪونه هو، جو دل کي ڇهي سگهي. ع-ق-شيخ جي ڪهاڻي 'محبت جي راه تي' سچيءَ ڪهاڻيءَ ۾ محبت هئي ڪٿي؟ هڪ طرفي مجنوگيري هئي. هڪ دوست، کي، جو بنا پڙهائڻ جي هليو ويو آهي، خط لکي، پنهنجي ڪهاڻي پڙهائڻ، سا به پنهنجي محبت، بابت جنهنجو

ڪوبه. ڪٿي به پهرئين بيان ۾ اشارو به نه آهي.
Un natural پيو لڳي. ۽ ان بعد به هر ڳالهه قد تي لٽي لڳي. صبح جو اٿڻ سان
جهاز تي پهچڻ جو بيان ٻن پيرن ۾، ۽ ايلفنٽا جي غارن جو بيان، جنهن
لاءِ خاص آتا آهن ۽ جا ڳالهه، هن ڪهاڻيءَ جو آڌار شيلا آهي. ان
لاءِ ليکڪ ڪجهه به نه ٻڌايو آهي، ته [illegible] آهي ڇا؟ آرٽس
ڪاليج جا شاگرد جيڪي فطري طور ساهت ۽ ڪلا ڏانهن جهڪيل آهن
۽ اتي آيل آهن جتي ڪلاڪار هٿن سان سنگين پٿرن جا سينا ٽڪي سونهن
پري آهي. جتي پٿرن ۾ به ڪلاڪار جي سيني جي دل ٿي ڌڙڪي.
اتي هڪ شاگرد (جيڪو ايلفنٽا ڏسڻ آيو آهي) ڪلا کي ڏسڻ ڇڏي
جهاز تي چڙهي وڃي (جنهن لاءِ منع نامي جو نوٽيس لڳل آهي). ڪجهه
عجيب پيو لڳي. البت ان شاگرد جو ڪردار (فطرت) ڪجهه چنچل ۽
شرير هجي ها ته پوءِ به ٺيڪ هو. محبت جو آغاز به اهڙو ئي هلڪڙي
نموني ڪرايل آهي. اگر مکين کان بچائڻ جي عيوض ٻنهي ڪردارن
کي انهن تراشيل بتن ۽ چٽرن تي، دماغي سطح تي ڪلا تي بحث
۽ ڪلا بابت پنهنجا نوس ويچار ۽ رايا هڪٻئي کي ٻڌائين ها، ۽ اِن
نموني هڪٻئي تي چانئجن ها ته بهتر هو. ۾ هت ته محبت هئي ڪانه
صرف خوش فهمي هئي. وڏي ڳالهه ماکيءَ جي مکين جو حملو ۽ ان
سان نڪرڻ، پڄڻ ۽ بچڻ، ڪيترو ڏکيو آهي. اگر ڪير بچائڻ چاهي ته
هو به هنن جي گهيري ۾ اچي وڃي ۽ ماکي جون مکيون جنهن وقت
حملو ڪنديون آهن، ته پوءِ ميلن جا ميل پيڇو نه ڇڏينديون آهن،
ڪ ئي وقت گهيرو ڪري سوين بلڪ هزارين چنبڙي وينديون آهن، ۽
هنجا زهري ڏنگ هڻي پنهنجي دشمن کي فنا ڪري ڇڏينديون آهن.
و هن ڪهاڻيءَ جي نائڪ کي هيٺ آئينڊز کي مکين سهوليت سان
ڏي ڏنو؟ ۽ نائڪ ايترو جلد هوش ۾ اچي ويو؟ مس مڊگائوڪر
ن جا ڏنگ، جنجي ڪري هو ڪيتري وقت کان بيهوش هو. جلديءَ
ڪيڏي ورتا. ڇا صرف چار پنج ڏنگ لڳل هئا؟ ذرا عجيب پيو لڳي!
هاڻيءَ جا ڪردار ايترا ته هلڪڙا آهن جو الهن لاءِ دل ۾ ڪٿي به
ساس ۽ محسوسيت ڪانه ٿي ٿئي. 'شو' اگر جو آچار 'شيو' ڪيو ويو
ب، جو غلط آهي. بمبئيءَ ۾ سائيڪل هلائڻ، سو به ڌوبي تلاءَ تي
واه! مجنو ٽائيپ ڪاليجي جوان بمبئي جا رستا ائين لتاڙي. ويمي
پنيءَ وارن کي اعتراض ٿيندو. خير مباه اٿس. هندي فلمن جي
جيان. ڪهاڻيءَ جو نالو 'خوش فهميءَ جي راه' تي هڻڻ کپندو هو.

قاضي سليم جون ڪهاڻيون شايد رواجي پاٺڪن (جنڪي موهن ڪلپنا جهڙي جديد ڪهاڻيڪارن جون ڪهاڻيون نه ٿيون سمجهڻ ۾ اچن. جن ايشور چندر، ڪني ساڃاڻيءَ، وشنو ڀاٽيا ۽ لعل پشپ کي شايد اڃا نه پڙهيو آهي) کي سمجهه ۾ نه اچن ۽ هو بور ٿين. 'اجنبي ۽ آءٌ'. هڪ سنڌي اديب کي پنهنجي سنڌي هجڻ تي ڏاڍو ناز آهي. ڏاڍي فنائتي نموني پيش ڪيل آهي. ٻي ڪهاڻي 'زندگي' تي ٽپ. زندگي دک ۾ پريل. الڳ الڳ تي پهتو. ٻه ساڳيا، ساڳي زندگي. ان ۾ ڪنبا ۽ گل، گل ۽ ڪنبا ٻئي آهن. ٻه وار... انهن ٻن ڪهاڻين پڙهڻ سان ٿي ڪجهه سنتوش مليو. شعرن ۾ نياز همايوني، گوردن محبوباڻي، سيف ٻنوي جا شعر وڻيا. آڳاٽي ادب ۾ بيدل فقير ۽ مير علي نواز جو ڪلام وڻيو. پروفيسر ملڪاڻيءَ جو سنڌي نثر جو ابتدائي دؤر پورو پڙهڻ لاءِ الائي ڪڏهن ملندو؟

—ڀڳوان ٿلواڻي، اجمير، ڀارت

• سلسليوار 'سهڻيءَ' جو شروع ڪانوني مطالعو ڪندڙن منجهان هڪ آهيان. سڀ کان پهرين دل جي گهراين منجهان مبارڪ جا مستحق آهيو، جو ڏينهون ڏينهن 'سهڻي' وڌيڪ ترقيءَ جي راهه تي آهي. گذريل سلسلي نمبر ١٥ ۾ اسر جليل ته ڪمال ڪري ڇڏيو آهي. 'راهون جدا جدا' پنهنجي نوعيت جي واحد ڪهاڻي هئي، جنهن ۾ هڪ مختلف قسم جو پلاٽ هو. آخر ٿائين منجهس تجسس هو. تمام بهترين ڪهاڻي هئي. ساڳي سلسلي ۾ ناکر شرما جي ڪهاڻي 'سڏڙا سٽي اچ' پنهنجو مٽ پاڻ هئي. جيتري تعريف ڪجي، اوتري گهٽ. تازو سلسلو نمبر ١٦ اڪين آڏو آهي. آغا سليم جي ڪهاڻي 'درد جو شهر' پڙهيم. آغا سليم جون اڳيون ڪهاڻيون جيئن ته 'درد جا رشتا' ۽ 'پل پکيڙا' صف اول جي حيثيت رکن ٿيون، ساڳيءَ طرح 'درد جو شهر' به انهن ڪهاڻين جي مقابلي جي آهي. اقبال جتوئي پنهنجي ڪهاڻي 'رڄ ۽ راڻو' ۾ چڱي محنت ڪئي آهي. وڻندڙ ڪهاڻي آهي. منهنجي طرفان ڪيس مبارڪ هجي. جناب عاشق حسين جا ٽائيٽل ڪور به تمام سٺا آهن. ٽائيٽل ڊزائن سان ٿي سهڻيءَ کي اصلي روپ ڏنو ملي. مزاحيه ڪهاڻين وارو سلسلو نهايت ڪامياب آهي، اميد آهي ته جاري رکندا ايندا.

—اڪبر ٻنگي، ڪراچي